

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İNSANLAR

Her Şeyin İçine Nasıl S*çtığımızın Kısa Tarihi

Tom Phillips

Çeviren Nazlı Tancı

konu:

Tom Phillips

Londra'da yaşıyan bir gazeteci ve mizah yazarıdır. Buzzfeed UK'in yayın yönetmeniydi ve zamanını önemli konularda çok ciddi haberler yazmakla mizah arasında paylaşıyordu. Tom, kariyeri boyunca kısa ömürlü bir komedi grubunun üyesi oldu, televizyonda ve parlamentoda çalıştı ve bir keresinde başarısız olmuş bir gazete çıkardı.

Cambridge'de Arkeoloji ve Antropoloji ile Bilim Tarihi ve Felsefesi okudu ve bunlardan gerçekten yararlanan bir kitap yazmak kendisi için de hoş bir sürpriz oldu.

Nazlı Tancı

1982'de Ankara'da doğdu. Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden mezun olduktan sonra reklamcılık, yayıncılık ve teknoloji alanlarında çalıştı. Pek çok roman, öykü ve senaryo çevirisinin yanı sıra edebiyat dışı alanda da çeviriler yaptı. Halen teknoloji ve pazarlama alanlarında strateji ve içerik konularında danışmanlık veriyor, çeşitli alanlarda içerik üretmeyi ve çeviri yapmayı sürdürüyor.

Konu Kitap: 3
Yaşam: 2

*İNSANLAR: Her Şeyin İçine Nasıl S*çtığımızın Kısa Tarihi*
Tom Phillips

Özgün adı: *Humans - A Brief History of How We F*cked It All Up*
Çeviren: Nazlı Tancı

1. Basım: Eylül 2020
Bu kitabın birinci baskısı 3.000 adet yapılmıştır.

Genel Yayın Yönetmeni: Gökhan Demir
Yayına hazırlayan: Baran Güzel
Redaksiyon: Merve Özdolap
Kapak tasarımı: Eren Caner Polat
Kapak illüstrasyonu: Barış Şehri
Dizgi: Süleyman Özkara

yayınlanamaz

Baskı - Cilt: İmak Ofset
Akçaburgaz Mah. 137. Sok. No: 12
34522 Esenyurt / İSTANBUL
Tel: 444 62 18
Sertifika No: 45523

ISBN: 978-605-80166-9-9

Konu Fikir Sanat Edebiyat Yapım ve Dağıtım İç ve Dış Tic. Ltd. Şti.
Firüzaga Mah. Hayriye Cad. No: 18 K: 3 D: 5 Beyoğlu, İstanbul
Yayınevi sertifika no: 43951
www.konukitap.com
konu@konukitap.com

Yaşam

İNSANLAR

Her Şeyin İçine Nasıl S*çtığımızın Kısa Tarihi

Tom Phillips

KONU:

*Konusu dolayısıyla bu kitabı
aileme adamak çok yanlış anlaşılabilir.*

*Bu yüzden, kitabı hayatında bir kez olsun
büyük sıçıp batırmış olanlara adıyorum.
Yalnız değilsiniz.*

İÇİNDEKİLER

Giriş: Sıçmaların Şafağı	11
1. Beyniniz Neden Gerzektir?	19
2. Çevreniz de Güzelmiş	33
3. Hayat da Bir Yolunu Buluyor	49
4. Lideri Takip Et	63
5. İnsanların Gücü.....	83
6. Savaş mı? Hıh. Ne İşe Yarar O?	95
7. Aşırı Keyifli ve Eğlenceli Sömürgecilik Partisi.....	113
8. Salakların ve/veya Mevcut Başkanların Diploması Rehberi.....	141
9. Teknoloji Denen Bokun Sıcak Gündemi	159
10. Olacakları Görememenin Kısa Tarihi.....	183
 Son Söz: Geleceğin İçine Sıçmak.....	 193
Teşekkür.....	201
Daha Fazla Bilgi İçin	203
Resimler	205

Giriş

Sıçmaların Şafağı

Uzun zaman önce, güneş Etiyopya'nın kadim nehir vadileri ve düzlüklerinin üzerinde yükselirken, genç maymun bir ağacın dalında uzanıyordu.

O gün ne düşündüğünü ya da ne yaptığını bilemeyiz. Muhtemelen yiyecek bir şeyler ya da bir partner bulmayı, yandaki ağacın daha iyi bir ağaç olup olmadığına falan bakmayı düşünüyordu. Ama o gün olacakların onu türünün en ünlü üyesi yapacağını kesinlikle bilmiyordu. Kendisine bir şekilde söyleyebilseydiniz bile, ünlü olma kavramı ona bir şey ifade etmezdi zaten. Etiyopya'da olduğunu da bilmiyordu, çünkü bu olay birinin aklına harita üzerinde çizgiler çizip oluşan şekillere isimler verip bu çizgiler için savaşma fikrinin gelmesinden milyonlarca yıl önceye dayanıyordu.

O ve akrabaları yaşayan diğer maymunlardan biraz daha farklıydılar. Kalçaları ve bacakları daha başka hareket etmelerine izin veriyordu. Bu farklı maymunlar ağaçlardan inip dik yürüyerek savanları geçtiler. Bu değişim size, bana ve gezegendeki diğer insanlara kadar devam etti. Maymun bunu bilmiyordu ama gelmiş geçmiş en önemli öykülerden birinin başlangıcını yaşıyordu. Bu, insanlığın şafağıydı.

Ve ağaçtan düşüp öldü.

Yaklaşık 3.2 milyon yıl sonra, (bazıları şu anda akademisyenlerin arşivinde olan) farklı bir grup maymun, bizim maymunun fosilleşmiş kemiklerini kazıp çıkardılar. Bu olay 1960'larda olduğundan ve

o sırada kafaları epey güzel Liverpoolluların şarkılarını dinledikleri için adını Lucy koymaya karar verdiler. Lucy, bugün *Australopithecus afarensis* dediğimiz yeni bir türdendi ve maymunlarla insanlar arasındaki “kayıp halka” olduğu için coşkuyla karşılandı. Lucy’nin keşfi tüm dünyayı büyüledi. Ünlü oldu, iskeleti birkaç yıl Amerika’yı dolaştı. Bugün de Addis Ababa’da Milli Müze’nin en çok ilgi gören parçası.

Lakin, açıkça söylemek gerekirse onu tanımamızın yegâne sebebi hayatının içine sıçmış olması. Geriye dönüp bakıldığında bunun o noktadan sonra olacakların apaçık bir şablonu olduğu aşikâr.

Bu kitap insanlıkla ve takdire şayan sıçış kapasitemizle ilgili. İnsan olarak gurur duyduğumuz her başarımızın karşısında (sanat, bilim, barlar) başımızı şaşkınlık ve çaresizlikle sallamamıza neden olan başka bir şeyin de (savaş, kirlilik, havaalanı barları) olması ile ilgili.

Çok muhtemeldir ki, kişisel fikirleriniz ya da politik inancınız ne olursa olsun, siz de yakın zamanda dünyanın durumuna bakıp “Has-siktir, biz ne yaptık?” demişsinizdir.

Bu kitap küçücük, minicik bir avuntu kırıntısı olarak, “Merak etmeyin biz hep böyleydik,” demek için var. Hey, hâlâ da buradayız!

(Donald Trump ile Kim Jong Un arasında yapıлып yapılmayacağı ya da yolunda gidip gitmeyeceği hiç de belli olmayan nükleer zirveye birkaç hafta daha olmasına rağmen hâlâ buradayız. Ne yazık ki, metnin teslim tarihi ölüp ölmeyeceğimizin ortaya çıkacağı tarihin öncesinde. Eğer bu kitabı okuyorsanız, en azından 2019’un Temmuz ayını atlattmışız demektir.)

İnsanlığın en önemli başarılarını, en büyük liderlerini, en zeki mucitlerini ve yılmaz şevkini anlatan pek çok kitap var. Bireysel sıçışları ya da toplumun bütününe yayılan batırışları anlatan da pek çok kitap var. Ama, aynı hatayı içtenlikle, felaket boyutlarında tekrar tekrar yapmayı başarmamızla ilgili pek fazla kitap yok.

Evrenin çok hoşlandığı ironilerden bir tanesi de, bizi diğer hayvanlardan ayırarak yücelten özelliğin o çok büyük, her şeyin içine etme becerimiz olması. Dünyada şablonlar görürüz. Bu şablonlar üzerinden diğer insanlarla ilişkiler kurarız ve henüz var olmayan bir geleceği hayal etme yetisine sahibizdir. *Bunu* biraz değiştiresek, şu olur, o zaman da dünya biraz daha hoş bir yer olur, gibi.

Tek sorun... Bu konularda pek iyi olmamamız. Bu konularda insanlığın geçmişi üzerinde yapılacak dürüst bir inceleme, sizden nefret eden bir patronun yaptığı acımasız bir yıllık değerlendirme gibi olacaktır. Gerçekte var olmasalar da şablonlar görürüz. İletişim becerilerimiz bazen yetersizdir. Geçmişe bakınca, *bunu biraz değiştirmenin, şuna da sebep olabileceğini, hatta daha da kötü bir şeye yol açacağını, allahım bu nasıl oldu, bunu nasıl durduracağız'a varacağını* anlayabilme becerimizin de zayıf olduğu görülür.

İnsanlık ne kadar gelişirse gelişsin, kaç engel aşarsak aşalım, felaket her zaman yanı başımızda beklemektedir. Tarihten bir örnek verecek olursak: Bir an kellesi, düşmanı Dişlek Máel Brigitte'in eyerinde sallanarak savaştan dönen Kudretli Sigurd'ken (9. yüzyılda Orkney Kontu)...

Bir sonraki an... Yani birkaç gün sonra, muzaffer bir şekilde eve dönerken eyerinde asılı Dişlek Máel Brigitte'in dişleri yol boyunca bacağına çarpıp derisini sıyırdığı için yatağında enfeksiyondan ölen Kudretli Sigurd oluverirsiniz.

Evet, Kudretli Sigurd, daha birkaç saat önce kafası kesilmiş düşmanı tarafından alt edilen kişi olarak askeri tarihte şaibeli bir paye ile yerini almış bulunuyor. Bu da bize (a) kibir konusunda, (b) diş bakımını iyi yapan düşmanlar seçmek hususunda önemli dersler veriyor. Kibir ve kibrin getirdiği çöküşler bu kitabın ana odağını oluşturuyor. Diş sağlığı standartlarıyla ilgilenenler ise maalesef hayal kırıklığına uğrayacaktır.

(Ayrıca, Kudretli Sigurd ile Dişlek Máel Brigitte'in savaşmasının nedeninin, Sigurd'un Brigitte'e "kırk askere kırk asker" savaşmak için meydan okuması olduğunu da buraya not düşmek gerekir. Máel Brigitte bunu kabul etmiş, ancak Sigurd seksen askerle savaşa gelmiştir. Bu noktada, Sigurd'un hikâyesinden ders olarak hıyarlık yapmamanın önemi de çıkarılabilir. Ne komiktir ki, bu da, kitabın devamında sürekli tekrarlayan temalardan biri.)

Sigurd, tarihin zaferlerinden çok yenilgisiyle hatırladığı talihsizlerden biri. Önümüzdeki on bölümde, insanlık tarihini ve yediğimiz bokların kataloğunu gözden geçireceğiz. Minik bir hatırlatma: Eğer başkalarının mutsuzlukları sizi neşelendirmiyorsa, okumayı bırakmak için iyi bir noktadasınız.

İnsanlığın gelişiminin hikâyesi, düşünme ve yaratma becerimiz ile başlar. Bu, insanı diğer hayvanlardan ayıran şeydir. Fakat aynı zamanda düzenli olarak kendimizi aptal durumuna düşürmemize de sebep olur.

Kitabın ilk bölümü, **Beyniniz Neden Gerzektir?**'de atalarımızın nasıl farklı düşündüklerine bakacağız. Ardından dünyayı anlamlandırmaya çalışmamızın zihnimiz üzerinde oyunlar oynayarak bizi nasıl zor duruma düşürdüğünü ve korkunç kararlar almaya ittiğini göreceğiz.

İkinci bölüm **Çevreniz de Güzelmiş**'te tarımın doğuşunu izleyecek ve etrafımızdaki dünyayı nasıl şekillendirmeye başladığımızı, yaşadığımız yeri nasıl dağıttığımızı ve "Yahu, bu nehrin akışını değiştirirsek, en kötü ne olabilir ki?" sorusunun yanıtını doğru dürüst düşünmemizin sonuçlarını göreceğiz.

Sonrasında, sürekli beceriksizce doğayı kontrol etme teşebbüslerimize bakacağımız **Hayat da Bir Yolunu Buluyor**'da pek çok başka şeyin yanı sıra Başkan Mao'nun ve tuhaf bir Shakespeare hayranının kuşları hafife alarak nasıl birbirine son derece benzer felaketler yaratmayı başardıklarını göreceğiz.

İnsanlığın ilk toplumları gelişip karmaşılaşırken, kararları alacak birinin olması gerektiği de aşikar hale geldi. Dördüncü bölüm **Lideri Takip Et**'te, seçilmemiş olsalar da lider rolünü üstlenen en berbat insanların bir seçkisine bakacağız. Beşinci bölüm **İnsanların Gücü**'nde demokrasinin bu seçkiden daha iyi olup olmadığına bir göz atacağız.

Kitabın başında etrafımızdaki dünyayı şekillendirmeyi başarmamızdan söz ettik, ancak insanlığın gerçekliğinin boyutu dünyayı dolaşıp farklı uygarlıkların birbiriyle tanışmasına kadar tam anlamıyla ortaya çıkamamıştır. Ancak farklı uygarlıklar birbiriyle karşılaşınca gerçekten azmedip işleri şiddetle ve korkunç bir şekilde batırdık.

Altıncı bölüm **Savaş mı? Hıh. Ne İşe Yarar O?**'da insanlığın nasıl gereksiz kavgalara girdiğini ve bunun rakibi savaş meydanına çıkmayan bir ordunun yenilmesi ya da mükemmel planlanmış bir saldırının saat dilimlerinin varlığı unutulduğu için altüst olması gibi saçma sapan sonuçlarını göreceğiz.

Yedinci bölüm **Aşırı Keyifli ve Eğlenceli Sömürgecilik Partisi**'nde, Keşifler Çağı'nın kahramanlarıyla bilinmeyene dalıp, (spoiler) sömürgeciliğin berbat bir şey olduğunu keşfedeceğiz.

Sekizinci bölüm **Salakların ve/veya Mevcut Başkanların Diploması Rehberi** bize farklı kültürler arasındaki temasların nasıl nezaketle ele alınması gerektiğini öğretecek. Harzemşah İmparatorluğu Şahı'nın tarihteki en kötü kararı nasıl verdiği de bu bölüme dâhil. (Bu hikâye yanan sakallar içeriyor.)

Son yüzyıllarda, bilimsel ve teknolojik ilerleme daha önce görülmemiş bir inovasyon dönemini, hızlı değişimi ve insanlığın yeni beceriksizlik yöntemlerini de beraberinde getirdi. Dokuzuncu bölüm **Teknoloji Denen Sıcak Bokun Gündemi** yalnızca Fransızların görebildiği esrarengiz radyasyona ve bir adamın bir değil, tam iki kez 20. yüzyılın en korkunç kararlarını vermesi de dâhil olmak üzere, bilimin nasıl her zaman doğruya ulaşamadığına odaklanıyor.

Değişim o kadar hızlı ki, modern dünya şaşırtıcı bir hal alabiliyor. Onuncu bölüm **Olacakları Görememenin Kısa Tarihi**'nde, başımıza gelmek üzere olan şeyi ne kadar da sık fark edemeyişimize göz atacağız.

Ve son olarak, **Geleceğin İçine Sıçmak**'ta önümüzdeki birkaç yüzyılda insanlığın dangalaklığının gelişimi üzerine tahmin yürüterek, muhtemelen kendi çöpümüzden ürettiğimiz bir uzay hapishanesinde nasıl sıkışıp kalacağımızla konuyu noktalayacağız.

Bu kitap tarihle ve yanlış anlaşılmayla ilgili. Dolayısıyla, tarihi çokça yanlış anladığımızı işaret etmekte fayda var.

Sorun, tarihin güvenilirmez olması. Olan bitenin büyük çoğunluğunu kimse oturup yazmamış. Yazan çoğu kişi de yanlış yazmış, yalan söylemiş ya da duruma aşırı ırkçı yaklaşmış (sıklıkla hepsi birden). Kudretli Sigurd'u biliyoruz çünkü iki belgede, *Heimskringla* ve *Orkneyinga* destanlarında adı geçiyor. Ama bunların doğru olduğunu nasıl bilebiliriz? Vikingler arasında anlatılan, bizim anlamadığımız aşırı komik bir fıkra olmadığından nasıl emin olabiliriz?

Olamayız. Tarihçiler, arkeologlar ve diğer pek çok alandaki uzmanın yaptığı müthiş çalışmalara rağmen olamayız. Kesin olarak bildiğimiz şeyler, kesin olarak bilmediğimizi bildiğimiz şeylere göre sayıca çok az. Hatta muhtemelen, bilmediğimizi bilmediğimiz şeyler hâlâ daha fazla ama ne yazık ki tam olarak bunu da bilemiyoruz.

Demek istediğim, sıçıp batırmaları anlatan bu kitabın içinde sıçıp batırma olmaması ihtimali, açıkçası; çok düşük. Belirsizlik olduğu noktalarda, hangi konulardan tam olarak emin olduğumuz, hangilerinde tahmin yürüttüğümüz mevzuunda açık olmaya çalışacağım. “Gerçek olamayacak kadar iyi” hikâyelerden, doğruluğu şüpheli rivayetlerden ve her anlatıldığında daha da anlamlı gelen kısa ve öz tarihsel anekdotlardan mümkün olduğunca uzak durdum. Umarım yanlış yapmamışımdır.

Yeniden, 3.2 milyon yıl önce ağaçtan düşen Lucy’e dönüyoruz. Ağaçtan düştüğünü nereden biliyoruz? Eh, Amerikalı ve Etiyopyalı bir grup araştırmacı 2016 yılında dünyanın önde gelen bilim yayını *Nature*’da bir makale yayınladılar. Lucy’nin tomografisini çekip iskeletini yeniden inşa etmek için kemiklerinin 3D haritasını çıkarmışlardı. Kırıklarının canlı kemiklerde oluşan türden olduğunu ve bu kırıkların hiç iyileşmediğini buldular. Bu da kemikleri kırıldığında hayatta olduğunu ancak kısa bir süre içinde öldüğünü gösteriyordu. Sayısız ortopedi cerrahına danıştılar. Tümü bu tür kırıkların yüksekte düşen hastalarda görüldüğünü söyledi. Kolundaki kırık, uzanıp düşüşünü yavaşlatmaya çalıştığını akla getiriyordu. Jeolojik incelemelerden yaşadığı yerin nehir kıyısında, düz bir ağaçlık alan olduğunu, kayıp düşebileceği bir yamaç ya da engebe olmadığını biliyoruz. Varılan sonuç? Lucy ağaçtan düştü.

Bu olağanüstü çalışma, alandaki diğer uzmanlardan da olumlu tepkiler aldı. Tek sorun, küçük bir grup uzmanın (kazılarda Lucy’i bulan Donald Johanson da dâhil olmak üzere) ikna olmaması. Onlar, “Yok be oğluum, Lucy’nin kemikleri kırık çünkü kemikler 3.2 milyon yıl yerin altında kalınca böyle olur,” diyorlar. (Mealen aktarıyorum tabii.)

Yani... Lucy ağaçtan düştü mü? Belki. Bir ihtimal. Pek çok yönden bu kitabın varmak istediği nokta, bilimin sağaltım becerisi olsa da, *yine de* hatalı olabileceğimizdir. Alanınızda dünya lideri olabilir; kariyerini-

Sıçmaların Şafağı

zin en iyi işini yapabilir; dünyanın en prestijli yayınında paleontoloji ve fizik, bilgisayar ve tıp, adli tıp ve jeoloji alanlarında milyonlarca yıl öncesine benzersiz bir ıfık tutup ağızları açık bırakan ve ıgır açan bir çalışma yayınlayabilirsiniz... Yine de birinin size gelip “Ahahahaha, yooo,” deme ihtimali var.

Tam da her şey yolunda diye düşünürken, sıçmanız için fırsat kollayan gölgeler belirmeye başlar işte.

Kudretli Sigurd’u hatırlayın.

1.

Beyniniz Neden Gerzektir?

İnsanlar yaklaşık yetmiş bin yıl önce her şeyi mahvetmeye başladı.

Atalarımız Afrika'dan göç etmeye başladılar ve dünyaya yayıldılar. Önce Asya'ya, bir süre sonra da Avrupa'ya göç ettiler. Bunun pek çok insanı mutsuz etmesinin sebebi, türümüz Homo Sapiens'in dünya üzerindeki tek tür olmamasıydı. O zamanlar dünyada kaç farklı insan türünün fink attığı tartışma konusu. Minik iskelet parçaları toplama ve bu minik parçalardan DNA elde ederek kaç farklı alt-tür ya da aynı türün ufaktan tuhaflaşmış versiyonu olduğunu bulma işi biraz karışık. (Bu, kendinizi bir grup paleontoloğun arasında bulduğunuzda, öldürecek zamanınız da varsa iyi bir tartışma konusu olabilir.) Ancak, nasıl sınıflandırırsanız sınıflandırın, o zamanalar yeryüzünde birkaç farklı insan türü vardı ve bunların en ünlüsü de Homo Neandertalensis, yani bilinen adıyla Neandertallerdi. Afrika'dan daha önce yapılmış olan göçlerin sonucunda bu insanlar, yüz bin yıldan fazladır Avrupa'nın büyük kesiminde ve Asya'nın çoğu bölgesinde yaşıyorlardı. Yani keyifleri gayet yerindeydi.

Birkaç on bin yıl (evrimsel olarak bakıldığında göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir süre) sonra atalarımız ortamın kralı olduğunda, bu akrabalar çoktan yok olmuştu. Böylece, insanlık tarihinde daha sonraları da pek çok kez göreceğimiz üzere, girdiğimiz ortama sıçmak, bir davranış şekline dönüşmüş oldu. DNA'mızda hâlâ taşıdığımız belli belirsiz birkaç genin haricinde Neandertallerin, modern insanların bir bölgeye varışından birkaç bin yıl sonra fosil kayıtlarından yok olduk-

larını görüyoruz. (Neandertallerle işgalciler arasında bariz bir şekilde ırk karşımlı yaşanmış tabii. Avrupalı veya Asyalıysanız, DNA'nızda yüzde 1 ila 4 arasında Neandertal geni taşıyor olma ihtimaliniz yüksek.)

Kuzenlerimiz Tahtalı Köy'e hızlı trenle giderken bizim neden ve nasıl hayatta kaldığımız başka bir tartışma konusu. Aslında, bu konudaki muhtemel açıklamaların çoğu kitapta tekrar tekrar ortaya çıkacak. Göçlerimiz sonucunda, Neandertalleri henüz direnç geliştirmedikleri hastalıklara maruz bırakarak yanlışlıkla yeryüzünden silmiş olabiliriz. (İnsanlık tarihinin büyük kısmı aslında seyahatlerimiz sırasında kapmayı başardığımız ve birbirimize bulaştırdığımız hastalıklardan ibaret.) Kanıtlar, oldukları yerden ayrılmayan izole Neandertallerin aksine, atalarımızın istikrarsız iklime daha iyi adapte olduğunu, daha geniş sosyal gruplar halinde yaşadığını, daha büyük bir alanda alışveriş yaptığını ve iletişim kurduğunu, yani soğuklar bastırınca daha çok kaynaktan yararlanabildiklerini gösteriyor.

Ya da belki de sadece cinayet işledik. Yani, zaten bu bizim her zaman yaptığımız şey.

Belirli tek bir açıklama yok çünkü işler genellikle böyle yürüyor. Ancak, çoğu makul açıklamanın ortak noktası, beyinlerimiz ve onları nasıl kullandığımız. "Biz akıllıydık, onlar aptaldı," kadar basit bir açıklama değil tabii. Neandertaller, haklarındaki popüler yargının söylediği gibi kereste ve mankafa değillerdi. Beyinleri bizimki kadar büyüktü ve Homo Sapiens ortaya çıkıp her şeyi nezhleştirmeye başlamadan on binlerce yıl önce araç gereç yapıyorlar, ateşi kontrol edebiliyorlar, soyut sanat eserleri ve takılar yaratabiliyorlardı. Adapte olabilme kapasitemiz olsun, daha gelişmiş araç gereçlerimiz olsun, daha karmaşık sosyal yapılarımız olsun, birbirimizle ve gruplar arası iletişimimiz olsun; Neandertal kuzenlerimize göre elle tutulur avantajımız düşünme yetimizdi.

Biz insanların düşünme biçimi ile ilgili bir şey, bizi özel kılıyor. Hem de bariz bir şekilde. Türümüzün adından belli. Homo Sapiens, "Akıllı Adam"ın Latincesi. (Dürüst olalım, tevazu hiçbir zaman türümüzü tanımlayan özelliklerden biri olmadı.)

Egolarımıza karşı dürüst olmak gerekirse, insan beyni olağanüstü bir makinedir. Etrafımızdaki şablonları görebilir, bir şeylerin nasıl işlediğine dair çıkarımlarda bulunabilir ve gözümüzle gördüğümüz dünyanın ötesine dair karmaşık zihinsel modeller oluşturabiliriz. Sonra bu zihinsel modeller üzerinden hayali atılımlar yaparak, dünyadaki mevcut durumumuzu iyileştirecek değişiklikleri kafamızda canlandırabiliriz. Bu fikirleri bizim düşünemediğimiz iyileştirmeleri yapmaları için diğer insanlarla paylaşarak, bilgi ve keşifleri nesilden nesile aktarmaya devam edecek toplumsal bir emeğe dönüştürürüz. Sonra, kendi kendimize yapmamızın mümkün olmadığı atılımları yapabilmek adına, yalnızca zihnimizde olan bir planın uygulamaya geçmesi için diğerlerini kolektif çaba harcamaya ikna ederiz. Ve bunu yüz binlerce farklı şekilde, tekrar tekrar yaparak geçmişin çılgın keşiflerini, sonunda “kültür” veya “toplum” diye adlandırılana dek yeni yeni inovasyonlar çıkaracak geleneklere dönüştürürüz.

Şöyle düşünün: İlk adım yuvarlak şeylerin, sivri şeylere göre yokuş aşağı daha iyi yuvarlandığını fark etmektir. İkinci adım, tırtıkları araç gereç kullanarak düzeltip daha kolay yuvarlanmasını sağlamaktır. Üçüncüsü arkadaşınıza sahip olduğunuz yuvarlanan yeni şeyleri gösterdikten sonra, onun bunlardan dört tanesini bir araya getirerek bir yük arabası yaratma fikrini bulmasıdır. Dördüncü adım, insanlar hükümdarlığınızın cömert ama aman vermez görkemini iyice anlasın diye törensel savaş arabalarından filo kurmaktır. Beşincisi spor arabanızla otoyolda seyredirken bir yandan soft rock klasikleri dinleyip bir yandan yanınızdan geçen tırlara küfretmektir.

(TİTİZLİK ADINA ÖNEMLİ NOT: Yukarıda karikatürize edilen tekerleğin icadı doğruluktan epeyce uzaktır. Tekerlekler, büyük resme bakıldığında uygarlık, gayet neşeli bir şekilde binlerce yıl onlarsız iyi kötü idare ettikten çok sonra, epeyce geç icat edilmiştir. Arkeoloji tarihinde yaklaşık 5500 yıl önce Mezopotamya’da ortaya çıkan ilk tekerlek, bir çömlekçiye aittir ve taşımacılık için bile kullanılmamıştır. Birinin bu tekerleği kaldırıp bir şeyler taşımaya başlamak için kullanacak ve süreci Jeremy Clarkson’a¹ kadar vardırarak parlak bir fikirle ortaya çıkması birkaç yüzyıl almıştır. Sadece açıklama yapmak adına yazılmış bir önceki paragrafa gücenen tekerlek bilimcilerden özür diliyorum.)

1 Uzun süre İngiltere’nin çok seyredilen programı Top Gear’da da sunuculuk yapan otomobil yorumcusu Jeremy Clarkson, lafını esirgememesi ile tanınıyor. (ç.n.)

Ancak, insan beyni olağanüstü olmakla birlikte, acayip de tuhaftır ve olabilecek en kötü anda yanlış kararlar alabilir. Sürekli berbat kararlar verir, saçma şeylere inanır, gözümüzün önündeki delilleri yok sayar ve anlamsız planlar yaparız. Zihinlerimiz konçertolar yazma, şehirler tasarlama, Görelilik Kuramı'nı ortaya atma kapasitesine sahiptir ancak, görünen o ki, hangi cipsi alacağımıza dair markette beş dakika ıstırab çekmeden karar verme yetisine sahip değildir.

Benzersiz düşünme şeklimiz, dünyayı arzularımıza göre inanılmaz derecede değiştirebilirken aynı zamanda göz göre göre mümkün olan en kötü tercihleri nasıl yapıyor? Nasıl hem aya insan gönderebiliyor-ken HEM DE eski sevgiimize o mesajı gönderebiliyoruz? Konu özetle beyinlerimizin nasıl geliştiğine geliyor.

Evrim, bir süreç olarak, zekice değildir ama en azından istikrarlı olarak salakçadır. Evrim için önemli olan, her dönemecin ardında bekleyen bin çeşit ölümden kurtulmanız ve genlerinizi bir sonraki nesle aktaracak kadar uzun yaşayabilmenizdir. Bunu başarırırsanız, size verilen görevi yapmış sayılırsınız. Başaramazsanız, geçmiş olsun. Bu, evrimin ileri görüşlü olmadığı anlamına gelir. *Şu anda* bir özelliğiniz size avantaj sağlıyorsa, küçük-küçük-küçük-küçük-küçük torunlarınıza çağdışı bir avantaj da sağlayacak olsa, evrim tarafından seçilecektir. Öte yandan, "Ay, bu özellik *şu anda* bize ayak bağı oluyor ama inan ki milyonlarca yıl sonra soyumun gerçekten işine yarayacak," deseniz de evrimin umurunda olmaz. Evrim önceden planlayarak değil, fazlaca kalabalık, aç ve azgın bir grup organizmayı tehlikeli ve acımasız dünyaya salıp en son kimin hata yaptığına bakarak sonuca ulaşır.

Bu da, beyinlerimizin olabilecek en iyi karar makineleri olarak özenli bir tasarım süreci sonucunda yaratılmadığı anlamına gelir. Aksine beyinlerimiz, uzak akrabalarımızın yiyecek bulmakta yüzde iki daha iyi olmasını ya da "Hassiktir, dikkat et, bu bir aslan," konseptini birbirlerine yüzde üç daha iyi anlatabilmesini sağlayan gelişigüzel bir yığın bağlantı ve kısa yoldur.

Bu zihinsel kısa yollar (teknik olmak gerekirse "sezgisellik") hayatta kalmak, diğerleriyle iletişim kurabilmek ve yaşananlardan ders çıkarmak için kesinlikle gereklidir. Her şeyi oturduğunuz yerden, tezler geliştirerek de halledemezsiniz. Güneş her doğduğunda şok geçir-

memek için zihin gücümüzü büyük ölçekli randomize kontrollü bir çalışma yapıyormuşçasına harcıyor olsaydık, tür olarak daha bir yere varamamıştık. Birkaç kez gördükten sonra beynimizin, “Evet ya, güneş doğar,” diyebilmesi daha makuldür. Aynı şekilde, Jeff gölün kıyısındaki mor yemişleri yedikten sonra şiddetli bir hastalığa yakalandığını söylerse, kendiniz denemektense söylediğine inanmak daha iyi olacaktır.

Fakat, bu aynı zamanda problemlerin de başladığı noktadır. Ne kadar işe yarar olsalar da kısa yollar (tüm kısa yollar gibi) bizi bazen yanlış yönlendirirler. Hatta, “Mor yemişleri yemeli miyim?”den daha karmaşık sorularla uğraştığımız bir dünyada bizi *daha da* yanlış yönlendirirler. Açıkçası, beyniniz (benimki de, aslında herkesinki de) çoğu zaman kocaman bir gerzektir.

Mesela, şablonları fark etme becerisi. Şablonlar görmeye o kadar alışmışızdır ki, problem, beynimizin var olmasalar bile her yerde şablonlar görmeye başlamasıdır. Gece gökyüzündeki yıldızları gösterip “Bak, lama kovalayan bir tilki,” dememiz büyük bir sıkıntı yaratmaz ama sanal bir şablon oluşturup “Suçları çoğunlukla belirli bir etnik grup işliyor,” dediğinizde... O zaman, gerçekten büyük bir problem yaratır.

Bu gibi kusurlu şablon tespitleri için “yanılsamalı korelasyon” veya “kümeleme illüzyonu” gibi çeşitli terimler kullanılır. II. Dünya Savaşı sırasında pek çok insan (dehşet verici yeni bir teknoloji olan) Alman V-1 ve V-2 füzelerinin şehirde belirli bölgeleri hedeflediğini düşündüğü için Londralılar, şehrin sözüm ona daha güvenli yerlerinde sığınak arayışına giriştiler veya hasar görmeyen mahallelerin Alman casuslarını barındırdığına karar verdiler. Bu durum o kadar endişe verici bir hal aldı ki, İngiliz Hükümeti, R. D. Clarke adlı bir istatistikçiye durumun doğru olup olmadığını kontrol etmekle görevlendirdi.

Clarke’ın vardığı sonuç neydi? Bu “bölgelerin” insanların olmayan şablonları görme eğilimlerinin bir yanısıması olduğu ve zihinlerimizin bize oyun oynadığıydı. Ne de olsa, Almanlar güdümlü füze teknolojisiinde belirgin bir atılım gerçekleştirmemişti ve Clerkenwell’de Alman ordusunun gizli ajanları fink atmıyordu. Bombalar tamamen rastlantısal olarak şehrin üstüne bırakılıyordu. İnsanlar yalnızca beyinlerimiz bizi böyle yönlendirdiği için şablonlar görüyorlardı.

Yetkin profesyoneller bile bu gibi illüzyonların kurbanı olabilir. Örneğin, pek çok sağlık sektörü çalışanı dolunayda acil serviste işlerin sürekli ters gittiğini söyleyecektir: Akın akın gelen hastalar, tuhaf yaralanmalar, psikotik davranışlar. Problem şu ki, yapılan araştırmalar bunun doğru olmadığını söylüyor. Acil servislerin yoğunluğu ile ayın fazları arasında hiçbir bağlantı yok ama yine de bir grup yetenekli ve deneyimli profesyonel, bir bağlantı olduğuna gözü kapalı yemin ediyor.

Neden? Sonuçta bu inanç durduk yere ortaya çıkmadı. Ayın insanları tuhaf şeyler yapmaya ittiği inancı yüzyıllardır var. Delilik durumunu anlatan İngilizcedeki “lunacy” sözcüğü “luna” yani “ay”dan türemiş. Kurt adam mitolojisi böyle ortaya çıkmış. (Bu aynı zamanda kadınların âdet dönemleriyle ayın fazları arasındaki sözüm ona ilişkiden de kaynaklanıyor olabilir.) Aslında, bir noktada gerçek olmuş da olabilir! Yapay ışığın icadından (özellikle sokak lambalarından) önce, ay ışığı insanların hayatları üzerinde daha büyük bir etkiye sahipti. Kurt adam miti bir teoriye göre, dışarıda yatmak zorunda olan evsiz insanlar ay ışığından dolayı uyuyamadıklarından, uykusuzluğun var olan ruhsal problemlerini tetiklemesiyle ortaya çıkmıştır. (Bira içeren teorileri sevdiğim için bir alternatif teori de ben çıkarmak istiyorum: Muhtemelen eve dönerken önlerini görecekleri, kaybolmayacakları, soyulmayacakları veya bir çukura düşüp ölmeyeceklerini bildikleri gecelerde insanlar daha çok sarhoş oluyorlardı.)

Nereden gelirse gelsin, bu sanı kültürün içinde kalıplaşmıştır. Bir kere dolunayın delilik vakti olduğu size söylendiğinde, muhtemelen tüm hatırladığınız, şahit olduğunuz delilikler olacak ve muhtemelen deliliğe şahit olmadığınız zamanları hatırlamayacaksınız. İşte böylece beyniniz, istemeden de olsa rastlantısal olandan bir şablon yaratmış oldu.

Dediğim gibi, bu, beynimiz zihinsel kısa yollar kullandığı için olur. Ana iki kısa yol “referans noktalı kısa yol” ve “bulunabilirlik kısa yolu”dur. İkisi de bize sonsuz sayıda sıkıntı çıkarır.

Referans noktası, kafanıza bir şey koyduğunuzda, özellikle de bu konuda pek bilginiz yoksa, ilk duyduğunuz bilgiden oransız biçimde etkilenmeniz anlamına gelir. Örneğin, size bir ev fotoğrafı gösterildi-

ğini ve evin fiyatını tahmin etmeniz istendiğini düşünün. Bu konuda bir bilginiz yok ve bilgiye dayalı bir değerlendirme yapamayacaksınız. (Y Kuşağı'na not: Evler asla satın alamayacağınız, tuğladan inşa edilmiş yapılardır.) Ek bilgi sahibi olmadan bu fotoğrafa baktığınızda, ne kadar sık gözüktüğünden yola çıkarak kafadan bir rakam atarsınız. Ancak, size yaklaşık bir rakam söylendiğinde; örneğin, "Sence bu ev 400.000 pounddan az mıdır fazla mıdır?" diye sorulduğunda, tahmininiz çok daha farklı olacaktır. Önemli olan bu sorunun size faydalı bir bilgi vermediğini anlamaktır. (Sonuçta size civardaki diğer evlerin yakın zamanda kaçta satıldığı bilgisi verilmedi.) Yine de 600.000 pound rakamını duyan insanlar, 200.000 pound rakamını duyan insanlardan daha yüksek bir tahminde bulunacaklardır. Sorulan soru hiçbir bilgi vermese de muhakemenizi etkiler çünkü size bir "referans" verilmiştir. Beyniniz bu bilgiyi hızla benimseyip tahmini için başlangıç noktası kabul eder ve kendini buna göre ayarlar.

Bunu absürtlük derecesine kadar sürdürürüz. Referans olarak kullandığımız bilgi, rastgele üretilmiş bir rakam kadar sıradan olsa da, beyinlerimiz ona tutunacak, kararlarını onu baz alarak verecektir. Bu durum epey endişe verici bir hal alabilir. Daniel Kahneman, *Hızlı ve Yavaş Düşünme* kitabında son derece deneyimli Alman hâkimler üzerinde yapılan bir araştırmayı örnek verir. Yargıçlarla mağaza hırsızlığından suçlu bulunan bir kadının davasının detayları paylaşılır ve (haberleri olmaksızın) toplamı her zaman 3 ya da 9 gelecek zarları atmaları istenir. Kadının ne kadar ceza alması gerektiği sorulmadan önce zarların ürettiği rakamlardan daha çok ay mı daha az ay mı ceza alması gerektiği sorulur.

Sonucu az çok tahmin ediyorsunuzdur. Daha büyük zar atan yargıçlar kadını daha küçük zar atan yargıçlara göre daha uzun bir hapis cezasına çarptırırlar. Zar atışı kadının hapiste fazladan üç ay geçirmesi anlamına gelmektedir. Hiç iç açıcı bir durum değil.

Bulunabilirlik kısa yolu ise elde edilebilir tüm bilgiler üzerine derinlemesine düşünmeksizin akla en kolay gelen bilgi üzerinden karar vermek anlamına gelir. Bu da, yakın geçmişte yaşanmış veya dramatik ve özellikle akılda kalıcı olaylar üzerinden epey taraflı bir dünya görüşü oluşturmak demektir. Günlük hayatın gerçekleri açısından eski ve sıkıcı olaylar daha doğru bir referans olsa da... Unutulup gider.

Onun için korkunç suçlarla ilgili sansasyonel hikâyeler bize suç oranlarının gerçek rakamlardan daha yüksek olduğunu düşündürürken, düşen suç istatistikleri ile ilgili kuru hikâyeler diğer yönde aynı etkiyi yaratmaz. Bu pek çok insanın uçak kazalarından (ender ve dramatik) otomobil kazalarına oranla (daha yaygın ve daha az heyecan verici) daha fazla korkmasının sebeplerinden biridir. Onun için terör, toplumdan ve siyasetçilerden refleks olarak anında karşılık bulurken, daha ölümcül sıradan tehlikeler önemsenmez. 2007-2017 yılları arasında çim biçme makineleri Amerika'da terörden fazla can almıştır. Ancak bu kitap yazılırken Amerikan hükümeti çim biçme makinelelerine karşı savaş ilan etmemiştir. (Fakat, dürüst olmak gerekirse, son yaşananların ardından, bu olasılığı da göz ardı etmemek lazım.)

Referans noktalı kısa yol, bulunabilirlik kısa yolu ile birlikte çalışarak kriz anlarında anlık karar vermemizi ya da fazla da bir etkisi olmayan günlük kararlar almamızı sağlar. Ancak, modern dünyanın karmaşıklığını da hesaba katarak bilgiye dayalı karar vermek istediğinizde, bir kâbus yaşayabilirsiniz. Beyniniz alışkın olduğu konfor alanına; ilk duyduğuna ya da aklına gelene dönmeye çalışacaktır.

Bunlar aynı zamanda riski ve elimizdeki seçeneklerden hangisinin faciaya sebep olma ihtimalinin en az olduğunu değerlendirmekte berbat olmamızın da nedenleridir. Aslında beynimizde tehlikeyi değerlendiren iki ayrı sistem vardır: Hızlı ve içgüdüsel ile yavaş ve dikkatli. Problem, bu ikisi çatıştığında başlar. Beyninizin bir tarafı sessizce, "Tüm bulguları analiz ettiğimde Birinci Seçenek en risklisi gibi gözüküyor," derken beyninizin diğer tarafı, "Evet ama İkinci Seçenek korkutucu GÖZÜKÜYOR," demektedir.

Tabii, çok şükür, biz bundan daha akıllıyız, diye düşünebilirsiniz. Beyinlerimizi konfor alanı dışına çıkmaya zorlayabiliriz, değil mi? İçgüdüsel sesi göz ardı edip içimizdeki dikkatli sesi duyabilir ve durumu tarafsız olarak değerlendirebiliriz, değil mi? Ne yazık ki, bu yaklaşım doğrulama yanlışlığımızı hesaba katmıyor.

Bu kitapla ilgili araştırma yapmaya başlamadan önce, doğrulama yanlışlığının büyük bir problem olduğunu düşünüyordum. O günden bu güne okuduğum her şey beni doğru olduğuma inandırdı. Problem de tam olarak bu. Beynimiz, yanlış olduğunu fark etmekten nefret

eder. Doğrulama yanlılığı, inancımızı destekleyici her delil kırıntısına lazer güdümlü füze gibi odaklanmamızı sağlayan ve tamamen yanıldığımızı gösteren çok, çok daha büyük delil yığınlarını kaygısızca görmezden gelmemize sebep olan sinir bozucu huyumuzdur. En hafif haliyle, haberlerimizi neden siyasi görüşlerimizi destekleyen bir yayın organından almayı tercih ettiğimizi açıklar. Bu durum aynı zamanda, bir komplo teorisyeninin fikrini tartışarak değiştiremememizin de sebebidir. Çünkü kendi gerçekliğimizi destekleyen olayları cımbızlayıp diğerlerini bir yana atarız.

Bir taraftan da pek çok yönden işe yararadır bu. Dünya karmaşık ve içinden çıkılmaz. Kurallarını bize basit ve derli toplu PowerPoint sunumları ile kolay okunur biçimde madde madde açıklamıyor. Dünyanın bir zihinsel modelini oluşturmak, gereksiz bilgileri bir kenara bırakıp doğru ipuçlarına odaklanmak demektir. Sadece hangi bilgilerin dikkat edilmeye değer olduğunu anlamak bile bilişsel bir şans oyunudur.

Gerçi daha da kötüsü var. Beynimizin sıçmış olabileceği fikrine direnç göstermesi daha da derin bir mesele. Bir kere karar verdiğinizde ve aksiyona geçip işlerin gerçekten boka sarmaya başladığını gördüğünüzde, fikrimizi değiştirmekte biraz da olsa iyiye gittiğimizi düşünürsünüz. Hahahaha. Hayır. “Seçim Yanlılığı” denen ve boğulan bir denizcinin tahta parçasına sarılması gibi bu davranış biçimini görev edindiğimiz anlamına gelen bir şey var. Nasıl ve neden bu seçimi yaptığımız konusunda kendi kendimizi desteklemek için anılarımızı kafamızın içinde yeniden oynattığımız bile olur. Basit haliyle, yeni bir ayakkabı aldıktan sonra sekerek gezerken, herkese bu ayakkabıların sizi “GÜÇLÜ ve ÇEKİCİ” gösterdiği konusunda ısrar etmenizdir. Daha şiddetli bir versiyonu, her şeyin ciddi ciddi boka sardığı gittikçe belirginleşirken, devlet yetkililerinin görüşmelerin iyi gittiği ve pek çok ilerleme kaydedildiği konusundaki ısrarıdır. Seçim yapılmıştır, dolayısıyla doğru olmak zorundadır çünkü seçimi biz yapmışızdır.

Hatta bazı durumlarda insanlara yanıldıklarını söylemek; sakince, delilleri göstererek açıklasanız bile, yanılmadıklarına daha fazla inanmalarına neden olabilir. Muhalefet olarak algıladıkları bir davranışla

karşılaşmak, kendi fikirlerini iyice üstelemelerine sebep olur. Onun için Facebook'ta ırkçı amcanızla tartışmak ya da gazeteciliğe atılmak, sizi mutsuz ederken herkesi size karşı fazlasıyla öfkeli edecektir. Bir girişim olabilir.

Bunların hiçbirisi insanların asla akıllı ve mantıklı kararlar veremeyeceği anlamına gelmiyor. Pek tabii ki verebilirler. Yani, sonuçta bu kitabı okuyorsunuz. Tebrikler, kusursuz seçimler yapıyorsunuz! Ancak, beyinlerimiz bize yardımcı olduğunu düşünürken, genellikle yolumuza fazlaca engel çıkarır.

Tabii ki, eğer kendi başınıza karar almak konusunda kötüsünüz, diğer insanlarla ortak karar alırken işler daha da kötüye gidebilir. Bizler sosyal hayvanlarız ve geeeeerçekten gruptaki sıra dışı insan olmak istemeyiz. Bu yüzden de uyumlu olmak adına sıklıkla tüm içgüdülerimize karşı geliriz.

Onun için, bir gruptaki dominant fikir, diğer fikirleri bastırduğunda, muhalif fikirler ihraç edildiğinde ya da “Bunun iyi bir fikir olduğundan emin değilim,” diyen kişi olmamak için sessiz kalındığında “grup düşüncesi” oluşur. Bu yüzden anında çoğunluğun görüşüne uyarız. Diğer insanların yaptıklarını ya da inandıklarını görmek, onlara uyma ve çoğunluğun bir parçası olma arzumuzu artırır. Çocukken anneniz size, “Diğer çocuklar kendilerini köprüden atsa, sen de atacak mısın?” diye sorduğunda, dürüst yanıt aslında, “Yani, büyük ihtimalle, atarım,” olurdu.

Son olarak, gayet harika olduğumuzu düşünme ama açıkçası hiç de harika olmama durumumuz var. İster böbürlenme deyin, ister kibir deyin, ister dangalaklık deyin; araştırmalar kendimizi olduğumuzdan çok daha becerikli sandığımızı gösteriyor. Bir grup öğrenciden, sınıfta kaçınıcı olarak mezun olacaklarını tahmin etmelerini isterseniz, ezici çoğunluk kendisini ilk %20’de görür. Nerdeyse hiçbirisi, “Yani, muhtemelen ortalamanın altındayım,” demeyecektir. (En yaygın cevap, menüdeki en ucuz ikinci şarabı ısmarlamak kadar kibirli bir şekilde ilk %10’un dışında ama %20’nin içinde olduklarıdır.)

Ünlü bir bilişsel problem olan Dunning-Kruger Sendromu, yetmişlerdeki rock grupları için şahane bir isim olmanın yanı sıra, bu kitabın hamisi olabilir. İlk kez psikologlar David Dunning ve Justin Kruger’ın

“Niteliksiz ve Farkında Değil: Kendi Yetersizliklerinin Farkında Olmakta Zorluk Çekmek, Nasıl Şişirilmiş Öz Değerlendirmelere Yol Açar”² adlı makalelerinde tanımladıkları bu sendrom, hepimizin kendi hayatında farkına vardığı bir şeyin kanıtıdır. Bir konuda gerçekten usta olan insanlar kendi becerileri konusunda alçakgönüllüyken, hiçbir becerisi ya da yeteneği olmayan insanlar kendilerini olduklarından daha yetenekli görürler. Kendi eksikliklerimizi değerlendirmek ve ne kadar kötü olduğumuzu fark edebilmek adına gerçekten yeterli bilgiye sahip değiliz. O yüzden de yapmak üzere olduğumuz feci yanlış ne olursa olsun, aşırı özgüvenli ve fazlasıyla iyimser bir şekilde çam devire devire ilerlemeye devam ediyoruz. (Kitabın ilerleyen bölümlerinin göstereceği gibi, beyinlerimizin yaptığı hatalar içinde en tehlikelileri “özgüven” ve “iyimserlik” olabilir.)

Tüm bu bilişsel fiyaskolar, toplum adı altında üst üste birikir ve aynı hataları tekrar tekrar yapmamıza neden olur. Aşağıda yalnızca birkaç tanesini göreceksiniz. Bunları kitabın geri kalanında okuyacaklarınızın örnekleri olarak kabul edin.

Öncelikle, dünyayı anlama ve şablonlarını fark etme arzumuz, hiç de öyle olmadığı halde, dünyanın belirli bir çalışma şekli olduğuna kendimizi inandırmak için fazlasıyla zaman harcadığımız anlamına geliyor. Zararsız batıl inançlardan tamamıyla kusurlu bilimsel teorilere kadar uzanabilen bu durum, neden propaganda ve “uydurma haber”lere kandığımızı açıklıyor. Asıl eğlence, biri çok sayıda insanı, dünyanın nasıl çalıştığı konusunda kendi favori teorisine ikna etmeyi başardığında başlıyor. Din, ideoloji ve insanlık tarihindeki tüm Büyük Fikirler böyle ortaya çıkmıştır.

İnsanlar riskleri değerlendirmekte ve geleceğe yönelik planlar yapmakta fazlasıyla başarısızdır. Bunun bir sebebi, özellikle hava durumu, finansal piyasalar ya da toplum gibi hayli karmaşık sistemlerle ilgili tahmin yürütmenin epey zor olmasıdır. Fakat aynı zamanda bir kere (çoğunlukla önceden var olan fikirlerimize uyduğu için) hoşumuza gidecek bir gelecek hayal ettik mi, aksine kanıtları görmezden gelir, yanlış olabileceğimizi ileri sürenleri dinlemeyi de reddederiz.

2 Makalenin orijinal adı: “Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One’s Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments” (ç.n.)

Planlarımızı aldanmalar üzerine kurmamızın en büyük motivasyonu, tabii ki, açgözlülüktür. Kısa yoldan zengin olma umudu, insanların mantıklarını tamamen kaybedeceklerinin garantisidir. Görünen o ki, faydanın çekiciliği büyük olduğunda, fayda-maliyet analizinde gerçekten kötüyüz. (Çoğunlukla hayal ürünü) bir zenginlik vaadiyle okyanusları ve dağları aşmakla kalmaz, ahlak ve görgü anlayışımızı da güle oynaya bir kenara bırakırız.

Açgözlülük ve bencilik yaygın bir hataya daha yol açar: Kendi adımıza kazanç sağlamaya çalışırken diğer herkesi perişan etmek. Bu kategorideki sıçışlar sosyal bilimde “sosyal tuzak” veya “kamusal mülkiyet trajedisi” olarak adlandırılır. Esasen bir grup insanın kendi kendilerine yaptıkları şeyler kısa dönemde problem olmazken, pek çok insan aynı şeyi topluca yaptığında uzun dönemde işlerin boka sarması anlamına gelir. Genellikle bu, ortak bir kaynağı fazlasıyla sömürüp canına okumakla olur. Bir bölgede fazla avlanıp balıkların üremesine fırsat vermemek bunun bir örneğidir. Bir de ekonomide “Olumsuz Dışsallık” denen benzer bir konsept vardır: İki tarafın da faydalandığı bir alışverişin bedelini, bu alışverişin bir parçası bile olmayan başka birinin ödemesi. Çevre kirliliği bu durumun basit bir örneğidir. Bir fabrikadan herhangi bir şey aldığınızda bu hem sizin için hem de fabrika için kazançtır ama öte yandan fabrikanın zehirli atıklarını döktüğü nehrin kıyısında yaşayanlar için bir olumsuzluk olabilir.

Bunun gibi birbirine bağlı hatalar; kapitalizmden kooperatiflere, küresel ısınma kadar büyük sorunlardan hesabın nasıl bölüşüleceği gibi küçük sorunlara kadar insanlığın sıçıp batırmalarının pek çoğunun arkasında yatan nedenlerdir. Borcundan az ödeme yapmak herkes adına kötü bir fikirdir. Ancak, herkes az ödeme yapıyorsa, biz de kaybeden olmak istemeyiz ve aldırış etmeyip, “Bana ne birader,” deriz.

Bir başka yaygın hatamız önyargıdır: Dünyayı “biz” ve “onlar” olarak ayırma eğilimimiz ve “onlar” her kimse, haklarında en kötüsünü düşünmek. Tüm eğilimlerimiz bir araya gelip parti yapar; dünyayı var olmayan şablonlara göre ayırır, aklımıza ilk gelen fikir üzerinden yargılara varır, fikirlerimizi destekleyen kanıtları cımbızla seçer, grupların parçası olmak için müthiş çabalar ve iyi bir neden olmaksızın kendi üstünlüğümüze cidden inanırız.

(Bu, kitapta pek çok biçimde işleniyor. Kitap insanlığın başarısızlıklarının tarihi ile ilgili olsa da, birkaç istisna dışında aslında erkeklerin, özellikle beyaz erkeklerin başarısızlığından söz ediyor. Çünkü

çoğunlukla bir tek onlara başarısız olma şansı verilmiştir. Tarih kitaplarının yaşlı beyaz adamların eylemlerinden bahsetmesi genellikle iyi bir şey değildir. Ancak bu kitabın konusu göz önüne alındığında, yalnızca bunlardan bahsedilmesine eyvallah edilebilir.)

Son olarak, topluluğun parçası olma arzumuz, toplumu saran ve tüm mantığı yok eden kısa süreli göz kamaştırıcı saplantılar gibi her türlü çılgınlığa, deliliğe ve maniye yatkın olduğumuz anlamına gelir. Bu durum pek çok biçimde ortaya çıkabilir. Bazıları, belirli aralıklarla Avrupa'yı saran yüz binlerce insanı etkilemiş ve aniden önlenemez bir biçimde, hatta bazen insanların ölünceye dek dans etmesine sebep olmuş Dans Vebası gibi fizikseldir.

Bazılarıysa, para arzumuz toplumun parçası olma isteğimizle birleştiğinde ve hangi hızlı yoldan zengin olma biçimi o gün popülerse ona inanmamız gibi finansaldır. (1720'de Londra'da Güney Denizi'ne yatırım yapma manisi yaşanmış, bir grup fırsatçı "kimsenin ne olduğunu bilmediği bir fırsatı taahhüt eden firma"nın hisselerini satmayı başarmıştır.) İşte finansal balonlar böyle; bir şeyin algısal değeri gerçek değerini epeyce aştığında ortaya çıkar. İnsanlar bir şeyin gerçekten değerli olduğunu düşündüklerinden değil; yeteri kadar insan o şeyin bir değeri olduğunu düşündüğü sürece değerli olacağı ve para kazandıracığı için yatırım yapar. Tabii ki, sonunda gerçekler insanı çarpar ve pek çok kişi bir sürü para kaybeder, hatta bazen tüm ekonomi boka sarar.

Bir diğer mani, toplu paniktir ve temelinde çoğunlukla korkularımızı sömüren dedikodular vardır. Bu yüzden dünyadaki hemen hemen her kültürde bir tür cadı-avı yaşanmıştır. (Avrupa'da 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar yaşanan cadı manisi sırasında 50.000 kişinin öldüğü düşünülmektedir.)

Bunlar insanlık tarihi boyunca yapılmış aşırı derecede öngörülebilir hatalardan bazılarıdır. Fakat, tüm hevesimizle bu hataları yapmaya başlamadan önce tabii ki insanlığı icat etmemiz gerekti.

İnsanlık tarihinde yaşanmış en tuhaf beş mani

Dans Vebası

Açıklanamaz ve kontrol edilemez biçimde ortaya çıkan, bazen binlerce insanı etkileyen dans salgınları, 1300'lerden 1600'lere kadar Avrupa'nın büyük kısmında yaygındı. Kimse neden olduğunu kesin olarak bilmiyor.

Kuyu Zehirlenmeleri

Aynı sıralarda, kuyuların zehirlendiği konusunda asılsız söylentiler sebebiyle toplu panik yaşanmıştır. Tabii ki Museviler suçlanmış, bazı panik durumları ayaklanmalara ve Musevilerin evlerinin yakılmasına sebep olmuştur.

Penis Hırsızlığı

Dünya çapında yayılan kötü güçlerin erkeklerin penislerini çaldığı ya da küçülttüğü söylentisi ile oluşan panik sonucu; Orta Çağ Avrupası'nda cadılar, Asya'da yemekler (zehirli oldukları düşünülüyordu) ve Afrika'da büyücüler suçlanmıştır.

Gülme Salgınları

1960'lardan bu yana Afrika'da pek çok okulda durdurulamaz gülme salgınları yaşanmıştır. Tanzanya'da 1962'de yaşanan meşhur gülme salgını bir buçuk yıl sürmüş, okulların zorunlu olarak kapatılmasına sebep olmuştur.

Kızıl Korkusu

Klasik bir "ahlaki panik" örneği olan antikomünist histeri, komünist ajanların toplumun her köşesine sızdığı inancını yayan medya ve popülist siyasetçiler sayesinde 1940 ve 50'li yıllarda Amerika'yı sarmıştır.

2.

Çevreniz de Güzelmiş

Yaklaşık 13.000 yıl önce, Mezopotamya'nın Bereketli Hilal'inde, insanlar birtakım şeyleri farklı yapmaya başladılar. "Yaşam tarzı değişikliği" diyebileceğimiz bu durum karbonhidratı kesip spor salonuna gitmeye başlamaktan çok daha büyük bir değişiklikti. Yemek bulmak için geleneksel yaklaşım (yani gidip yemek aramak) yerine yemeği ayaklarına getirmeyi keşfettiler. Ekin ekmeye başladılar.

Tarımın yükselişi öğlen atıştırmasını kolaylaştırmakla kalmadı, toplumu altüst etti ve etrafımızdaki doğal yaşamı ciddi biçimde değiştirdi. Tarımdan önce, insan topluluklarının standardı mevsimlerle birlikte yer değiştirmek ve yiyeceği takip etmektir. Ama bir kere pirinç veya buğday yetiştirdiniz mi, ekinlere bakmak için orada kalmanız gerekiyordu. Bunun için kalıcı yerleşimler, köyler ve sonrasında kasabalar oluştu. Ve tabii bununla birlikte birtakım başka şeyler de.

Tarım o kadar müthiş bir fikirdi ki, birkaç bin yıl içinde, Mezopotamya, Hindistan, Çin, Orta ve Güney Amerika gibi pek çok farklı kıtada ve noktada birbirinden bağımsız olarak türedi. Ancak, tarımın en büyük atılımımız olmadığını, hatta bunun bombok bir fikir olduğunu düşünen bir ekol de var.

Öncelikle, tarımın çıkış noktası, pek eğlenceli bir kavram olan "sermaye eşitsizliği"nin de kökenidir. Başkalarından çok daha varlıklı elitler ortaya çıkmaya ve diğerlerine patronluk taslamaya başlamışlardır. Bu aynı zamanda bugünkü savaş kavramının da çıkış noktası olabilir. Çünkü bir köyünüz oldu mu, yan köyün size saldırma tehlikesi

de ortaya çıkmış olur. Tarım, insanların yeni hastalıklarla tanışmasına vesile olmuş, daha önce yaşamadıkları kadar büyük yerleşimlerde bir arada yaşamak salgın hastalıklara ortam yaratmıştır. Öte yandan, tarım toplumu olmayan toplumlarda yaşayan insanların daha çok beslenmiş, daha az çalışmış ve daha sağlıklı yaşamış olduklarını ortaya koyan deliller de vardır.

Esasen (bu fikre göre), modern hayatta pek çok şeyin bok gibi olmasının sebebi, binlerce yıl önce birinin gidip toprağa birkaç tohum gömmüş olmasıdır. Tarım herkesin hayatını iyileştirdiği için değil, toplumlara diğerlerine karşı Darvinci bir avantaj sağladığı için hayatımıza musallat olmuştur. Daha hızlı ve çok çocuk sahibi olabilmişler (tarım daha fazla kişiyi doyurabilmiş ve insanlar sürekli yer değiştirmek zorunda kalmadıkları için bir başka çocuk sahibi olmadan önce, ilk çocuğun yürümesini beklemek zorunda kalmamışlardır), gittikçe daha fazla toprak sahibi olmuşlar ve sonunda tarım yapmayanları oradan kovalamışlardır. “Tarım korkunç bir hatadır” teorisinin savunucularından Yazar Jared Diamond’ın 1987’de *Discover* dergisinde yer alan makalesinde söylediği gibi: “Nüfusu daraltmak ve besin üretimini artırmak arasında bir seçime zorlanan bizler, ikinci şıkkı seçip açlık, savaş ve zorbalığa mahkûm olduk.” Kısaca nitelikten ziyade niceliği seçtik. Klasik insanlık işte.

Fakat bunlara... [elimi havada şöyle bir sallayarak dünyanın durumunu gösterdikten sonra] ek olarak, tarımın açtığı yol bizi daha direkt ve dramatik sıçışlara götürdü. Tarımın doğuşu ile çevremizi değiştirmeye başladık: Sonuçta çiftçilik bu demektir. Bitkileri alır, var olmayı planlamadıkları yerlere yerleştirirsiniz. Araziyi şekillendirmeye başlarsınız. İstedığınız şeylere yer açmak için istemediklerinizden kurtulmaya çalışırsınız.

Meğerse bu gibi şeyleri enine boyuna düşünmekte hakikaten berbatmışız.

Şu anda etrafımızı saran dünya, atalarımızın 13.000 yıl önce ilk tohumları diktiği dünyadan son derece farklı. Tarım, arazileri başkalaştırdı ve türleri kıtalar arasında nakletti. Bir yandan da şehirler, sanayi ve istemediğimiz her şeyi çöpe atma eğilimimiz toprağı, suyu ve havayı değiştirdi. Doğa Ana İşte Böyle Çarpar demek gibi olmasın ama doğa zaman zaman saçmalıklarımıza karşı çıkıyor.

Bilindiği gibi 20. yüzyılın ilk yarısında Amerika Birleşik Devletleri'nin orta kesiminde tam da bu oldu. Her zaman olduğu gibi, başlangıçta her şey gayet yolunda gidiyordu. Amerika, Batı'ya doğru genişliyor, insanlar Amerikan Rüyasının bir versiyonunu yaşıyorlardı. Devlet politikaları insanların Batı'ya taşınmasını ve çiftçilik yapmasını destekliyor, Büyük Ovalar'a³ yerleşenlere bedava arazi veriliyordu. Ne yazık ki, yüzyılın başında iyi tarım arazilerinin çoğu (yani yeterli su kaynağına sahip olanlar) sahiplenilmişti. Anlaşılır biçimde insanlar kuru, tozlu arazilere göç etmek istemediği için devlet bağışladığı kuru ve tozlu arazilerin büyüklüğünü iki katına çıkardı. Yerleşimciler, "İyi bir anlaşma gibi gözüküyor," dediler.

Bu arazilerin her bir köşesini ekip biçme azmi sonradan dünyanın en iyi fikriymiş gibi gözükmediyse de, insanların bunun iyi bir anlaşma olduğunu düşünmesi için başka nedenler de vardı. Tarımsal öncülerden olmanın romantik hatta nostaljik albenisi ve büyüyen bir ülkenin besin ihtiyacının pragmatizmi. Ancak, aynı zamanda ucundan dine de dayanan epey uyduruk bir bilimsel kanı da vardı: "Saban-dan sonra yağmur gelir." Bir araziye sürmenin yağmur bulutlarını toplayacağı ve çölü yeşillendirip verimli kılacağı düşünülüyordu. Bu teoriye göre, Amerika'da tarımın ilerlemesinin önündeki en büyük engel azımsızlıktı. Şu Kevin Costner filminde olduğu gibi. Basketbol oynayan hayaletlerin olduğu değil de tahıllar olan film.⁴ Ekip biçerseniz yağmur gelecektir.

Buna gerçekten inandılar. Onun için, bu teorinin ortaya atıldığı 19. yüzyılın ortalarında çiftçiler bir bölgeye taşındığı zaman yağ-murun fazlasıyla yağmasının sebebinin, alışılmışın dışında yağmurlu bir dönem yaşanması olduğunu söylemek neredeyse zalimlik olacak. Yağmur ne yazık ki, uzun süre devam etmedi.

I. Dünya Savaşı geldiğinde, bu çiftlik arazileri aniden iyi bir fikir gibi gözükmeye başladı. Avrupa'nın besin üretimi düştüğü için, oluşan boşluğu Amerika doldurabilecekti. Fiyatlar fırlamıştı, yağmur iyi ya-ğmıyordu, devlet buğday eken çiftçilere cömert yardımlar yapıyordu. Doğal olarak çiftçiler de daha fazla arazi ekti.

3 Amerika Birleşik Devletleri'nin orta kesimindeki arazilere Great Plains (Büyük Ovalar) adı verilir. (ç.n.)

4 Yazar Kevin Costner'ın *Field of Dreams* (Düşler Tarlası) filmine gönderme yapmaktadır. (ç.n.)

Oysa savaştan sonra buğday fiyatları önemli ölçüde düştü. Buğday eken bir çiftçiyse ve fiyatlar düştüğü için yeterince para kazanamıyorsanız, çözüm apaçık ortadaydı: Daha fazla buğday ekmek. Çiftçiler yeni mekanik pulluklara yatırım yapıp daha fazla toprağı sürdüler. Daha fazla buğday üretilmesi fiyatları daha da düşürdü. Vesaire, vesaire...

Sonra, aniden yağmur yağmamaya başladı. Toprak kurudu, daha önce yaşanan kuraklıklar sırasında üstteki verimli tarım toprağını olduğu yerde tutan otlar birden yok oldu. Toprak toza döndü ve rüzgâr bu tozu alıp döne döne ilerleyen dev bulutlara dönüştürdü.

“Kara tipi” denen; güneşi yok eden, havayı boğan ve görüş mesafesini birkaç metreye düşüren dehşetli toz fırtınaları, Toz Çanağı’nın⁵ sembolü haline geldi. En kötü yıllarında, yazın fırtına çıkmayan gün neredeyse olmadı, rüzgâr durduktan sonra bile toz bulutları havada asılı kaldı. Bölgenin sakinleri günler boyunca güneşi nadiren gördü. Toz fırtınalarının hayret verici bir menzili vardı. Bazıları binlerce mil kat ederek Washington DC ve New York gibi şehirleri kalın bir toz dumanıyla, bu şehirlerden yüzlerce mil açığındaki gemileri de hatırı sayılır bir toz katmanıyla örttü.

Kuraklık ve toz fırtınaları neredeyse on yıl sürdü. Birkaç milyon insanı ekonomik yıkıma uğrattı ve çiftliklerini terk etmek zorunda bıraktı. Çoğu asla geri dönmedi, daha da batıya göçtü ve insanların büyük bir bölümü Kaliforniya’ya yerleşti. Bazı topraklar yağmurlar geri döndüğünde bile asla geri kazanılamadı.

Amerikan Toz Çanağı, çevremizle uğraşmanın istenmeyen sonuçlarının en ünlülerinden biridir. Ancak, kitlesel ölçekte iklim mühendisliğinden mikro plastik tanelere, ormanları yok etmekten nehirlerle yapmaması gereken şeyler yaptırmaya kadar yapılmaması gereken pek çok şeyden yalnızca bir tanesidir.

Örneğin Aral Denizi’ni ele alalım ama hızlıca ele alalım yoksa yakında ortada ele alacak bir şey kalmayacak.

5 1930’larda yaşanan toz fırtınaları sebebiyle, hem yaşanan toz fırtınalarına hem de zaman zaman Texas’tan Nebraska’ya kadar Amerika’nın orta ve güney eyaletlerinin bir kısmının oluşturduğu alana verilen isimdir. (ç.n.)

1936 yılında Toz Çanağı sırasında Colorado'da bir toz bulutu

Dikkat çekici biçimde adında “deniz” sözcüğü bulunmasına rağmen Aral Denizi bir deniz değil, çok çok büyük bir tuzlu su gölüdür. 68.000 kilometre kare alanıyla, dünyanın en büyük göllerinden bir tanesidir. Ya da bir tanesiydi. Problem şu ki, artık 68.000 kilometre kare değil.

Bugün ara sıra genişleyip daralsa da, yaklaşık 6.800 kilometre kare. Bir zamanlar neredeyse İrlanda kadar olan Aral, suyunun %80'ini kaybedip eski büyüklüğünün on katı küçülmüş durumda. Aynı zamanda da tek bir dev göl değil. Şu anda aşağı yukarı dört küçük göle dönüşmüş durumda. Aşağı yukarı diyorum çünkü bu göllerden biri tamamen yok olmuş da olabilir. Aral Denizi'nden arta kalanlar da neredeyse ölü durumda. Sudan kilometrelerce uzakta çoktan karaya vurmuş çürük ve parçalanmış gemilerle çevrelenmiş hayalet bir deniz.

Bu da insanı, “Sıçtığının denizini nasıl yok edersin?” sorusuna getiriyor. (Dev bir gölü yani.)

Basit yanıtı şu: Aklına çölde pamuk yetiştirmek gibi dâhiyane bir fikir geldiği için göle akan iki nehrin yönünü değiştirirsin. 1960'da Sovyet otoriteleri tam da bunu yaptılar çünkü harbiden daha fazla

pamuk yetiştirmek istiyorlardı. Böylelikle Sovyetler Birliği'nin pamuk ihtiyacını karşılamak üzere Kızılıkum Çölü'nün kupkuru düzlüklerini bir monokültüre dönüştürmek için (Özbekistan'dan Aral Denizi'ne akan) Amuderya ve (Kazakistan'dan göle ulaşan) Siri Derya nehirlerinin akıntısını değiştirmek gibi dev bir projeye giriştiler. Doğrusu Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan'ın çiftlik özentilerine su sağlamakta kısmi başarı elde ettiler. Gerçi bu başarı dev bir ziyandı çünkü çöller fazlasıyla kuru ve emici alanlar olduğu için nehirlerden aktarılan suyun yüzde 75'i çiftliklere varmadan toprak tarafından emiliyordu. (Bunun yanında bir de pamuk bitkileri üzerinde kullanılan yaprak dökücü ilacın bebek ölümlerini ve doğum kusurlarını aşırı derecede artırması konusu vardı.)

Orta Asya'nın taze pamuk endüstrisi için "eh işte" bir durum olsa da, Aral Denizi ve etrafı için yıkıcıydı. Bir göle akan suyu durdursanız hızla daha küçük bir gölünüz olacağı kimsenin aklına gelmemiş ya da umurlarında bile olmamış gibi gözüküyor.

Altmışlardan hemen sonra, seksenlerden günümüze kadar Aral Denizi daha da hızla küçüldü. Suyun yalnızca beşte biri yağmurdan gelirken, geri kalanı nehirlerden sağlanıyordu. Nehirlerin yönü değiştiğinde, buharlaşmanın kaybettirdiğini yerine koyacak su kalmamış oldu. Su seviyesi düşmeye, adalar ve kara parçaları oluşmaya başladı. Binyılın başında göl ikiye ayrılmıştı: Küçük kuzey bölümü ve ortasında devasa bir ada olan daha büyük güney bölümü. Güneydeki ada büyüyüp doğu ve batı bölümlerini birbirine bağlayan minik bir şerit kalana kadar su seviyesi düşmeye devam etti. Sonunda bu iki bölüm de birbirinden ayrıldı ve 2014 yılında çekilen uydu fotoğrafları doğu bölümünün tamamen kuruyup ardında bir çöl kaldığını ortaya çıkardı. Bugünlerde doğu bölümü havanın durumuna göre bir belirip bir kayboluyor.

Bu yeterince kötü görünüyor ancak, bir göl yok olduğunda suyun içindekiler yok olmuyor. Özellikle tuz. Aral Denizi çekilirken tuz var olmaya devam etti. Suyun içindeki tuz oranı yaşam desteğini gittikçe azalttı. Tuz yoğunluğu birden eskisinin on katına çıktı ve göllerdeki tüm yaşamı öldürerek, 60.000 kişinin geçimini sağladığı, gelişmekte olan balıkçılık endüstrisini yok etti. Sadece bu da değil; endüstri ve

tarımın yol açtığı çevre kirliliği yoğunlaştı, suların çekildiği alanlara yayılmaya devam etti. Tabii ki, rüzgâr çölleşen bu alanlardan zehirli tozu ve tuzu kaldırıp eskiden bu göllerin olduğu alanın çevresinde milyonlarca insanın yaşadığı yerleşim alanlarına bıraktı. Solunum yolu hastalıkları ve kanser oranları fırladı.

Bu durum Aral Denizi'nin her yanına da hâkim değil. Yakın zamanda suyun bir kısmını yeniden yönlendirmek için yapılan (çok pahalı) çalışmalar küçük kuzey denizinde biraz iyileşmeye neden oldu ve balıklar yeniden ortaya çıkmaya başladı. Güney denizi neredeyse tamamen yok olmuş olsa da, kalan parçası, çevremizdeki coğrafyada büyük değişimler yapıp hiçbir olumsuz sonuçla karşılaşmayacağımızı düşünmenin bir kanıtıdır.

Tuhaftır ki bu, hikâyedeki nehirlerden birinin başına ilk kez gelmiyordu. "Yönü en çok değiştirilen nehir" gibi bir dünya rekoru var mıdır bilemiyorum ama Amuderya'nın bu rekoru kırmış olma ihtimali var. Yüzyıllar boyunca, doğa ve birtakım toplumlar nehrin yönünü bazen Aral Denizi'nden Hazar Denizi'ne, bazen de tersine çevirdi. Milattan sonra ikinci yüzyılda yönü Aral Denizi'ne çevrilmeden önce bir noktada çöle akıp buharlaştığı düşünülüyor. On üçüncü yüzyılın başlarında, Moğol İmparatorluğu'nun (daha sonraki bölümlerde göreceğimiz üzere) bilhassa şiddetli bir müdahalesi sonucu yönü yeniden değişiyor ve en azından bir kısmı Hazar Denizi'ne çevriliyor. Sonra 1600'lerde yeniden Aral Denizi'ne döndürülüyor. 1870'lerde Sovyetler Birliği kurulmadan çok önce Rus İmparatorluğu, tatlı suyun tuzlu suyla karışmasının israf olduğunu düşündüğü için nehri ciddi ciddi yeniden Hazar Denizi'ne çevirmeyi düşünüyor. Yani... Bu iş böyle yürümüyor tabii.

Bizi, çoğunlukla önceden fark edilmeyen sonuçlara yol açacak şekilde dramatik biçimde çevremizi değiştirmeye yönlendiren ilk şey tarımdı ama şu anda tek şey bu değil. Sanayi ve insanların sonuçlarını düşünmeksizin istemedikleri şeyleri doğaya atmasının bastırılamaz arzusu pek çok yönden tarımı geride bıraktı.

Bu düşünülmeyen sonuçlardan biri, 1969'da ılık bir yaz günü sabahı Cuyahoga Nehri'nin alev almasıydı.

Açıkçası, nehirlerin böyle davranmaması gerekir. Konsepti hâlâ tam kavrayamamış okurlar için açıklama yapmak gerekirse, nehirler

büyük miktarda suyun aktığı kanallardır ve genellikle yanıcı addedilmezler. Yükseklerden alçaklara su taşırlar, zamanın akışı için metafor-durlar, çocuklar en azından coğrafya derslerinde gördükleri bir şeyi hatırlayabilsinler diye kıyılarında küçük birikintiler oluştururlar ama aniden alev almak yaptıkları şeylerden biri değildir.

Fakat Cuyahoga Nehri alev aldı ve daha da ilginç, bu ilk kez de olmuyordu. Tabii ki. Sanayi bölgesi olan Kuzey Ohio'nun içinden yavaşça süzülükten sonra, Cleveland şehrini ikiye ayırıp Erie Gölü'ne dökülen ve Cleveland'ın 19. yüzyıldaki belediye başkanlarından biri tarafından "şehrin ortasından akan lağım" olarak adlandırılan Cuyahoga, o kadar kirliydi ki, önceki 101 yılda en az 13 kez alev almıştı. 1868, 1883, 1887, 1912 (peş peşe patlamalarda beş kişi öldü), 1922 ve 1930 yıllarında yanmıştı. 1936'da durum o kadar kötüydü ki, yangın 5 gün sürdü. Yinelemek gerekirse, bu, nehirlerin olağan davranış şekli değildir. 1941 ve 1948 yıllarında, sonra da en tahrip edici şekilde 1952 yılında yeniden yandı. Yüzeyinde bulunan 5 santim kalındığındaki yağ tabakası alev alıp dev bir yangına dönüştü; bir köprüyü ve tersaneyi tahrip ederek 1.5 milyon dolarlık zarara sebep oldu.

1969'daki yangın, 1952'dekine oranla daha küçüktü. Nehirde buzdağı gibi süzülen pıhtılaşmış petrol, endüstriyel atık ve moloz yığının tutuşmasıyla çarpıcı bir görsel şölene dönüştü (alevler beş katlı bir apartman kadar yükseldi) ancak Cleveland itfaiyesi muhtemelen bu noktada artık nehir yangınlarını söndürmek konusundaki becerilerinin zirvesinde olduğu için yangın yarım saat içinde kontrol altına alındı. Şehirde yaşayanlar kahrolası nehrin alev almasına artık o kadar alışmış olacaktı ki, bu olay *Cleveland Plain Dealer* gazetesinin iç sayfalarında beş paragraflık bir haber olarak ancak yer aldı.

Her ne kadar 1969'a gelindiğinde Cleveland'ın cefakâr halkı nehir yangınlarına "hep oluyor zaten" diye yaklaşıp da, ülkenin geri kalanı duruma henüz alışamamıştı. Cuyahoga son alev aldığından beri işler değişmiş, 60'larda "daha az savaş", "eskisi kadar ırkçı olmamak" ve "dünyanın içine toptan sıçmamak" gibi devrim niteliğindeki yeni fikirler toplumu derinden sarsmıştı.

Onun için birkaç hafta sonra *Time* dergisi bu yangın olayına uyan-
dığında, ülkenin nehirleriyle ilgili "Amerika'nın Kanalizasyon Sistemi

ve İyimserliğin Bedeli” başlıklı bir haber hazırladı ve Cuyahoga için şu unutulmaz betimlemeyi yaptı: “Koyu kahverengi, yağlı, içindeki gazlardan fokurdayan, çamur heyelanı gibi ve Erie Gölü’nü pis köpüklerle kaplayan bir lağım kanalı.” *Time*’ın makalesi ülkenin dikkatini çekti, itfaiyenin yanan nehirle birlikte alev alan bir tekneyi de söndürmeye çalıştığı, makaleye eşlik eden fotoğrafın da sayesinde büyük bir değişim talebine sebep oldu. Aslında fotoğraf 1969 yılından değildi. 1952 yılında çekilen bir arşiv fotoğrafıydı çünkü 1969’daki yangın o kadar hızlı söndürülmüştü ki hiçbir fotoğrafçı ya da film ekibi tek kare yakalayamamıştı. Bu fotoğraf 1952 yılında ulusun ilgisini çekmemişti ama şimdi işe yaramıştı. Bazen zamanlama her şeydir.

Time dergisinin yayınladığı, Ohio, Cleveland’deki Cuyahoga Nehri’nde yanan tekneyi gösteren fotoğraf, 1952

1800’lerden beri Ohio sanayisi hem endüstriyel atıklarını hem de insani atıklarını mutlulukla Cuyahoga’ya boşaltıyordu. Bu durum medya, politikacılar ve halkın zaman zaman “Hım, bu konuda bir şeyler yapmak lazım mı acaba?” demesine sebep oluyor ama kimse hiçbir şey yapmıyordu. Savaş sonrası yıllarda bir takım gönülsüz önlemler alındıysa da, bunlar nehrin alev almasını engelleyecek şekilde doğal haline döndürülmesindenense, nakliyede kullanılabilmesi açısından güvenli bir hale getirilmesi içindi.

Yine de, belki biraz da adaletsiz bir biçimde Cuyahoga, ulusun gözündeki insanlığın çevresel yıkım konusundaki eylemsizliğinin sembolü haline geldi. Çünkü bir yıl önce Cleveland şehri yönetimi nehrin temizlenmesi için sonunda birtakım yasalar çıkarmıştı. Pek çok yetkili, ülkenin akarsularının kötü durumunun sembolü haline geldikleri için (zira haklarında şarkılar bile yazıldı) epey bozuldu. İçerinden biri üzülerek, “Burayı temizlemek için gerekli şeyleri zaten yapıyorduk ama o arada yangın çıkıverdi,” dedi.

Ne de olsa, o sıralarda ülkede tek alev alan nehir onlarınki değildi. Buffalo Nehri, Cuyahoga’dan bir yıl önce 1968 yılında, hatta Michigan’daki Rouge Nehri de birkaç ay sonra Ekim 1969’da yanmıştı. (Olaydan sonra *Detroit Free Press* dövünerek, “Yanan bir nehriniz varsa, tabii ki de problemleriniz var demektir,” diye yazmıştı.) Cuyahoga, Kuzey Amerika’da En Sık Yanan Nehir kategorisinde birinci olsa da, 19. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri’nde birkaç kere yanmış olan tek nehir de değildi üstelik. Chicago Nehri o kadar sık alev alıyordu ki, halk Bağımsızlık Günü’nde havai fişek gösterisi izliyormuş gibi çıkıp yangını izlemeye geliyordu.

Yine de, yanan nehir hikâyesi işe yaradı ve ulusal bir eyleme yol açtı. Rachel Carson’ın 1962’de yayınlanan çalışması *Sessiz Bahar* gibi yapıtlarla ortaya çıkmaya başlamış olan çevreci hareket tek vücut olmaya başladı (Dünya Günü ertesi yıl ilk kez kutlandı). Kongre harekete geçmek zorunda kaldı ve 1972’de Temiz Su Yasası’nı çıkardı. Amerika’nın nehirleri gittikçe iyileşti. Bugünlerde nadiren alev alıyorlar. Bu kitabın sonu olumlu biten nadir örneklerinden biri olan bu konuda, insanlar gerçekten üstlerine düşeni yaptılar. Hahahah, tabii ki, Trump hükümetinin, sanayi nehirleri yeterince kirlenmediği için bu yasayı bozma ihtimali yok. [Elimi spikerler gibi kulağımdaki kulaklığa götürüyorum.] Ve bana tabii ki tam olarak bunu yaptıkları söyleniyor.

Büyük su kütlelerinin alev alması, insanlığın çevresindeki doğal yaşamı berbat etmesinin kusursuz örneklerinden bir tanesi ama benzersiz de değil. Dünya gittiğimiz her yerin içine sıçmayı başarmamızın örnekleriyle dolu. Meksika Körfezi’nde dev bir “ölü alan” olduğunu biliyor muydunuz? Harap olmuş kocaman bir deniz parçası olan bu alan, Amerika’nın güneyindeki tarım alanlarından suya karışan gübre

sebebiyle yosun patlaması yaşanması ve kontrolden çıkan yosun yoğunluğunun sudaki tüm oksijeni tüketerek, yosun olmayan her şeyi öldürmesiyle oluştu. Aferin çocuklar!

Ya da nereye varacağını düşünmeden eşyalarımızı çöpe atma düşkünlüğümüz sebebiyle Çin'in Guiyu bölgesinde oluşan dev elektronik çöplük mesela. Dünyanın istemediği elektronik aletlerden oluşan 52 kilometre karelik bu mezarlıkta eski dizüstü bilgisayarlar ve geçen yılın akıllı telefonları üst üste yığılı durumda. Guiyu'nun teoride geri dönüşüm sektörüne çalışıyor olması iyi tabii. Ancak ne yazık ki aynı zamanda, (yakın zamana kadar) göğü siyah dumanlarla kaplı, atıklar hidroklorik asitle yıkandığı için zehirli ağır metallerin hem toprağa hem de insanlara nüfuz ettiği, yanık plastik kokan dünya yüzeyinde bir cehennem. (Geçenlerde Çin Hükümeti olaya el atıp daha iyi sağlık ve güvenlik standartları uygulamaya başladıktan sonra *South China Morning Post*'a konuşan bir vatandaş hava kalitesinin arttığını belirtti. Yang Linxuan adlı vatandaş, "Yalnızca çok yakınına gittiğinizde yanan metalin kokusunu duyabiliyorsunuz," dedi.)

Guiyu, Çin'deki elektronik atık dağı

Belki de en etkileyici eserimiz Büyük Pasifik Çöp Girdabı'dır. Gelişigüzel attığımız çer çöpün okyanusun ortasında Kuzey Pasifik akıntısının etkisiyle döndürüp durduğu Teksas büyüklüğündeki bu

girdap için neredeyse şairane denebilir. Çoğunlukla gözle görülme-yen ama deniz yaşamı için gayet gerçek olan mikroplastik parçaları ve balıkçılık ekipmanından oluşuyor. Bilim insanları 1950'li yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlandığından bu yana yaklaşık 8 milyar 300 milyon ton plastik ürettiğimizi tahmin ediyorlar. Bunun 6 milyar 300 milyon tonu çöp olarak dünya yüzeyinde böylece kalıyor. Oley insanlık!

Ancak, insanların istemeden habitatlarını mahvetmelerinin en hü-zünlü örneğini görmek isterseniz, şu dev insan kafalarıyla kaplı adaya bakmanız gerekir.

Gidik Kafalar

Avrupalılar, (güya henüz keşfedilmemiş ama zaten var olmayan kıtayı arayan Hollandalı salak kaşifler) Paskalya Adası'na 1722 yılında ilk kez ayak bastıklarında apışıp kaldılar. Bu küçük, son derece izole yaşayan Polinezyalı topluluk, modern bir teknoloji ve hiç ağaç olmaksızın adanın çoğunu kaplayan bu ayrıntılı (bazıları 22 metre yükseklikle ve neredeyse 90 ton ağırlığındaki) dev heykelleri dikmeyi nasıl başarmıştı?

Açıkça görülüyor ki, Hollandalıların merakı uzun sürmedi. Her zamanki gibi Avrupalılıklarını gösterdiler; yani birtakım yanlış anlaşılmalardan sonuca bir grup yerliyi vurdular. İlerleyen birkaç on yılda, daha fazla Avrupalı ziyaretçi yeni "keşfettikleri" yerlerde benzer şeyler yaptılar; bu yerlere ölümcül yeni hastalıklar taşıdılar, yerli nüfusu köleleştirdiler ve genel olarak onlara patronluk tasladılar. (Bakınız; sömürgecilikle ilgili bölüm.)

Takip eden yüzyıllarda, beyazlar bu gizemli heykellerin ilkel insanların yaşadığı bir adada nasıl ortaya çıktığıyla ilgili pek çoğu mantıksız, okyanus yolculukları veya uzaylılar içeren teoriler ortaya attılar. (Uzaylılar, beyaz olmayan insanların, beyaz insanların hayal edemeyecekleri şeyler yaratması muammasının aşırı mantıklı çözümüydü.) Sorunun yanıtı tabii ki Polinezyalıların onları yerleştirmiş olduğuydu.

Binlerce kilometrelik bir alandaki adaları keşfedip bu adalara yerleşmiş olan Polinezyalılar (yerel adını söylemek gerekirse) Rapa Nui'ye ilk adım attıklarında dünyanın en büyük uluslarından biriydi.

Öte yandan Avrupalılar, birkaç başıboş Viking haricinde kendi arka bahçelerinden çıkmamışlardı.

Rapa Nui, grup içi yardımlaşmanın olduğu, yoğun tarım yapan, zümrelere ayrılmış; kısacası beğenip zekice olduğunu düşündüğümüz tüm saçmalıkları atfettiğimiz, gelişmiş bir kültüre ev sahipliği yapıyordu. Heykeller, (Polinezya dilinde moai), diğer Polinezya toplumlarında da yaygın olan bir sanat formunun başarılı örnekleriydi. Rapa Nui toplumu için hem spiritüel hem de politik olarak önemliydi. Yüzleri tasvir edilen atalarını yüceltirken yapılmalarını sağlayanlar için de bir prestij sembolü olarak işlev görüyorlardı.

Böylece, ilk muamma başka bir muammaya dönüştü ve soru “Heykeller buraya nasıl geldi?”den “Tüm ağaçlar nereye gitti?”ye dönüştü. Çünkü Rapa Nui halkı bu heykelleri yerlerine nasıl yerleştirmiş olursa olsun, bir sürü dev keresteye ihtiyaç duymuş olmalıydı. Ve bu dev heykelleri yerleştiren kudretli uygarlık nasıl olmuştu da geçimini çiftçilikle sağlayan ve eski püskü kanolarla Hollandalı denizcileri karşılayan (ve ardından onlar tarafından vurulan) insanlara dönüşmüştü?

Yanıt, Rapa Nui sakinlerinin hem şanssız oldukları hem de boku yedikleriydi.

Şanssızlardı çünkü adanın coğrafyası ve ekolojisi, ormanların yok olmasına aşırı yatkındı. “Tarım en büyük hatamızdır” teorisinin sahibi Jared Diamond’ın Rapa Nui’deki insanları merkeze alan kitabı *Çöküş*’te açıkladığı gibi Paskalya Adası, Polinezya’daki diğer adalara kıyasla daha küçük, kuru, düz, soğuk ve sapaydı. Yani orada, kestiginiz ağaçların doğal olarak yeniden yeşerme olasılığını düşüren her şey mevcuttu.

Boku yediler çünkü daha iyi evler, daha iyi kanolar ve heykelleri yerlerine taşımak için daha iyi bir alt yapı için uğraşırken, belki de geri gelmeyeceğini fark etmeden, birden bire hiç ağaç kalmayana kadar tüm ağaçları kestiler. Tek bir ağaç kesenler, iş iştenden geçene kadar bu durumun sorumlusu değildi. Ta ki çok geç olduğunda herkes sorumlu olana kadar.

Bunun Rapa Nui toplumunda yıkıcı etkileri oldu. Ağaçlar olmadan, açık denizde avlanmak için kanolar yapamadılar. Üzerinde kökler olmayan korunaksız toprak, yağmur ve rüzgârla erozyona uğradı; verimsiz hale geldi, köyleri yok eden heyelanlara sebep oldu. Soğuk kışlarda kalan bitki örtüsünü yakarak ısınmaya çalıştılar.

İşler sarpa sardıkça git gide azalan kaynakları elde etmek için gruplar arasındaki rekabet arttı. Bu da, insanların sosyal statü, ahlak ya da korkunç bir hata yaptıkları şüphesini gidermek için genellikle nasıl hareket ettikleri göz önünde bulundurulduğunda trajik fakat öngörülebilir bir sonuca yol açmışa benziyor. Durmadılar. Hatta inatla devam ettiler. Rapa Nui'nin insanları kendilerini gittikçe daha da büyük heykeller yapmaya adanmış gibi görünüyor. Çünkü çözümeceklerinden korktukları bir problemle karşılaştıklarında insanlar genellikle her zaman böyle davranır. Adada yapılan son heykeller taş ocağından çıkamadı, diğerleri yan yatmış vaziyette ortada kaldı ve bütün proje çöktü.

Polinezyalılar sizden ve benden daha aptal değillerdi. İlkel değillerdi ve çevrelerinin farkındalardı. Bir toplumun potansiyel bir çevre felaketiyle karşı karşıya kaldığında, problemi görmezden gelip bu felaketi yaratan şeyi yapmaya devam etmesi size aptalca geliyorsa; oldu o zaman, günaydın. Yaaaani, etrafınıza bir bakın isterseniz. (Bir de termostatu kısıp çöplerinizi geri dönüşüme atıverin lütfen.)

Jared Diamond, *Çöküş*'te "Paskalya Adası'ndaki son palmiyeyi kesen kişi, bu işi yaptığı esnada ne düşünüyordu?" sorusuna kafa yorar. Çok iyi ama yanıtlaması çok zor bir soru. "Bi daha mı gelicez dünya-ya"nın Polinezya dilindeki söylenişi her neyse, yanıt o olabilir.

Ancak belki de daha iyi bir soru, sondan bir önceki, iki önceki ya da üç önceki ağacı kesen insanın ne dediği olabilir. Eğer insanlık tarihinin geri kalanı bir fikir veriyorsa, büyük ihtimalle "Bu benim problemim değil dostum," demişlerdir.

İnsanlar mahvettiği için asla göremeyeceğiniz yedi müthiş yer

Parthenon Tapınağı

Osmanlılar Venedik’le yaptıkları savaşta barut deposu olarak kullanmadan önce Antik Yunan’ın incilerinden biriydi. Şanslı bir Venedik güllesinden sonra, Parthenon falan kalmadı.

Artemis Tapınağı

Herostratus denen bir herif dikkat çekmek için milattan önce 356 yılında yakıp kül edene kadar Antik Dünya’nın yedi harikasından biriydi.

Boeung Kak Gölü

Lüks apartmanlar yapmak için üzeri kumla örtülene kadar Kamboçya’nın başkenti Phnom Penh’deki en büyük ve güzel göldü. Şu anda küçük bir su birikintisi.

Bamiyan’ın Budaları

Buda’nın Afganistan’ın merkezinde bulunan yüzlerce metre uzunluğundaki muhteşem heykelleri 2001 yılında Taliban tarafından havaya uçuruldu çünkü puttular. BSG⁶

Nohmul

Belize’deki en güzel Maya kalıntılarından biri olan muazzam piramit, 2013 yılında müteahhitler tarafından yıkıldı çünkü asfaltlayacakları yollar için çakıl taşına ihtiyaçları vardı.

6 Orijinal metindeki “FFS” (For Fuck’s Sake) ifadesini; “BSG” (Bi Siktir Git) olarak çevirdik. (ç.n.)

Slims Nehri

Kanada'nın Yukon bölgesindeki bu geniş nehir, beslendiği buzul küresel ısınma yüzünden çekildiği için 2017 yılında dört gün içinde tamamen yok oldu.

Ténéré Ağacı

Dünyanın en yalnız ağacı. 400 kilometre içindeki tek ağaç olmasına rağmen 1973 yılında sarhoş bir sürücü kamyonetini çarpana kadar Sahra Çölü'nün ortasında tek başına duruyordu.

3.

Hayat da Bir Yolunu Buluyor

Binlerce yıl önce o çiftçiler mahsul ekmenin yanı sıra, dünyamızı tuhaf ve tahmin edilemez biçimde değiştirecek bir şey daha yaptılar: Hayvanları evcilleştirmeye başladılar.

Aslında hayvanların evcilleştirilmesi, tarımdan binlerce yıl daha öncedir. Gerçi bu akıllı bir plandan ziyade, talihli bir kazadır. Köpekler orijinal evcil hayvanlardır ve 40.000 ile 15.000 yıl önce Avrupa, Sibiry, Hindistan, Çin ya da başka bir yerde evcilleştirilmişlerdir (bu belirsizlik köpeklerin önlerine gelen neredeyse diğer tüm köpeklerle sevimliliklerinden kaynaklanmaktadır). Köpekler, girişimci bir avcı-toplayıcı atamız bir sabah kalkıp, "Bir kurtla arkadaş olacağım ve o benim 'Akıllı Oğlum' olacak," dediği için de evcilleşmiş olabilir tabii ama büyük ihtimalle kendi kendilerine evcilleşmişlerdir. En akla yakın çıkış noktası kurtların, yiyecekleri olduğu ve artıklarını bıraktıkları için insanları takip etmeye başlamalarıdır. Bu kurtlar zamanla insan yaşamına daha fazla adapte olmuş, insanlar da arkadaş canlısı kurtların korunma ve avlanmada yararlı olmalarının yanı sıra yumuşacık köpekler olduklarının farkına varmıştır.

Ancak tarım yayıldıktan sonra insanlar, bitkilerle yaptıklarının hayvanlarla da yapılabileceğini ve herkesi popolarını yerlerinden kaldırıp avlanmaya çıkma zahmetinden kurtaracaklarını keşfetti. Yaklaşık 11.000 yıl önce, Mezopotamya'da keçi ve koyun evcilleştirildi. Bundan beş yüz yıl sonra, bugün modern Türkiye'nin ve Pakistan'ın bulunduğu bölgelerde sığırlar evcilleştirildi. Domuzlar da yaklaşık

9000 yıl önce Çin’de ve yine Türkiye’de evcilleştirildi. 6.000 ila 5.500 yıl önce Avrasya bozkırında, muhtemelen Kazakistan’da bir yerlerde atlar evcilleştirildi. Bunlar olurken, yaklaşık 7000 yıl önce Peru’da insanlar gine domuzu yetiştirdi; kulağa pek havalı gelmiyor olabilir ama yine de etkileyici.

Hayvanların evcilleştirilmesinin, hazır bir protein kaynağı olmaları, giysiler için yün ve ekinler için gübre sağlamaları gibi birçok yararı vardı. Tabii ki, önceki bölümde bahsettiğimiz gibi bunların hepsi iyi birer haber değildi. Hayvanları insanlara yakın bir yerde tutmak hastalıkların bulaşmasını daha da kolaylaştırıyordu. At ve inek sahibi olmanın da servet eşitsizliğinin temeli olduğu görülüyor. Atların ve fillerin askeri alanda kullanılması da savaşı daha bir “savaş” haline getirdi.

Hayvanların evcilleştirilmesi bize bir de, doğanın efendisi olduğumuz ve bundan sonra hayvanların ve bitkilerin emirlerimizi yerine getireceği gibi net bir fikir kazandırdı. Bu bölümde göreceğimiz gibi, ne yazık ki işler böyle yürümüyor. İnsanların, canlılara kendi istediklerini yaptırabileceklerine dair ısrarlı inancı hep geri tepmiştir.

Örneğin, Thomas Austin’in evini özlediği 1859 yılına geri dönelim.

Thomas, genç yaşında Avustralya kolonisine katılmış bir İngilizdi. Birkaç on yıl sonra, Victoria yakınlarındaki evinde 29.000 dönümlük geniş bir alana yayılan verimli topraklarında koyun besiciliği yapıyordu. Bu alanda atalarının kendi topraklarında çalıştığı şevkle çalıştı. Spor düşkünü biri olarak yarış atları yetiştirdi ve eğitti. Aynı zamanda arazisinin çoğunu yaban hayatı ve avcılık için özel bir alana dönüştürdü. Arazileri Avustralya sosyetesinde ün kazandı ve Edinburgh Dükü, Avustralya’ya yaptığı seyahatlerde düzenli olarak burayı ziyaret etti. Austin yıllar sonra öldüğünde, övgülerle dolu ölüm ilanında “Avustralya’da ve İngiltere’de gerçek eski İngiliz beyefendisinin ondan daha iyi bir temsilcisi olmadığı” yazıyordu.

Dünyanın ücra bir köşesinde, İngiltere’de yaşadığı hayatı yaşama kararlılığıyla tüm gücünü ülkesindeki yaşamını yerkürenin zıt köşesine kopyalamaya harcadı. İşte bu her şeyin boka sarmasına sebep oldu.

Çünkü Austin, (muhtemelen, ufak kangurulara ateş etmek kendisine yeterli gelmediğinden) birtakım klasik İngiliz av hayvanlarının ithal edilip avcılığın büyük ölçüde iyileştirilmesi gerektiğine karar vermiş; yeğenine sülün, keklik, yabani tavşan, karatavuk ve ardıç kuşu göndertmiştir. Ve en önemlisi, yirmi dört İngiliz tavşanı ithal etmiştir. “Birkaç tavşanın getirtilmesinin pek bir zararı yok. Avlanırken hem çeşitlilik hem de İngiltere’yi hatırlamamızı sağlar,” demiştir.

“Pek zararı yok,” derken fazlasıyla yanılıyordu ama, doğrusu, av çeşitliliği konusunda haklıydı.

Austin, Avustralya’ya tavşan getiren ilk insan değildi ama gerçekleşmek üzere olan felaketin en büyük sorumlusu onun tavşanlarıydı. Tavşanlar, tabii ki tavşan gibi üreyordu. Austin’in ilk sevkياتından birkaç yıl sonra 1861’de yazdığı bir mektupta “Binlerce yabani İngiliz tavşanına sahibim,” diye övünmesinden sorunun ölçeği anlaşıyordu.

Rakam binlerceyle kalmadı. Austin’in tavşanları getirmesinden on yıl sonra, Victoria’da her yıl iki milyon tavşan vurulmasına rağmen, nüfus artışları en ufak bir şekilde etkilenmedi. Tavşan ordusu yılda yaklaşık 130 km hızla ilerleyerek tüm Victoria’ya yayıldı. 1880’de Yeni Güney Galler’de, 1886’da Güney Avustralya ve Queensland’de, 1890’da Batı Avustralya ve 1900’de Kuzey Bölgesi’nde görüldüler.

1961 yılında Adelaide, Avustralya’da sulama çukurunun etrafında toplanmış bir tavşan sürüsü

Tavşan vebası 1920'lerde tepe noktasına ulaştığında, Avustralya'da tavşan nüfusunun 10 milyar olduğu tahmin ediliyordu. Her kilometre karede 3000 tavşan vardı. Avustralya tam anlamıyla tavşanlarla kaplıydı.

Tavşanlar sadece üremediler, yediler de (sonuçta üremek acıktırır.) Birçok bitki türünün neslinin tükenmesine neden oldular ve toprağı bitki örtüsünden mahrum bıraktılar. Yiyecek bulma rekabeti, Avustralya'ya özgü bazı hayvanları yok olmanın eşiğine getirirken, toprağı bir arada tutacak bitki kökü kalmadığı için toprak da uflanıp aşındı.

1880'lere gelindiğinde sorunun boyutu açıktı ve yetkililer sabırlarının sonuna gelmişlerdi. Denedikleri hiçbir şey, büyük kulaklıların saldırısını durdurabiliyormuş gibi gözüküyordu. Yeni Güney Galler hükümeti *Sydney Morning Herald*'a biraz ümitsiz bir ilan verdi. Koloni'deki tavşanların etkin biçimde imhası için daha önce bilinmeyen bir yöntemi bulacak kişiye 25.000 pound vad ediliyordu.

Sonraki yıllarda, Avustralyalılar tavşanları vurmaya, yakalamaya ve zehirlemeye çalıştı. Düşmanlarını yakmayı, gazla boğmayı ve onları dışarı çıkarabilmek için saklandıkları tünellere gelincik sokmayı denediler. 1900'lerde, tavşanları Batı Avustralya'ya sokmamak için binlerce kilometre uzunluğunda bir çit çekmeyi denediler, ancak bu da işe yaramadı çünkü tavşanların tünel kazabildiğı ve çitlere tırmanmayı öğrenebildikleri ortaya çıktı.

Avustralya'nın tavşan sorunu yaptıklarımızın sonuçlarını geç fark etmemizin en ünlü örneklerinden biridir. Ekosistemler korkunç derecede karmaşık şeylerdir ve onlarla uğraşırsanız başınıza geleceklerin sorumlusu sizsinizdir. Hayvanlar ve bitkiler, onları bir yerden diğerine taşımaya karar verdiğinizde hemen sizin kurallarınıza adapte olmazlar. Bir zamanlar büyük bir filozofun dediğı gibi: "Yaşam özgürleşir; yeni alanlara yayılır ve acı verici, belki de tehlikeli bir biçimde bariyerlere çarpar. Ama, işte, yaşam budur." (Kabul, bunu *Jurassic Park*'ta Jeff Goldblum söylüyordu.)

İşin garip yanı, hem Avustralya'ya tavşan getirerek hem de bu tavşanları ortadan kaldırmak için kullanılan çözümlerde sıçıp batıldılar. Avustralyalı bilim insanları on yıllar boyunca tavşanlara hastalık bulaştırarak biyolojik savaş yapmayı denedi. Bunların en meşhuru

1950'lerde bulaştırılan miksomatözdür. Bu iş bir süre oldukça iyi gitti ve tavşan popülasyonunu dramatik bir şekilde azalttı ama uzun sürmedi. Virüsü bulaştırmak için sivrisinekler kullanıldığından sivrisineklerin üremediği bölgelerde etkili olmadı. Hayatta kalan tavşanlar hastalığa karşı direnç geliştirdi ve sayıları tekrar tırmanmaya başladı.

Ancak bilim insanları yeni biyolojik ajanlar üzerinde araştırma yapmayı sürdürdüler. 1990'larda tavşanlarda kanamalı hastalıklara sebep olacak bir virüs üzerinde çalışıyorlardı. Ancak, hastalıklar üzerinde deneyler yapmak tehlikeli bir iştir. Bu nedenle bilim insanları virüsün açığa çıkma ve anakaraya yayılma riskini azaltmak için çalışmalarını güney sahilinin açığındaki bir adada yapıyorlardı. Eeeee. Tahmin edin ne oldu.

Evet, 1995 yılında virüs anakaraya yayıldı. Yaşam, bu durumda sineklere otostop çekerek özgürleşti. Ancak, (tavşanlar için) ölümcül bir patojeni yanlışlıkla doğaya salan bilim insanları, bunun işe yaramış gibi görüldüğünü söylemekten de memnuniyet duydular. Virüsün yanlışlıkla yayıldığı yirmi yıl önceden bugüne, Güney Avustralya'daki tavşan nüfusu tekrar azalırken bitki örtüsü geri döndü ve nesli tükenme sınırına gelen birçok hayvan da sayıca çoğaldı. Tavşanlarda kanamalı hastalıklara yol açan bu virüsün başka bir yan etkiye neden olmadığını umuyoruz.

Avustralya'nın tavşanları, bazen hayvanları ve bitkileri bulduğu yerde bırakmamız gerektiğinin tek kanıtı değildir.

İsminden de tahmin edebileceğiniz gibi, Nil Nehri'nde yaşayan, iki metre uzunluğundaki vahşi Nil levreği gibi. Ancak, Doğu Afrika'nın İngiliz sömürgecileri levrek adına büyük planlar yaptılar. Onu Afrika'daki en büyük göl olan Victoria'ya salmanın çok iyi bir fikir olduğunu düşünüyorlardı. Victoria Gölü'nde zaten fazlaca balık vardı ve yerel balıkçılar burada avlanmaktan gayet memnundu. Ancak İngilizler durumun daha da iyileştirilebileceğini düşünüyordu. O zamanlar gölde, akvaryum severlerin gözdesi küçük tatlı ciklet balıklarının yüzlerce değişik türü vardı. Fakat ne yazık ki, İngiliz koloni yetkilileri cikletlerden nefret ediyor ve onları "çöp balık" olarak tanımlıyorlardı.

Victoria Gölü'nde daha büyük ve daha havalı balıklar olmasının daha iyi olacağına karar verdiler. Bu balıkların balıkçılığı daha iyi hale getireceğini sanıyorlardı. Birçok biyolog onları bunun pek de iyi bir fikir olmadığı konusunda uyardı, ancak 1954'te planlarını uygu-

layarak Nil levreklerini göle saldılar. Nil levrekleri, Nil levreklerinin yapacağını yaptı ve diğer türleri yiye yiye tükettiler.

İngiliz yetkililer bir konuda haklıydı, balık avı gelişmişti. Balıkçılık endüstrisi patlama göstererek, Nil levreğinin hem ticari olarak hem de spor amaçlı balıkçılıkta son derece popüler olduğunu kanıtladı. Ancak balıkçılık endüstrisinin değeri yüzde 500 artıp yüz binlerce iş yaratırken, Victoria Gölü'ndeki türlerin sayısı azaldı. Talihsiz ciklet balıklarının 200'den fazla türü dâhil olmak üzere, 500'ü aşkın başka türün nesli tükendi.

Yalnızca hayvanlar kontrolden çıkmıyor. Asya genelinde yaygın bir asma olan japon sarmaşığı, 1930'larda daha önce söz ettiğimiz Toz Çanağı sorununu çözme çabasıyla ABD'de yaygın olarak piyasaya sürüldü. Yetkililer, hızlı büyüyen bu sarmaşığın toprağı toparlayacağını ve erozyon artışını önlemeye yardımcı olacağını umuyorlardı. Sarmaşık bu konuda çok iyiydi. Ancak ne yazık ki, diğer bitkileri, ağaçları, evleri, arabaları ve karşılaştığı diğer şeyleri boğmakta da oldukça başarılıydı. Amerika'nın güneyinde o kadar yaygınlaştı ki, "Güney'i yiyen asma" diye anılmaya başlandı.

Uganda'da 80 kilogramlık bir Nil levreği taşıyan adam

Dürüst olmak gerekirse, japon sarmaşığı söz konusu mitolojinin öne sürdüğü gibi iblis bir bitki değildir. Son yıllarda yapılan çalışmalar, düşünüldenden daha az yer kapladığını ortaya çıkarmıştır. Yine de, 80 yıl ortada hiç yokken günümüzde epey fazla japon sarmaşığı vardır ve ABD hükümeti tarafından “zararlı ot” olarak listelenmeye devam etmektedir.

Yine de şimdi sarmaşık için üzölmeye başlamanın zamanı olabilir, çünkü bu istilacı tür de kendisini istila eden bir başka türe böylece sahip olmuştur. 2009’da, japon sarmaşığı böceğı Pasifik’in karşı kıyısına geçmeyi başardı. Yemeğın bol olduğı Atlanta’ya iniş yapmaktan memnun olmuş olmalı. Üç yıl içinde üç eyalete yayıldı ve japon sarmaşığının biyokütlesinin üçte birini yok etti. Eh iyi, sarmaşık sorunu çözüldüyse sorun yok diye düşünüyorsanız, o kadar da basit değil: Sarmaşık böcekleri aynı zamanda bu eyaletlerin önemli bir gelir kaynağı olan soya ürünlerini de yok ediyor. Bir problemin kazara çözümü, başlı başına çok daha büyük bir problem olarak ortaya çıkabilir.

Hiç hakkımız olmadığı halde bulunduğumuz yere yeni türler getirme isteğımız, dünyada hâlihazırda var olan türlerle kalmıyor. Bazen yepyeni türler yaratmayı başarıyoruz. 1956’da Brezilyalı bilim insanı Warwick Estevam Kerr, Tanzanya’dan kraliçe arılar ithal ederek, Avrupalı arılarla melezleştirmeye çalıştığıında tam da bu oldu. Kerr, bu iki türün birleşiminin Brezilya doğasına daha uygun bir tür üreteceğı umudunu taşıyordu.

Ne yazık ki, bir yıl süren üreme deneylerinin ardından olan oldu. Kerr’in Sao Paulo’nun güneyinde bir şehir olan Rio Claro’daki laboratuvarında çalışan bir arıcı, çok kötü bir gün geçiriyordu. Tanzanya kraliçe arılarından yirmi altısı kaçtı, Avrupalı işçi arılar onları izledi ve o gün hep beraber Brezilya’ya yerleştiler. Kraliçeler, rastladıkları her erkek arıyla çiftleşmeye başladı ve farklı türler üretti. Bu yeni “Afrikalılaştırılmış” arılar, Güney Amerika’ya, oradan Orta Amerika’ya ve ardından ABD’ye hızla yayılmaya başladı. Aslında daha küçüklerdi ve diğer arılardan daha az zehirleri vardı, ancak kovanlarını savunurken çok daha saldırgandılar. On kat fazla sokuyorlardı. Bunun sonucu olarak binlerce kişi öldü. Bu yüzden “katil arı” adıyla anılmaya baş-

landılar. Bu aslında biraz da haksızlık. Sadece yanlış anlaşıldılar.

Ancak insanlık tarihinin kayıtlarında, ekosistemlerin karmaşık olduğu ve doğanın hassas dengesiyle uğraşmanın geri tepeceği konusunda diğerlerinden daha fazla öne çıkan iki örnek var. Dünyanın farklı yerlerinde, birkaç on yıl arayla, fanatik bir diktatör ve eksantrik bir edebiyat aşığı, derin sonuçları olan tıpkısının aynısı iki hata yaptılar. Her ikisinin yanılması da aynı şeyden kaynaklandı: Kuşları fazlaca küçümsüyorlardı.

Kuşları Küçümsemeyin,

I. Bölüm: Kanatlı Bela

Mao Zedong'un Dört Bela kampanyası, şimdiye kadar tam başarı elde etmiş yegâne halk sağlığı politikası olmakla birlikte, talihsizdir. Toplumun her bölümünü bir araya getirebilmiş olması şaşırtıcıdır. Kampanya hedeflerinin yarısı ulusun sağlığına yönelik büyük çapta iyileştirmelerle sonuçlanmıştır. Dörtte iki fena değil diye düşünebilirsiniz.

Sorun dördüncü hedefin on milyonlarca ölümle sonuçlanmasıydı.

Problem yine ekosistemlerin karmaşık ve tahmin edilemez olduğunu anlamadaki başarısızlıktan kaynaklanıyor. Tabii ya, buraya bir tür ekleyelim, belki şuradan da birkaç tür çıkaralım, diye düşünüyoruz. Böylesinin daha iyi olacağını düşünüyoruz. Bu noktada, “istenmeyen sonuçlar” denen kavram, arkadaşları “zincirleme etki” ve “ardı ardına başarısızlık” ile birlikte kocaman bir kibir partisi organize ediyor.

Başkan Mao önderliğindeki komünistler 1949'un sonlarında Çin'de iktidara geldiğinde, ülkede tıbbi bir kriz vardı. Kolera, veba ve sıtma gibi bulaşıcı hastalıklar her yerde kol geziyordu. Mao'nun, feodalizmden henüz birkaç yıl önce çıkmış ülkeyi, büyük ölçüde tarım yapan bir ulustan hızla modern bir endüstri ülkesine dönüştürmesi için bir şeyler yapması gerekiyordu.

Kitlesel aşılama programları, iyileştirilmiş atık tahliyesi gibi çözümler gayet açık ve mantıklıydı. Mao, ülkenin sıkıntıları için hayvanları suçlamaya karar verdiğinde sorunlar başladı.

Sivrisineklerin sıtma, sıçanların veba yaydığı yadsınamayacağı için,

sayılarını azaltmak adına bir plan yapıldı. Maalesef, Mao burada durmadı. Kampanya İki Bela kampanyası olsaydı, işler yolunda gidebilirdi. Fakat Mao (tahmin edebileceğiniz gibi hiçbir uzmanın fikrini sorma zahmetine girmeden) kampanyasına iki tür daha eklemeye karar verdi. Sinekler sinir bozucu oldukları gerekçesiyle tamamen yok edildi. Peki dördüncü bela neydi? Serçeler.

Serçeler ile ilgili sorun tahıl yemeleri, diye düşünülüyordu. Tek bir serçe, her yıl 4.5 kg tahıl tüketebilir. Çin halkını beslemek için kullanılabilecek tahılları... Hesap yaptılar ve yok edilecek her bir milyon serçenin 60.000 insanın beslenmesini karşılayabileceğini belirlediler. Bu hesaba kim karşı çıkabilir ki?

Hatırı sayılır bir çalışma olan Dört Bela kampanyası 1958'de başladı. Ülke çapında asılan afişlerle duyurulan kampanya, en gencinden en yaşlısına kadar her vatandaşın görevini yapmasını ve mümkün olduğunca çok hayvanı öldürmesini istiyordu. Bu kampanya "kuşların kapitalizmin hayvanları" olduğunu ilan etti. İnsanlar, sinek raketinden tüfeğe kadar pek çok silahla donatıldı, okullarda çocuklara nasıl mümkün olduğunca çok serçe vurulabileceğine dair eğitimler verildi. Kuşlarla savaşa giren, serçe nefreti dolu kalabalıklar ellerinde bayraklarla sokaklara döküldüler. Serçelerin yuvaları tahrip edildi, yumurtaları parçalandı, enerjileri tükenip birer birer gökten düşene kadar tencere ve tavalara vurarak onları ağaçlardan sürdüler. Savaşın ilk gününde yalnızca Şanghay'da yaklaşık 200.000 serçenin öldüğü tahmin ediliyordu. *People's Daily* gazetesi, "Kazanana kadar hiçbir savaşı savaştan çekilmeyecek," diye yazmıştı.

Savaş gerçekten de kazanıldı. Başlangıç hedeflerine ulaşmak açısından parlak bir başarı, küçük hayvanların gücüne karşı da insanlık adına ezici bir zaferdi. Dört Bela kampanyası ile toplamda 1.5 milyar sıçan, 11 milyon kilo sivrisinek, 100 milyon kilo karasinek ve bir milyar serçe öldürüldüğü tahmin edilmektedir.

Maalesef, bu kampanyayla ilgili sorunun ne olduğu çabucak belli oldu: Bu bir milyar serçe sadece tahıl yemiyordu. Böcek de yiyorlardı. Özellikle çekirgeleri.

Aniden bir milyar avcının baskısından kurtulan Çinli çekirgelerin her günü bayram oldu. Çekirgeler, azıcık tahıl tüketen serçelere oranla

Çin'in ekinlerini doymak bilmez sürüler halinde talan etti. 1959'da, gerçek bir uzman (insanları olan bitenin ne kadar kötü olduğu konusunda uyarmaya çalışan ornitoloji uzmanı Tso-hsin Cheng) sonunda sesini duyurdu ve serçeler öldürülmek-istenen-zararlılar listesindeki yerlerini tahtakurularına bıraktı. Ama tabii geç kalınmıştı; yok edilen bir milyon serçe hemen geri gelmiyordu.

Açıkçası, serçelerin yok edilmesi, 1959 ve 1962 yılları arasında Çin'i vuran büyük kıtlığın tek nedeni değildi. Kıtlığa korkunç bir kararlar silsilesi sebep oldu. Partinin, çiftçileri kendi geçimlerini sağlamak için yaptıkları geleneksel tarımı bırakıp yüksek değerli ticari tarım ürünü yetiştirmeye zorunlu tutması, Sovyet biyoloğu Trofim Lysenko'nun uydurma bilime dayanan yeni tarım teknikleri paketi ve merkezi hükümetin tüm ürünleri gasp edip yerel halkın elinden alması büyük kıtlığın meydana gelmesinde rol oyandı. Yetkilileri olumlu raporlar vermeye iten teşvikler, ülkeyi yönetenleri "her şeyin güzel olduğuna" inandırdı ve ulusun yeterli yiyeceğe sahip olduğu yanılgısına yol açtı. Bu, art arda birkaç yıl kötü hava koşullarına da maruz kalınca (ülkenin bazı bölgelerinde sel, bazı bölgelerinde kuraklık yaşandı), halkı besleyecek yeterli rezervin kalmadığı anlamına geliyordu.

Ancak tüm bu serçe öldürme merakı ve ardından bitkilerin gerçek zararlılar tarafından yok edilmesi, felaketin en önemli nedenlerindendi. Kıtlık sebebiyle ölenlerin sayısının 15 ila 30 milyon arasında olduğu tahmin ediliyor. 15 milyon insanın ölüp ölmediğini bile bilmediğimiz gerçeği, duruma bir dehşet katmanı daha ekliyor.

Bu olanlardan herkesin, "sonuçların ne olacağını kesin olarak bilmiyorsanız hatta bilseniz bile doğaya bulaşmanın kötü bir fikir olduğu" dersini çıkarmış olduğunu sanırsınız. Ama ne çare. 2004 yılında, Çin hükümeti SARS virüsü salgınını önlemek amacıyla misk kedilerinden porsuklara, memeli hayvanların toplu olarak imha edilmesini emrederek, insanların hatalarından ders çıkarma kapasitesinin ne kadar zayıf olduğunu bir kez daha gösterdi.

Kuşları Küçümsemeyin,

II. Bölüm: Parktaki Shakespeare

Eugene Schieffelin, Başkan Mao ile aynı hatayı yaptı ama tersine doğru. Mao'nun hatası halk sağlığı hedefleriyle diktatörce kararların bir araya gelmesiyle oluşmuşken, Schieffelin'in ekosistemde yarattığı, sonuçları bugüne kadar uzanan tahribat, kapristen ibaretti.

Schieffelin'in 1890'da serin bir ilkbahar gününde yaptıkları, bir salgın hastalığın yayılmasına, her yıl yüz milyonlarca dolarlık ekinin yok olmasına ve hatta bir uçak kazasında 62 kişinin hayatını kaybetmesine yol açtı. Bu, Shakespeare'in ne kadar büyük hayranı olduğunu göstermeye çalışan biri için çok fazla.

Schieffelin, New York'ta işleri iyi giden bir ilaç üreticisiydi. Ancak iş kolunun dünyayı mahvetme potansiyeli büyük olmasına rağmen, çevresel kaosa olan katkısı mesleğinden değil hobilerinden kaynaklandı. Dönemin iki trendine; Shakespeare'in çalışmalarına ve türlerin yeni habitatlara nakledilmesine büyük bir hevesle yaklaşıyordu.

O zamanlar Batı'da herkesi yeniden bir Shakespeare hayranlığı sarmıştı ve şair popüler kültürde kabaca Beyoncé seviyelerinde bir statü kazanmıştı. Bir yandan da, bir Fransız fikrine dayanarak, "iklimlendirme toplumları" olarak adlandırılan ve kendilerini yabancı bitki ve hayvan türlerini ülkelerine tanıtmaya adanmış varlıklı gönüllüler Batı toplumunda yayılmaya başlamıştı. (İnsanların bunun ne kadar korkunç bir fikir olabileceğini çakmasından uzun yıllar önceydi.)

Schieffelin'in hatası, New York'ta bulunan Amerikan İklimlendirme Derneği'nin başkanı ve Shakespeare'in büyük hayranı olmasından kaynaklandı. Müthiş eksantrik bir plan yaptı: İngiltere'de eser veren büyük şairi onurlandırmanın, onun oyunlarında sözü edilen her bir kuş türünü ABD'ye getirmekten daha iyi bir yolu var mı, diye düşündü. Ve, Amerikan İklimlendirme Derneği çalışmaya koyuldu.

Başta pek çok sorunla karşılaştılar: Tarla kuşları, şakrak kuşları ve ardıc gibi kuşlar vahşi doğada serbest bırakıldılar (yani şehirde). Ancak bu yabancı çevrede barınamadılar ve birkaç yıl içinde birbirini öldüler. Ama 6 Mart 1890'da Eugene Schieffelin, Central Park'ta asistanlarıyla birlikte toplam altmış sığırcık barındıran bir dizi kafesin kapısını açtı.

Bütün bunlar için Shakespeare'i gerçekten suçlayamazsınız, ancak kendisi IV. Henry'nin, I. bölümünün, I. perdesinin, III. sahnesinde farklı bir tirat yazmış olsaydı, işler çok değişik olurdu. Bu sahnede, Hotspur karakterinin, (kral onun Mortimer'in adını bile söylemesini yasaklamasına rağmen) kardeşi Mortimer adına fidye ödemesi için krala baskı yapmaktaki kararlılığını şöyle dile getiriyor:

Dahası,

Bir sığırcık kuşu alıp

Yalnız 'Mortimer' demesini öğreteceğim;

Sonra kendisine vereceğim ki

Öfkesi hep canlı kalsın.⁷

Shakespeare'in sığırcıklardan bahsettiği tek nokta budur. Külliya-tının geri kalanında bu minik kuşun adı bir daha geçmemiştir. Ama bu tek referans Eugene için yeterliydi.

İlk altmış sığırcık kuşu 1890'da serbest bırakıldı. 1891'de Schief-felin kırk tane daha kuşu serbest bıraktı. İlk bakışta, durum ilk Ame-rikan sığırcık kuşları için pek parlak görünmüyordu. New York'un keskin kışında birkaç yıl geçtikten sonra, ilk 100'ün yalnızca 32'si hayattaydı ve onlar da şanssız seleflerinin kaderini izleyecekmiş gibi görünüyordu. Ancak güçlü ve becerikli sığırcıklar yeni çevrelere uyum sağlayarak hayatta kalma yolları bulmakta ustalardı. Büyük bir ironi olarak, küçük bir sığırcık sürüsü, ülkenin doğal tarihini korumak için yapılmış olan Amerikan Doğa Tarihi Müzesi'nin saçaklarının altına sığınıp çevresel koşullardan korunmuş ve bina böylece tarihin drama-tik biçimde değişmesine vesile olmuştur. Çünkü sonunda sığırcıkların sayısı yavaş yavaş artmaya başladı. Ve arttı. Ve arttı.

On yıl bitmeden önce New York'ta yaygın olarak görülüyorlardı. 1920'lerde ülkenin yarısına kadar yayılmışlardı. 1950'lerde Kaliforni-ya'ya varmışlardı. Bugün, Kuzey Amerika'da yaşayan 200 milyon sığır-cık var ve onları Meksika'dan Alaska'ya kadar her yerde bulabilirsiniz.

Sonunda, *The New York Times*'in, "Amerika kıtasındaki en masraflı

7 Remzi Kitabevi, 2013 – Bülent Bozkurt çevirisinden uyarlanmıştır. (ç.n.)

Hayat da Bir Yolunu Buluyor

ve zararlı kuşlardan biri”, *The Washington Post*’un da, “muhtemelen Kuzey Amerika’daki en nefret edilen kuş” diye tarif ettiği hayvanlar haline geldiler. Bir milyon kuşa kadar ulaşabilen devasa sürüler halinde bir araya geldiklerinde, mahsulleri geniş çapta tahrip ediyorlar; buğday ve patates tarlalarını talan ediyor, tahıl depolarını yok ediyorlar. Saldırganlar, yerli kuş türlerini yuvalarından ediyor ve mantar enfeksiyonlarından salmonellaya kadar hem insanları hem de hayvanları etkileyen hastalıkların yayılmasına sebep oluyorlar. Her yere sıcıyorlar ve berbat kokutuyorlar.

Devasa sürüler hava taşımacılığı için de tehlike arz ediyor. 1960’da Boston Logan Havaalanı’ndan kalkan bir uçağın yoluna çıkan yaklaşık 10.000 sığırcık, motorları tahrip ederek uçağın düşmesine ve 72 yolcudan 62’sinin ölümüne sebep oldu.

Sığırcıklar zararlıdır. İnsanlar için tehlike oluşturmanın yanı sıra, Kuzey Amerika’nın tarım ekonomisinde de maddi zararlar yaratırlar. Bu kıtada bulunmalarının tek nedeni, hoş bir üst-orta sınıf beyefendisinin hobilerini fazlaca ciddiye alması ve yaptıklarının olası sonuçları hakkında durup düşünmemesidir. Onun yerine koşuya çıksaydı veya evde bira üretseydi ya da sulu boya resim yapsaydı, bunların hiçbirisi olmazdı.

Öte yandan, belki de böcek nüfusunu düşük tutmaya yardımcı da oluyorlar mıdır dersiniz?

Olmaması gereken yerlere götürdüğümüz beş diğer tür

Kediler

Herkes kedileri sever. Yeni Zelandalılar dışında. Kediler, biz onları yanımızda götürene kadar hiçbir yırtıcı memeliye sahip olmayan Yeni Zelanda'nın yerel türleri, özellikle de uçamayan tombul papağan türü kakapo için kötü bir haberdir.

Dev Kara Kaplumbağaları

(Güney Amerika'ya özgü) Dev kara kaplumbağaları da, tavşanlar gibi iyi niyetlerle Avustralya'ya getirildi. Şekerkamışı zararlılarını yesinler diye getirilen kaplumbağalar, onlar dışında nerdeyse her şeyi yedi.

Boz Sincaplar

İngiltere ve İrlanda'ya götürülen boz sincaplar ortama derhal ağırlıklarını koyup, yerli kızıl sincapların neslini tükenme sınırına getirdiler.

Asya Kaplan Sivrisineği

Özellikle sinir bozucu olan (diğer birçok türün aksine günün her saatinde beslenir) ve hastalık yayan bir sivrisinek olan Asya kaplan sivrisineğinin kıtaları nasıl aştığı dikkat çekicidir. 1985'te ikinci el lastik sevkiyatı sırasında Japonya'dan Amerika'ya gitmiştir.

Kuzey Yılanbaşı

Bakın, Amerika'ya bir Asya türü tanıtacaksanız, belki de bu karada yürüyebilen ve su olmadan günlerce hayatta kalabilen gözü dönmüş etobur bir balık olmasa iyi olur. Artık bu kadarı da bela aramak.

4.

Lideri Takip Et

İnsan toplulukları daha da karmaşılaştıkça, köyler şehirler haline geldikçe, tüm büyük gruplarda olduğu gibi biz de bir medeniyet kurulması veya akşam yemeği için nereye gidileceğine karar verilmesi gibi karmaşık sorularla karşı karşıya kalmaya başladık. Sonunda birinin bu kararları vermesi gerekti.

En eski insan topluluklarının kendilerini nasıl organize ettikleri hakkında fazla bir şey bilmiyoruz. İnsanın doğasından kaynaklı olarak, etrafta her zaman başkalarına patronluk etmekten hoşlananlar olması kuvvetle muhtemel, ancak bunun ne zaman bir hobi olmaktan çıkıp gerçek bir iş haline geldiği net değil.

Bildiğimiz şey, (daha önce de belirtildiği gibi) tarımın ortaya çıkışından sonra çok geçmeden insanlığın eşitsizliği de icat ettiğidir. Aferin insanlık! Arkeologlar bunu erken yerleşimlerde evlerin boyutlarına bakarak söyleyebilirler. Başlangıçta, aralarında fazla bir fark yok. Toplular epey eşitlikçi görünüyor. Ancak insanlar mahsul ekmeye başladıktan sonraki ilk birkaç bin yılda, herkesten daha büyük ve daha şık evleri olan bir elit kesim ortaya çıkmaya başlamış, bu eşitsizlik, tarımla geçen 2.500 yıldan sonra Amerika kıtasında duraklamış gibi görünse de Eski Dünya'da sürekli artmaya devam etmiştir. Niye? Muhtemel bir açıklama, Eski Dünya'nın nesilden nesile aktarılabilecek kişisel servetin oluşumunu daha iyi sağlayan, taşımacılık ve tarla sürmek için kullanılabilecek atlar ve sığırlar gibi büyükbaş hayvanlara sahip olmasıdır. Ve en zengin %1 böylece doğmuştur.

Bir noktada bu seçkinler, yalnızca diğer insanlardan daha zengin olmakla yetinmeyip onlar üzerinde hüküm sürmeye başladılar. Manevi veya dini liderler muhtemelen en eski şehir devletlerinde hükümdarlara en yakın insanlardı. Ancak daha sonra, yaklaşık 5.000 yıl önce hem Mısır hem de Sümer'de (günümüzde Irak) bir şeyler değişti ve herkesin favori hükümet tarzının ilk örneklerini elde ettik: Mutlak monarşi! Tüm kralları (ve bir kraliçeyi) sırayla listeleyen pek yararlı bir Sümer taş tableti var. Bu, muhtemelen insanlık tarihinin ilk krallarının bir kaydı demektir. Ancak, pek de yararlı olmayan bir biçimde muhtemelen bu liste çöp. Bahsi geçen ilk kral olan Alulim, 28.800 yıl boyunca hüküm sürmüş gözüküyor. Bu, daha 22.000 yıldan fazla saltanat süreceği anlamına gelir.

İnsanlık neden, “tek bir herifin her şeyin sorumluluğunu üstlenmesi” yaklaşımını tekrar tekrar denedi? Açıkçası, belki çok da seçenekleri olmamıştı. İlk yöneticiler iktidarı zorla ya da tehditle ele geçirmiş olabilir. Fakat bu aynı zamanda savaşlarla da bağlantılı gibi görünüyor. Firavun hanedanı, fethedilmesinin ardından Mısır'ın birleşmesiyle başlar.⁸ Sümer kralları da şehirde çatışmalar yaşandığı dönemde ortaya çıkar. Kısa bir süre sonra, milattan önce 2334 yılında, krallarının birkaç yüz yıl hüküm sürmesinin ardından Sümer, dünyanın ilk imparatorluğunu kurmakla meşgul olan Akad kralı Sargon tarafından fethedildi.

Meksika'da, Oaxaca vadisinde, arkeologlar bu senaryonun tamamının tek bir yerde yaşandığını görebilirler. San José Mogote yerleşimi, yaklaşık 3.600 yıl önce; tarımın ortaya çıkışından kısa bir süre sonra küçük, eşitlikçi, hiyerarşik olmayan bir köy olarak başlar. Sonraki bin yıl boyunca, komşu köylerle ufak tefek çatışmalar yaşanır, gelir farklılıkları ve eşitsizlik artar. 2.400 yıl önce bir şeflik olarak yönetilmeye başlayınca, vadide bir savaş başlar ve San José Mogote'un halkı dağda yaşamaya başlayıp bir savunma duvarı inşa eder.

“Hangisi önce geldi, liderleri mi yoksa savaşlar mı?” Bu bir tavuk-yumurta sorusudur. Ancak ikisinin paralel olduğu görülüyor. Ve ne yazık ki, küçük, eşitlikçi bir köy olarak kalmak gerçekten seçebileceğiniz bir şey değil. Savaş severler için iyi haber: Birkaç bölüm sonra savaştan daha fazla bahsedeceğiz, ama şimdilik liderlere odaklanalım.

8 Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birleşmesi ile kurulan Mısır'ın Erken Hanedan Dönemi. (ç.n.)

Yaşadığımız şu “kısmetli” ve “aydınlık” zamanda buna inanmanın zor olduğunu biliyorum ancak zaman zaman ülkelerin lideri olan insanlar, aslında bu işe çok da uygun değiller. Aslında o kadar da şaşırtıcı değil: Bir ülkeyi idare etmek istemek için muhtemelen biraz tuhaf olmanız gerekir. Bazılarımız sabahları hangi çorapları giyeceğini seçerken yeterince sıkıntı çekiyor. Bir de bütün ulusun hangi çorapları giyeceğini seçmek istediğinizi düşünün?

Tabii ki, pek çok farklı türde lider ve bu liderlerin ülkelerin başında takılıp kalabileceği birçok durum var. Farklı otokrat aromaları var: Kalıtsal hanedanlar, hükmetme gücü ilahi olarak kendilerine verilenler, iktidarı zorla ele geçirenler ve çeşitli diktatör türleri. Hah, ayrıca bir de demokratik seçimleriniz var. Bir sonraki bölümde demokrasinin sıçışlarına da değineceğiz ama bu bölümde, tarihin en beceriksiz, korkunç ve hepten tuhaf otokratlarından bazılarına göz atacağız.

Miyop bir vizyonu, acımasız ama etkili bir iş yapış tarzıyla birleştirerek, modern dünyamızı epey şaşırtıcı derecede etkileyen Çin’in ilk imparatoru Qin Shi Huang ile başlayalım. Maalesef, kendisi klasik süper-kötü-adam tarzı hayaller kurduğu için sıçtı.

Qin, Çin’in savaş halindeki yedi krallığını, hepsini fethetmek gibi epey kurnaz bir diplomatik taktikle birleştirdi. Bunu daha önce hiç kimse başaramamıştı: Milattan önce 222 yılında, Roma’nın İtalya’nın dışına doğru genişleyerek yeni yeni bir imparatorluk haline gelmeye başladığı bir zamanda, Qin diğer imparatorluklardan daha uzun yaşayacak geniş bir siyasal varlık oluşturdu.

Bunu başarmakla kalmadı, aynı zamanda modern bir ülkenin nasıl örgütlenmesi gerektiğine dair standartları belirleyecek bir dizi reform hazırladı: Feodal lordların nüfuzunu azalttı ve merkezi bir yönetim oluşturdu; yazı, para ve ölçüm sistemlerini standartlaştırdı; dev bir karayolu ağı ve posta servisi gibi temel iletişim altyapıları oluşturdu. Hah, bir de daha sonra Çin Seddi olacak duvarın ilk bölümlerini inşa etmeye başladı.

Pekiiiiii... Qin’deki problem neydi? Maalesef, tüm bunları kendisine karşı çıkanları bastırarak, muhalif düşünceleri yasaklayarak, kendisiyle aynı fikirde olmayanları infaz ederek ve köylüleri inşaat projeleri için köleliğe zorlayarak yaptı. Muhtemelen, tarihte işlerin nasıl ilerlediği göz önüne alındığında, bu sizin için sürpriz olmamıştır.

Daha da şaşırtıcı olan, bu benzeri görülmemiş merkezi gücünü, yaygın iletişim ağını ve tebasını kullanma amacıydı: Hayat iksirini bulmak.

Hırslı bir tip olan Qin'de ölümsüzlük saplantısı vardı. Yeni devletin gücünü kullanarak sonsuz yaşamın sırrını zorla da olsa bulabileceğine ikna olmuştu. Ülkenin en uzak bölgelerindeki doktorlara, askerlere, esnafa kadar herkesin arayışına katkıda bulunmalarını emretti. Kişisel arayışını tıpkı bir devlet teşebbüsü gibi yürüttü. Merkeze çeşitli bölgelerden düzenli ilerleme raporları ile birlikte, değerlendirmesi için bitki ve iksir örnekleri geliyordu. Bu projenin bir parçası olarak, tüm doktorlar devlete kayıtlı olmak zorunda kaldı. Bu bazı yönlerden, merkezi bir sağlık sisteminin ilkel bir versiyonuydu. Diğer yönlerden, aslında pek de işleyen bir sistem olduğu söylenemez.

Ne yazık ki, Qin açısından çok da harika bir sonuç vermedi. Gerçek bir süper-kötü-adam gibi, ölümsüzlük arayışı onun sonu oldu. Tattığı hayat iksirlerinin çoğunda cıva olduğu düşünülüyor. Bu da doğal olarak onu öldürdü. (Ve büyük olasılıkla, ölmeden önce cıva zehirlenmesinden çıldırdı. Bu da tabii, her kelimesi yasa anlamına gelen iktidara aç bir mutlakiyetçi söz konusu olduğunda tam da istenen şeydir.)

Öldüğü zaman, herkes artık o kadar öfkeliydi ki, Qin tarih sahnesini terk eder etmez isyan ettiler ve ölümünden birkaç yıl sonra vârisini devirdiler. Qin'in hanedanlığı uzun sürmese de, kurduğu ülke bugün bir süper güç oldu. Ama, sonsuz yaşamın sırrını hâlâ bulamadılar.

Çin'le devam edelim ama yaklaşık 17 yüzyıl ileri sarıp 1505'e gelelim. Şımarık çocuk mizacına sahip birinin neden bir ülkeyi yönetmemesi gerektiği konusunda yardımcı bir rehber arıyorsanız, İmparator Zhengde (asıl ismi Zhu Houzhao) iyi bir başlangıç noktası olabilir.

Ülkeyi yönetmek adına herhangi bir şey yapmaktansa kaplan avlamayı ya da absürt sayıda kadınla birlikte olmayı tercih etmesi garipti. İdeal değil ama, insan elindekilerle bir şekilde yetiniyor işte.

Daha da garibi, kendisi için General Zhu Shou adında cesur bir askeri lider alter egosu icat etmesiydi. Bu hayali generale kuzeye gidip savaşmak için emirler vermeye başladı ve tabii Zhu Shou karakteri gereği bu emirlere itaat etti. Ve bu durum, fevkalade bir tesadüf eseri, onu aylarca asıl işinden uzaklaştıracaktı.

Hakikaten tuhaf bir durumdu.

Yine de, sarayın içine şehrin pazarının tam boyutlu bir kopyasını inşa ettirip tüm üst düzey yetkilileri ve askeri liderleri esnaf gibi giyinmeye zorladıktan sonra, sıradan biri gibi giyinip bir şeyler almış gibi pazarda dolaşması kadar tuhaf değil. Üstelik içlerinden birisi, bu feci derecede küçük düşürücü durum konusunda biraz huysuz göründüğü takdirde işten atılabilir veya başına daha da kötüsü gelebilirdi.

Evet, bu muhtemelen yaşanan en tuhaf durumdu.

Ha, bir de, kâğıt fener festivalinden hemen önce tüm barutu saraya depolamanın iyi bir fikir olduğuna karar vermesi var tabii. Bu da tam olarak beklediğiniz gibi sonuçlandı: Bir patlama ile. (Kendisi hayatta kaldı ama daha sonra tekmeden düşünce yakalandığı bir hastalıktan dolayı 29 yaşında öldü. Şerefsiz.)

Babadan oğula geçen sistemlerdeki problem, çoğunlukla hükmetmek yerine başka bir şey yapmayı yeğleyecek birinin üstüne kalmalarıdır. Hem İmparator Zhengde'nin hem de Bavyera Kralı zavallı II. Ludwig'in başına gelen budur. Bu listedeki diğer yöneticilerin çoğunun aksine, "Çılgın Kral Ludwig" genellikle zararsızdı. Bavyera Kralı'ndan beklenen şeylerin hiçbirini sevmiyordu sadece. Bu yüzden hayatını ihtişamlı şeyler yapmaya adamayı tercih etti.

Hükümdarların sözde delilik tarihine baktığınızda, "en deli hükümdarlar" listelerinde yer alan birçok vakanın ortak bir özelliği olduğunu tespit etmek zor değil. Tarihi yazmaktan sorumlu olan kişiler "deli" veya "eksantrik" olmayı "heteroseksüellik yoksunluğu" için bir kod olarak kullanmış gibi görünüyor. (Buradan özellikle evlenmeyi reddeden, maskülen giyinmeyi tercih eden, taranmamış saçlarla dolaşan ve bugün muhtemelen "kankası" olarak anılacak bir sevgilisi olan İsveç Kraliçesi Christina'ya selam çakıyoruz. Bir koca bulması için kendisine baskı yapıldığında tahttan vazgeçti, İsveç'i erkek kıyafetleriyle terk etti ve şehre at sırtında bir Amazon gibi giyinmiş vaziyette girmek suretiyle Roma'ya taşındı.)

Tarihsel kişiliklerin gerçek cinsel yönelimleriyle ilgili ancak tahmin yürütebiliriz. (Batı toplumlarında "eşcinsel" fikrinin başlı başına bir kimlik olarak kabul edilmesinin yalnızca yaklaşık son 150 yıl içerisinde gerçekleştiğini hatırlamamız gerekir.) Bununla birlikte, II. Ludwig'in süper-süper-eşcinsel olduğunu belirtmek gayet yerinde olacaktır.

Ludwig utangaç ve yaratıcı bir hayalperestti. Politikaya veya ordunun yönetimine son derece ilgisizdi. Bunun yerine 1864'te, 19 gibi genç bir yaşta kral olduğunda, kamusal yaşamdan çekildi ve egemenliğini sanatın savunucusu olmaya adanmıştı. Dahası, bu işte epey iyiydi de.

Kaynakları tiyatroya akıtarak en yetenekli sanatçıları tuttu ve Münih'i Avrupa'nın kültür başkentine dönüştürdü. Wagner'in sadık bir hayranıydı ve onun kişisel koruyucusu oldu. Herkes besteciyi çökkafalı olduğu için dışlarken o, son şaheserlerini üretmesi için destek verdi. Ve hepsinden önemlisi, bir de şatolar meselesi vardı.

Ludwig, Bavyera'nın masal şatolarıyla dolu olmasını istiyordu. Onları planlamak için mimarlardan ziyade tiyatro sahnesi tasarımcıları tuttu, abartılı ve süslü bir dizi şato yaptırdı. Linderhof Şatosu, Herrenchiemsee Şatosu ve özellikle çocukluğunun geçtiği yerin yakınında Alpler'in kayalık yamaçlarından birinde bulunan görkemli Neuschwanstein Şatosu.

Neuschwanstein Şatosu

Bütün bunlar Bavyera'nın şanı ve refahı açısından epeyce can sıkıcıydı. Ludwig görevlerini yerine getirmediği için değil, gerçek tutkularına geri dönebilmek için, evrak işlerini hızla hallediyordu. Sanatsal çabalarını finanse etmek için gittikçe borçlanıyordu, kamusal etkinlik-

lerde görünmekten nefret ediyordu ve askeri meselelere duyduğu ilgi yalnızca yakışıklı süvarilerden ibaretmiş gibi görünüyordu.

Ve sonra bir de vâris sorunu vardı. Genellikle kralların başına geldiği gibi, Ludwig de evlenip çocuk sahibi olması konusunda sürekli baskı altındaydı. Wagner'e olan sevgisini paylaşan bir düşesle nişanlandı, ancak düğün tarihi yaklaştıkça tekrar tekrar ertelendi ve sonunda iptal edildi. Bir daha da evliliğin kıyısından bile geçmedi.

Ludwig'in borçları artıp yaptıracağı şatolar için planları gittikçe detaylı hale geldikçe, saraydaki düşmanları harekete geçmeye karar verdi ve klasik yöntemi seçerek onu deli ilan ettirdiler. Yani, Ludwig'in ailesinde bazı akıl sağlığı sorunlarının yaşanmış olması ihtimali pek de uzak değil (Alexandra teyzesi, vücudunda cam bir piyano olduğunu düşünüyordu ama bu edebiyat alanında kariyer yapmasını engellemiştir). Ancak komplocuların Ludwig'in teşhisini imzalamaya ikna ettikleri dört seçkin doktordan hiçbiri onu muayene etmemiştir ve aralarından sadece biri (12 yıl önce) görmüştü onu. Devlet yönetmeye uygun olmadığına dair kanıtlar arasında, hizmetçilerinden birinin kahvesine süt koymasını yasaklaması da vardı.

Ancak bu oyun işe yaradı ve arkadaşı olan ve bir barones arkadaşı yetkilileri şemsiyesiyle uzaklaştırmaya çalıştıysa da Ludwig, Münih'in güneyindeki bir şatoya hapsedildi (özür dilerim, "tedaviye gönderildi.") Her şeyin kitabına uygun olmadığına dair şüpheler, Ludwig ve doktoru üç gün sonra "gizemli bir şekilde" sığ bir gölde ölü bulunduğunda daha da arttı.

Fakat bazı açılardan, son gülen Ludwig oldu. Cömertçe para harcadığı şatolar mı? Artık dünyaca ünlüler. Bavyera'nın dünyadaki temsilcisi olan Neuschwanstein Şatosu her yıl milyonlarca ziyaretçi çekmektedir. Bavyera ekonomisi için oldukça iyi bir haber. Komplocular Ludwig'in gelecek planlarını durdurmamış olsalar, Bavyera'nın şimdi kaç şatosu olacağını kim bilebilir. Burada sıçan, hayalci Ludwig değil, onlardı.

Neuschwanstein Şatosunu hiç duymamış olsanız bile, onu yüzlerce kez gördünüz. Sivri uçlu romantik kulecikleri dünyanın en büyük eğlence şirketi Disney ile eşanlamlı hale gelen *Cinderella* ve *Uyuyan Güzeli*'deki şatolar için doğrudan ilham kaynağı oldu. Disney'in lo-

gosunun üzerinden kayan yıldızın peri tozunu şatoya serptiğini her gördüğünüzde, aslında Ludwig'in hayalinin sürdüğünü görüyorsunuz.

Ludwig, hayalleri ve yetenekleri yönetme işinden uzak olan tek lider değildi. Hiç değilse onun şato inşa etme aşkı, bir hükümdarın iş tanımını içerisinde olabilecek bir uğraştı. Hükümdarlığa daha da uzak bir kariyer, coşkulu ve uslanmaz bir yankesicilik olabilir mesela.

Mısır Kralı I. Faruk (1920-1965)

Mısır Kralı I. Faruk'un hayatı boyunca yaptığı tek önemli şey, II. Dünya Savaşı sırasında çok önemli bir toplantıda Winston Churchill'in saatini araklamak olsa, biraz daha farklı hatırlanabilirdi. En iyi ihtimalle efsane bir Şaka Kralı olarak, en kötü ihtimalle hafif eksantrik biri olarak tarihte yerini alacaktı.

Ama Faruk bununla kalmadı.

Mısır'ın ikinci ve son yetişkin kralı olan Faruk, hepimizin aklının alabileceğinden daha zengin olmasına rağmen çalmayı acayip severdi. En zenginden de halktan da bir şeyler çalardı. Mısır'ın en meşhur yankesicilerden birini kendisine nasıl daha iyi hırsız olacağını öğretmesi için hapisten çıkarttırmıştı. İran Şahı'nın naaşı Tahran'a götürülürken Mısır'da mola verildiği sırada, Faruk adamın tabutundan mücevherlerle bezenmiş bir kılıçla birlikte başka değerli eşyalar da çaldı. (Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bu diplomatik bir krize sebep oldu.)

Faruk'da kral kumaşı olmadığını kanıtlayan tek şey hırsızlığı değildi. İştahı, partilemesi ve savurgan yaşam tarzıyla da ünlüydü. Yakışıklı bir genç olarak kral olduktan sonra, hızla kilo aldı ve 125 kilonun üzerine çıkarak, bazıları tarafından "başı olan bir mide" olarak tanımlanmaya başladı. Kırmızı Bentley'ine çok düşküncü ve Mısır'da başka kimsenin kırmızı bir arabaya sahip olamayacağını buyurdu. Geniş bir düşük kaliteli pornografi koleksiyonu topladı. Hevesli ve utanmaz bir kumarbaz olarak çevresini fırsatçılar, dolandırıcılar ve yozlaşmış devlet memurlarıyla doldurdu. Bir keresinde, kendisine aslanların saldırdığı bir kâbustan uyanıp derhal Kahire hayvanat bahçesine götürülmeyi emretti ve aslanları vurdu.

İnsanları kendinden başka şekillerde de soğutmasaydı, bütün bu yaptıkları yanına kâr kalabilirdi. İngilizler istemeyerek de olsa, 1922'de Mısır'ın bağımsızlığını kabul ettiler. Ancak ülkede hâlâ istenmeyen, büyük bir askeri varlıkları vardı ve monarşinin Batı'nın kuklası olduğunu düşünenlerin sayısı gittikçe artıyordu. Diğer yandan İngilizler de yeterince kukla olmadığı için Faruk'a kıl oluyorlardı. (Bu tür şeyler hakkında daha fazla bilgi için, sömürgecilik bölümüne bakınız.)

II. Dünya Savaşı sırasında, herkesi Faruk'a düşman eden, Churchill'in saatini çalması gibi küçük şeyler değildi. İskenderiye şehri Almanların bombardımanı nedeniyle karartılırken, sarayındaki ışıkları söndürmeyi reddetmesi gibi diğer şeylerdi. Ya da İngilizlerden böylelikle kurtulabileceğini düşündüğü için Adolf Hitler'e, Nazi istilasını memnuniyetle karşılayacağını söyleyen bir not göndermek gibi şeyler.

Faruk, savaşın bitmesine yakın Mihver Devletleri'ne savaş ilan edip durumu kazasız belasız atlatmıştı ama tahtta daha fazla kalamadı. 1952'de askeri darbeyle tahttan indirildi (altı aylık oğlu kâğıt üstünde kral oldu ve monarşi bir yıl sonra kaldırıldı). Geri kalan yıllarını, *Time* dergisinin yazdığı gibi, "daha iğrenç ve ısrarlı bir şekilde kadınların peşinden koşarak" Monako ve İtalya'da geçirdi. Sonunda, 45 yaşında sürgündeki liderlerin bir klasığı haline gelen kalp krizinden öldüğünde, Roma'da bir restoranda akşam yemeğinin ardından purosunu içiyordu.

(Bu arada Churchill saat olayını pek komik bulmadı ve saatini öfkeyle geri istedi.)

Hükümdarların kalitesinin zamanla az da olsa artmış olabileceğini ümit edersiniz ancak modern çağda da, korkunçluk seviyesi tarihteki mevkidaşlarıyla aşık atabilecek pek çok lider var. Örneğin Türkmenistan'ı, Sovyetler Birliği'nin bir parçası olduğu dönemden, bağımsızlığına ve 2006'da ölene kadar 20 yıldan uzun bir süre yöneten Saparmurat Niyazov; kişiliği son derece aptalca olsa bile, bir diktatörün idol haline getirilebileceği gerçeğinin tam bir örneği.

Hayat-boyu-başkan Niyazov, yirmi yıl boyunca ülkeyi acayip tuhaf kişisel heveslerine göre yönetti. Kendisine, "Türkmenlerin lideri" anlamına gelen "Türkmenbaşı" denmesinde ısrarcıydı. Başkent Aşgabat'ta köpek bulunmasını yasakladı çünkü köpeklerin koktuğunu düşünüyordu. Erkeklerde sakalı, uzun saçları ve altın dişleri yasakladı. Televizyoncuların nasıl görünmesi gerektiği konusunda kesin yargıları vardı ve haber spikerlerinin makyaj yapmasını yasakladı çünkü kadınlarla erkekleri ayırt etmenin zor olduğunu düşünüyordu. Opera ve baleyi, sirkleri, konserlerde playback yapmayı, düğün gibi etkinliklerde müzik çalınmasını, hatta arabada radyo dinlemeyi yasakladı.

Aşgabat'ta sürekli dönen, devasa büyüklükte, altından bir heykelini diktirtti.

Türkmenbaşy olarak anılan Saparmurat Niyazov'un Aşkabat'taki altın heykeli

Böylece heykel her zaman güneşe bakıyordu. Her şeye ismini vermeye bayılıyordu. 2002'de Ocak ayının adını "Türkmenbaşy" olarak değiştirdi. Nisan ayı ise annesine atfen "Gurbansultan" oldu. Türkmenistan'ın büyük şehirlerinden biri "Türkmenbaşy" olarak yeniden adlandırıldı. Ekmek bile annesinin ismini aldı. Aşkabat'taki havalimanı "Saparmurat Türkmenbaşy Uluslararası Havalimanı" oldu. Türkmenbaşy olarak adlandırılan yeni bir kavun çeşidi şerefine bayram ilan etti.

Kısmen şiir koleksiyonu, kısmen otobiyografi, uyduruk bir tarih dersi ve kısmen kişisel gelişim kılavuzu olan *Ruhname* adlı bir kitap yazdı. Kitabı beğenmeyenler işkence ile cezalandırılıyordu. Ehliyet sınavından geçmek için kitabı bilmek zorunluydu. Kur'an ve *Ruhname*'nin okunacak yegâne kitaplar olduğu gerekçesiyle başkenttekiler dışında tüm kütüphaneleri kapattı. Başkentte düzenli aralıklarla kendi kitabından sesli pasajların okunduğu dev bir heykelini yaptırdı. Kitabı okumak cennete girmenin ön şartı ilan edildi. (Kitabı da kendisi değil muhtemelen başka biri yazmıştı.)

Çölde bir buz sarayı, dev bir piramit ve "Türkmenbaşy'nın Ruhı" olarak adlandırdığı 60 milyon sterlinlik bir cami gibi saçma binalara

fazlasıyla para harcadı. İssız bir dağın üzerine dev bir beton merdiven inşa etti ve tüm kamu görevlilerini bu bölgede her yıl 40 kilometre yürümeye zorladı. 2004'te 15.000 sağlık personelini görevden aldı ve yerlerine askerler atadı. Başkent dışındaki tüm hastaneleri, eğer insanlar hastalanırsa başkente seyahat edebilecekleri gerekçesiyle kapattı. Hipokrat yeminini Türkmenbaşı yeminiyle değiştirdi. Kaçak ilaçlara kendisi için el koyduğu ve loş sarayında hayali düşmanlarına ateş ettiği söyleniyordu. Özgür basın yoktu, muhalifler bastırıldı ve tüm kamu yararına çalışan grupların, siyasi partilerin ve dinlerin Adalet Bakanlığına kaydolması zorunlu kılındı. Adalet Bakanlığı dışında, insanların isteseler de görmezden geledikleri, elinde tartısıyla şaşırtıcı derecede Türkmenbaşı'nın annesine benzeyen dev bir Adalet heykeli vardı.

Niyazov'un uzun ve son derece korkunç hükümdarlığından daha ne dersler alabileceğimizi tam olarak bilemiyoruz ama birazcık bile onun gibi davrandığınızı fark ettiğinizde lütfen, rica ediyorum durun.

Ancak Türkmenbaşı ne kadar kötü, onun hükümdarlığında yirmi yıl geçiren Türkmenistan ne kadar şanssız olursa olsun, kendisi hâlâ "esef verici otokratlar" listesinin en üst sıralarında yer almıyor. Daha kötü ve muhtemelen daha beceriksiz liderler oldu. Ancak, otokrasinin ne kadar boktan bir hale gelebileceğinin güzel bir örneğini görmek isterseniz, Osmanlı İmparatorluğu'nun kötü şeylerin gerçekten üçer beşer geldiğini kanıtlayan belli bir döneminin eline kimse su dökemez.

Altın Kafes

Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı gibi gerçekten çok kötü liderlerin yönetiminde olduğu bir dönemi çok az ülke yaşamıştır. Bunlardan ikisinde, genellikle "deli" kelimesi, adlarına tarihte geriye dönük olarak eklenir ki, bu hiçbir zaman iyiye işaret değildir. Daha da kötüsü, "deli" olarak adlandırılmayan kişinin bu ünvanı en çok hak etmiş kişi olmasıdır.

Bu üçlüden ikisinin kardeş, diğerinin de amcaları olduğu göz önüne alındığında, durumun kalıtsal olduğundan şüphe etmemek zor. Fakat aynı zamanda, kuvvetli bir "İyi de, ne bekliyordunuz?" hissi de vermiyor değil. Dengesiz hükümdarlar üretmek için bir sistem tasarlasanız, bundan daha iyisini yapamazdınız.

İstanbul'daki Topkapı Sarayı bu dönemde, özellikle de padişahın oğluysanız güvenli bir yer değildi. Problem kardeşlerdi. Ya da en azından, mevcut padişah ölür ölmez herkes bir anda taht üzerinde hak iddia etmeye başlayınca problem haline geliyorlardı.

Fazlasıyla uzun süren iç savaflara neden olmak gibi elverişsiz tarafları da olduğu halde, dönemin monarşilerinde genellikle yaşanan kanlı veraset kavgaları, önceki yüzyıllarda bir gelenek haline gelmişti. Bu, özellikle genişletmeniz gereken bir imparatorluğunuz olduğunda, kimse için elverişli değildi. Bu yüzden padişahın oğulları, kardeş rekabetini engellemenin en etkili yolunun diğer kardeşleri katletmek olduğuna karar verdi.

Geleneksel kardeş katlinin dezavantajı, padişahın ölmesi ve tahtı ele geçirecek oğlu veya erkek kardeşi olmaması durumunda Osmanlı hanedanının aniden sona erme tehlikesine karşı savunmasız olmasıydı. Ayrıca, 1595'te tahta çıkarken 19 kardeşini öldüren Sultan III. Mehmet meselesi vardı ki, herkes bu rakamın aşırı olduğu konusunda birleşiyordu. Böylece, III. Mehmet'in halefi I. Ahmet'ten başlayarak bir uzlaşma sağlandı: İhtiyaç fazlası erkek kardeşlerin tutulduğu bir kafes.

Kafes aslında bir kafes değildi. Haremin hemen yanında epey lüks, zevkle döşenmiş bir kuleydi ama kesinlikle bir kafesle ortak özellikleri vardı. Mesela, dışına çıkamamak gibi.

Ahmet 1603'te sultan olduğunda, beklenmedik bir şekilde kardeş katli geleneğinden vazgeçti ve küçük kardeşi Mustafa'nın yaşamasına izin verdi. Ahmet'in 13, Mustafa'nın da 12 yaşında olması bu kararda rol oynamış olabilir. Zaten, Ahmet ertesi yıla kadar baba bile olamayacaktı. Bu durum, epey kırılğan görünen Mustafa'ya sempati duymasından da kaynaklanmıştır belki. Ahmet'in "iyi" bir insan olması ihtimali de söz konusu.

Her neyse. Mustafa öldürülmek yerine kafeste yaşamaya gönderildi. Ahmet ise sultan olmaya devam etti ve 1617'de tifüsten ölene kadar işler yolunda gitti.

Bu noktada, teknik olarak tahta çıkması gereken bir sürü erkek babasıydı. Ancak hem çok genç olmaları hem de birtakım saray entrikaları sebebiyle (büyük ölçüde Ahmet'in en sevdiği eşi Kösem, ağabeyleri

iktidara geldiğinde oğullarının öldürülmesini istemediği için), tahtın ardındaki güçler, veraset sırasını değiştirmeye karar verdi. Ahmet'in en büyük oğlu Osman yerine, taht erkek kardeşi Mustafa'ya geçti ve Mustafa, I. Mustafa oldu.

Bu noktada işlerin iyi gitmediğini söylemek yerinde olur.

Mustafa'da padişah kumaşı yoktu. Padişah olmaya çok istekli de görünmüyordu. Hayatının ilk on iki yılını kardeşinin onu öldüreceğini düşünerek, ondan sonraki on dört yılını da yapacak başka bir şeyi olmadığı için afyon içerek ve cariyelerle takılarak geçirmişti. Sarayın ensesi kalın hadımları, topluma yeniden katılırsa padişahlığa odaklanabileceğini umuyordu. Yoo!

Mustafa'nın ana yönetim yaklaşımı, sürekli kıkırdamak, vezirlerinin sakallarını çekistirmek ve onlar önemli hükümet işlerini kendisine anlatmaya çalışırken kavuklarını devirmektir. Avlanırken tanıştığı bir çiftçi gibi rastgele insanları, önemli idari görevlere atama eğilimi vardı. Sarayda kendisine iki çıplak köle kadının eşlik etmesi ile balıkları altın ve gümüş paralarla beslemeye çalışması da ayrıca dikkat çekiciydi.

Bu durum herkesin canına tak edene kadar üç ay sürdü ve Mustafa, 14 yaşındaki Osman tarafından devrildi. Her nasılsa, öldürülmekten kurtulmayı ikinci kez başardı ve kafese geri gönderildi.

Bu konu böylece burada kapanırdı ama II. Osman geleneklere bağlı kalmayı reddeden reform coşkusuyla dolu, hırslı, sıra dışı bir sultandı. (Eh, çoğunlukla diyelim. Tahtta olduğu dönemde geçmişin hatırına kardeşlerinden en az birini öldürmedi değil.) Osman, Osmanlı ordusunun elit birimlerini fazlasıyla rahatsız eden çok büyük bir hata yaptı. Kendisinin liderlik ettiği bir savaştaki yenilgi için Yeniçerileri suçladı. Kahvelerini kapattı, sigara ve içki içmelerini yasakladı. Yeniçerileri tamamen dağıtarak Suriye'de alternatif bir ordu kurmayı planladı.

Osman, askeri etkinlikleri konusunda gerçekten önemli bir noktaya değinmiş olsa da, Yeniçeriler şaşırtıcı bir şekilde bu planı benimsemedi. Bu yüzden II. Osman, Osmanlı tarihinde kendi ordusu tarafından bir yandan boğulurken bir yandan da "testislerin sıkıştırılması" ile öldürülen ilk padişah olma payesini almış oldu.

Tahtı devralacak başka kimse olmayınca, Mustafa bir kez daha kafesinden çıktı. Ve bu pek de iyi olmadı.

Kimsenin, dört yıl daha kapalı kaldıktan sonra Mustafa'nın zihinsel durumunun iyileştiğini düşünüp düşünmediği net değil ama düşünen olduysa da, anında zırvalamaya başladığı için çok çabuk hayal kırıklığına uğramış olmalılar. Öncelikle, onu Kafes'ten çıkarmaya gelip yeniden padişah olduğunu söyledikleri zaman, kendisini içeri kitledi ve (mantıklı bir şekilde) "Ben sultan olmak istemiyorum," diyerek dışarı çıkmayı reddetti. Onu çatıdaki bir delikten çıkarmayı başardıktan sonra, zamanının büyük bir bölümünü, hâlâ hayatta olduğunu ve bir dolapta saklandığını düşündüğü II. Osman'ı umutsuzca sarayda arayarak geçirdi. Osman'ı bulsa sultan o olacak ve kendisi tekrar padişah olmak zorunda kalmayacaktı.

Bu durum, herkes illallah edene kadar, on yedi ay boyunca devam etti (bu süre zarfında Mustafa en azından bir eşek sürücüsünü büyük bir caminin başına getirecek zamanı buldu). Mustafa'nın annesi bile, mümkünse öldürmemeleri şartıyla, onun ikinci kez tahttan indirme fikrine destek verdi. Olağanüstü bir biçimde herkes bunu kabul etti, Mustafa iki kez padişah olmayı ve sıfır kez öldürülmeyi başaran tek padişah olarak, kalan günlerini geçirmek üzere kafese gönderildi.

Yeni padişah IV. Murat, Osmanlı sarayındaki güç odakları açısından iki büyük avantaja sahipti: (a) bariz deli değildi ve (b) 11 yaşında bir çocuktur. Fevkalade yetenekli bir güç odağı olan annesi Kösem, bu kukla padişah adına birkaç yıl karar aldı. IV. Murat'ın, aslında zihinsel olarak sağlıklı değilse de büyüyünce tam bir fırlama olduğu ortaya çıktı.

Bu durumdaki bir imparatorluğu miras aldığı için otoritesini konuşturmaya karar verdi. Güç kullanarak. Üvey kardeşi Osman'ın sadece ordu için bir şeyleri yasaklamakla yeterince ilerleme kaydedemediğine karar veren Murat, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki herkese sigara içmeyi, içkiyi ve özellikle de kahveyi yasakladı.

"Çok sayıda insanı sinirlendirmek için tasarlanan hamleler" listesinde Türkiye'de kahveyi yasaklamak; Fransa'da peyniri, Amerika'da silahlanmayı ve İngiltere'de milliyetçiliği yasaklamak gibidir. Ancak Murat kararlıydı. Kahve içenlerden o kadar nefret ediyordu ki, geceleri sokaklarda tebdili kıyafet gezip, kahve içen insanları bulup oracıkta idam ettiriyordu.

Kahve karşıtı yasalarını uygulamadığı zamanlarda, insanları yalnızca aklına gelen herhangi bir nedenden ötürü idam ettirerek stres atıyordu: Yanlış tür müzik çalmak, yüksek sesle konuşmak, sarayına çok yakın yürümek veya tekneyle yakınından geçmek ya da sadece kadın olmak. Özellikle de kadın olmak. Kadınlardan gerçekten nefret ediyordu.

Saltanatının sonuna gelindiğinde Murat, insanları eskisi gibi idam ettirmiyordu. Bu da en azından bir zamanlar kendince geçerli bir bahanesi olduğu anlamına gelir. Artık öfkeden kudurmuş vaziyette elinde kılıcı oradan oraya koşturup önüne çıkan her zavallıyı kesiyordu. Bazı tahminler, on yedi yıllık saltanatının yalnızca beş yılı içinde kişisel olarak yaklaşık 25.000 kişiyi öldürmüş olabileceğini gösteriyor. Bu da her gün on üçten fazla insana tekabül eder. Bunları ismine deli sıfatı almamış birinin yaptığının yeniden altını çizmek gerekir.

Eh, tabii ki, Osman'ın öldürmediği kardeşlerinin çoğunu da öldürdü.

IV. Murat, 1640'ta öldüğünde (karaciğer sirozu yüzünden. Alkol alması yasak olan tebaası epey şaşırmış olsa gerek), öldürülmemiş tek bir kardeşi kalmıştı: İbrahim. Bu noktada İbrahim, neredeyse 25 yıllık yaşamının tamamını, öldürülme korkusuyla Kafes'te geçirmişti. Tam anlamıyla yanılmış sayılmazdı: Murat aslında ölüm döşeginde İbrahim'in öldürülmesini emretmişti. İbrahim'in tahta çıkmasındansa Osmanlı hanedanının tamamen yok olmasını tercih ederdi. Bu cinayetin gerçekleşmemesinin tek nedeni, tüm kardeş kavgalarında olduğu gibi, anneleri Kösem'in araya girip onu durdurmasıydı.

Murat bu kareden artık çıktığı için herkes rahat bir nefes almaya çalıştıysa da, İbrahim kısa süre içinde onları bu yanlış düşmekten kurtardı. Kafese girdiğinde deli değilse bile, çıktığında kesinlikle delirmişti.

İbrahim gibi, o da önce kafesten çıkmak konusunda isteksizdi çünkü bunun Murat'ın onu öldürmek için oynadığı bir oyun olduğu düşünüyordu. Onu inandıran tek şey, Murat'ın cesedini getirip göstermeleri oldu.

Dışarı çıkması için kendisini kandırdıktan sonra, belki de hükmetmeye pek uygun olmadığını anlayan Kösem, ona cariyelerle ilgilenmesini önerdi. İbrahim maalesef onu son derece ciddiye aldı.

Diğer eğilimlerine ek olarak (kürke takıntılı olmak, her zaman kürk mantolar giymek ve sarayındaki her odanın yoğun miktarda kürkle örtülmesini talep etmek gibi), İbrahim cinsel olarak takıntılı ve neredeyse doyumsuzdu. Bu durum onun yerine ülkeyi yöneten Kösem için gayet uygundu. İbrahim'e çok sayıda köle kız tedarik etti ve yorulup cinsel performansı düşmesin, ülkeyi yönetmeye kalkmasını diye onu afrodizyaklarla güçlendirdi.

İbrahim'in cinsel alışkanlıkları (burada dürüst olacağım) epey korkunçtu. Moldavya Prensi Dimitrie Cantemir, birkaç yıl sonra şöyle yazdı: "Sık sık saray bahçelerinde bütün bakireleri toplar, çırlıçıplak soydurup, aralarında bir aygır gibi koşarak onlara tecavüz ederdi."

Daha da kötüsü var. Cantemir'e göre, İbrahim bir gün gezintiye çıktığında vahşi bir inek gördü ve hayvanın memelerini takıntı haline getirdi. Öyle ki, onların alçıdan kalıplarını yaptırdı. Sonra bu alçıdan altın kopyalar üretildi ve buna uyan memeleri olan bir kadın bulmaları için imparatorluğun her köşesine görevliler gönderdi.

Evet.

(Bir uyarı: Cantemir'in *tamamen* tarafsız bir kaynak olamayacağına dikkat çekelim. Bir yandan İstanbul'da eğitim gördü ve yaşadı. Türkçe konuşuyordu ve olaylardan sadece birkaç on yıl sonra bunları yazıyordu. Öte yandan kitabının adı *Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyüme ve Çürüme Tarihi*'ydi ve Moldova'nın sadakatinin yönünü Osmanlı'dan Rusya'ya çevirip, savaşta korkunç bir yenilgi aldıktan sonra sınırdışı ve sürgün edildikten kısa bir süre sonra yazmıştı. Dolayısıyla biraz kin tutuyor olabilirdi. Sözde "çürüyen" Osmanlı İmparatorluğu, iki yüzyıl boyunca bir biçimde de olsa devam etti.)

İnekle karşılaşmasından sonra ortaya çıkıp çıkmadığı kesin olmamakta birlikte İbrahim'in ideal kadın arayışı onu Ermenistan'da bulmasıyla sona erdi. Şekerpare, hızla İbrahim'in gözdesi oldu. Bu noktada işler biraz kontrolden çıkmaya başladı: Bir gün Şekerpare, İbrahim'e diğer cariyelerinden birisinin sadakatsiz olduğunu söyledi. Bu İbrahim'i konunun şakasını yaptığı için oğlunun yüzünü bıçakla kesecek kadar öfkeliendirdi. Sonra bir de hangi kadının suçlu olduğunu bulamayınca 280 kişilik haremde iki kişi hariç herkesi çuvallara koydurtup Boğaz'a attırdı. Sadece bir kişi kurtuldu. Bu olaydan sonra,

Şekerpare'nin gittikçe artan etkisinden korkan Kösem, onu akşam yemeğinde kız kıza laflamaya davet etti ve öldürdü. (İbrahim'e de Şekerpare'nin ani bir hastalıktan öldüğünü söyledi.)

Bu noktada, İbrahim'in aşırılıkları herkesi kendinden uzaklaştırmıştı. Seks ve kürkle dolu yaşam tarzını sürdürmenin maliyeti kamu fonlarını tüketiyordu. Birkaç oğlu vardı ve hanedanlığın sürekliliği tehdit altında değildi. Kösem bile işlerin fazla ileri gittiğini kabul etti ve onu tahttan indirecek plana onay verdi. Ve böylece birkaç yıl içinde Yeniçeriler ikinci kez isyan etti. Veziriazamı doğrayıp, İbrahim'i de korkunç kafesine geri götürdüler. Komplocular kısa yolu seçip onu öldürmeden önce, hayatının kalan on sefil gününü çocukluğunun çoğunu yaşadığı bu yerde geçirdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemi, *Game of Thrones*'u eğlence programı gibi gösteren; kanlı, kadın düşmanı bir kâbusa benziyor. İnanması gerçekten güç. Bu döneme dair neyin gerçek, neyin politik isyanları ve cinayetleri haklı çıkarmak için yapılan propaganda olduğunu ayırt etmenin bazen zor olduğu aşikâr.

Tarihte bu zamanın öyküsü sadece çılgın erkeklerden ve bazı şeyleri istikrarlı tutmaya çalışan güçlü kadınlardan ibaret de değil. Bu dönemde dünyanın büyük bölümünde, yeni teknoloji ve dramatik ekonomik değişimler yaşanıyor, kitleler saf değiştiriyor, sınırlar yeniden çiziliyor ve her yerde savaşlar medyana geliyordu. Osmanlı İmparatorluğu bir istisna değildi. 17. yüzyılın ikinci yarısına gelinip bu istikrarsızlık dönemi nihayet sona erdiğinde Osmanlılar, gelenekselleşmiş kardeş katline ve iç karışıklıklara veda etti. Artık yeni bir ekonomiye sahiptiler ve yönetim sistemlerini feodal mutlakiyetçi bir monarşiden, modern bir bürokrasiye dönüştürmüşlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün başlangıcını belirleyen nokta olmaktan ziyade, bu hikâyeden epey iyi durumda çıktılar!

Ama bu durum muhtemelen, öldürülen tüm o insanları rahatlatmamıştır.

Gerçekten hiçbir şeyin sorumluluğunu almaması gereken beş başka lider

II. Kaiser Wilhelm

Almanya'nın II. Wilhelm'i usta bir müzakereci ve diplomatik bir altın dokunuşu olduğuna inanıyordu. Aslında, onun tek becerisi, temas kurduğu hemen hemen her ülkeye hakaret etmektir. Bu I. Dünya Savaşı'nın nasıl başladığını açıklamaya yardımcı olabilir.

VI. ve I. James⁹

Gelmiş geçmiş en kötü kral olmayabilir (İskoçya, İngiltere ve İrlanda'yı tek krallıkta birleştirdi ve sağlam bir İncil yazdırdı) ama cadı avına ve cadılara yapılan işkenceleri bizzat denetlemeye takıldı. Büyük cadı avı maceraları hakkında da bir kitap yazdı.

VII. Christian

Danimarka Kralı VII. Christian, pek çok yönden zayıf bir kraldı, ama muhtemelen kontrol edilemez mastürbasyon tutkusu en az haşmetli yönüydü.

Çar III. Petro

Gerçekten yalnızca oyuncak askerleriyle ilgileniyordu. (Onu tahttan indirdikten sonra "Büyük" sıfatını alacak) Katerina ile olan evliliğini yıllarca askerleriyle oynamakla meşgul olduğu için tamamina erdiremedi. Bir keresinde oyuncaklarından birini kemiren bir fareyi divanı harpte yargılattı.

9 1566-1625 tarihleri arasında yaşamış, İskoçya Krallığı'nda tahta çıktığında VI. James ismini alan kral. (ç.n.)

Her Şeyin İçine Nasıl S*çtığımızın Kısa Tarihi

IV. Charles

Camdan yapıldığına ve her an kırılabileceğine inanmasıyla tanınan, Fransa Kralı IV. Charles'ın hüznünlü saltanatı, İngilizlerin kendisini kandırıp İngiliz monarşisinin Fransız tahtında hakkı olduğunu ilan eden bir anlaşmayı imzalayarak, yüzyıllarca sürececek savaşları garantilemesinin ardından kısa süre sonra sona erdi.

5.

İnsanların Gücü

Tarihte birkaç ülke, otokratik hükümdarların dev ve dramatik sıçışlarını hafifletmek üzere “demokrasi” denen küçük şeyi denedi. Farklı derecelerde başarılar kaydettikleri söylenmelidir.

Demokrasinin ilk denendiği yer epey tartışmalı. Kolektif karar alma biçimleri neredeyse küçük erken toplumların vazgeçilmez bir özelliğiydi. Ayrıca yaklaşık 2.500 yıl önce Hindistan’da en azından demokrasiye yaklaşan bir şey yaşandığına dair bazı kanıtlar var. Ancak genellikle aynı sıralarda, milattan önce 508 yılında, demokratik hükümetin benimsenmesi ve uygulanması Yunan devletlerinden Atina’ya atfedilir.

Elbette, demokrasinin temel özelliklerinin çoğu (devletin tüm vatandaşlara açık olması ve vatandaşların hoşuna gitmiyorsa hükümetlerini değiştirebileceği seçimler), kimin vatandaş sayıldığına bağlı olarak değişmektedir. Ve vatandaş tanımı tarihin büyük bölümünde, pek çok ülkede, kadınlar veya yoksul insanlar ya da etnik azınlıklar gibi bazı önemsiz küçük insan kategorilerini içermemiştir. *Herkese de güç veremezsin, değil mi yani?*

Demokrasiyle ilgili bir diğer sorun ise, insanların kendilerine güç vereceğini düşündüklerinde genellikle büyük demokrasi hayranıyken, gücü onlardan alabilecekmiş gibi görüldüğünde aniden daha az hevesli olmalarıdır. Sonuç olarak, çoğu zaman yalnızca demokrasinin varlığını sürdürebilmesini sağlamak için bile zahmetli çalışmalar yapmak gerekir.

Örneğin Roma, demokrasinin otokrasiye kaymasını engellemek için çeşitli kurnaz teknikler denedi. Bunlardan biri, hem sivil hem de askeri yönetimi birleştiren ve en güçlü seçilmiş kişi olan konsül pozisyonunu iki kişi arasında bölmekti. Bu kişiler bir yıllığına seçiliyor, her ay biri görevini diğerine devrediyordu. Her birine Roma ordusunun dört lejyonundan ikisinin komutası veriliyordu. Bu, mutlak gücün tek kişinin eline geçmediğinden emin olmanın akıllıca bir yolu.

Ne yazık ki, 216 yılında, Cannae Muharebesi'nde olduğu gibi ordunun dört lejyonunun tamamının tek bir savaşta bulunması gerektiğinde ve Roma, fil hayranı ünlü Hannibal'ın komuta ettiği Kartaca kuvvetlerinin gücü ile karşı karşıya kaldığında akıllıca olmadı. Ordunun komutası iki konsül Lucius Aemilius Paullus ve Gaius Terentius Varro arasında günlük olarak değişiyordu. Ordunun taktiği üzerinde hemfikir olmamaları problem yaratıyordu. Bir gün temkinli Paullus sorumlu oluyordu, ertesi gün daha pervasız olan Varro. Romalıları savaşa çekmek isteyen Hannibal, Varro'nun komutayı devraldığı günü bekledi ve amacına ulaştı. Sonuçta Roma ordusu neredeyse tamamen yok olmuştu.

Romalılar aslında bu tür bölünmenin gerçekleşmesini engellemenin bir yolunu bulmuşlardı. Kriz zamanlarında, mutlak gücün verileceği bir "diktatör" seçiyorlardı. (İronik olarak, Cannae Muharebesi'nden hemen önce, Roma Senatosu taktiklerinden hoşlanmadığı için diktatörden kurtulmuştu.) Bu, teoride harika bir fikirdi ama aynı zamanda seçtiğiniz tek kişiye güvenip mutlak güçle birlikte geniş bir ordunun komutasını da armağan etmek demekti. Jül Sezar adında iddialı bir arkadaş çıkıp gücü epey sevip elinde tutmaya devam etmeye karar verene kadar böyle de devam etti. Sezar'ın hükümdarlığı hançerlenip öldürülünce bitti ama halefleri mutlak gücün harika bir şey olduğuna karar verdi ve böylece Roma Cumhuriyeti hızla Roma İmparatorluğu'na dönüştü.

Demokratik sistemlerin, iktidara aç olanların gidişat üzerinde gereğinden fazla nüfuz sahibi olmasını engellemek konusundaki bazı yaklaşımları epey dikkat çekiciydi. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Seçiciler Kurulu (Electoral College) aklınızı karıştırıyorsa, Venedik Cumhuriyeti'nde yaşamadığınıza şükredin. Venedik Dükası muhtemelen gelmiş geçmiş en karmaşık seçiciler kurulu sistemiyle seçiliyordu.

Yaşam boyu devleti yönetecek Düka'nın yüzlerce oligarktan oluşan Büyük Konsey tarafından (yolsuzluk yapılması potansiyeli olan bir kurgu) seçildiği göz önüne alınarak bu sistem 1268'de seçime hile karıştırılmasını engellemek amacıyla kurgulandı. Venedik Dükası'nı seçmek için: İlk olarak rastgele çekilişlerle konseyin 30 üyesi seçiliyor, sonra bu 30 içinden sayısı 9'a düşene dek yeniden çekilişler yapılıyor. Bu 9 üye daha sonra 40 kişilik meclisin üyelerini seçiyor, bu sayı kurayla 12'ye düşürülüyordu. Bu 12 kişi, 25 üye seçiyor, 25 yeniden kurayla 9'a düşürülüyordu. Bu 9 kişi 45 kişi seçiyor, seçilen 45 kişi kurayla 11'e düşürülüyor ve daha sonra bu 11 kişi 41 üye seçiyordu. Ve nihayet tüm sürecin 10. turunda 41 kişi Düka'yı seçiyordu.

Bir de nefes almadan okumayı deneyin.

Bu saçma sapan sistem, tahmin yapmaya çalışan Venedikli siyaset yorumcuları için bir kâbus olmuş olmalı. Ancak, oligarklara karşı adil olmak gerekirse Venedik Cumhuriyeti, Napolyon Bonapart tarafından 1797 yılında fethedilene kadar bu sistemin refah dolu 500 yıldan fazla (eğer Venedikli bir oligarksanız tabii) yürürlükte kalması, gayet başarılı olduğunu gösteriyor.

Açıkçası bu Venedik'i bir istikrar timsali yapar; özellikle de bu metin yazıldığı sıralarda İtalya'nın II. Dünya Savaşı sonrasındaki 72 yıllık dönemde 65 hükümeti ve 43 başbakanlığı olduğu düşünüldüğünde. Buna karşılık, Birleşik Krallık aynı dönemde sadece 15 başbakanlık değiştirdi (Bazı insanlar birden fazla kez bu görevi üstlendikleri için "başbakan" yerine "başbakanlık" diyorum). "Bu metin yazıldığı sırada" notu epeyce önemlidir, çünkü bu kitabın teslim tarihi geldiğinde İtalya, düzenli olarak yaşadığı anayasal krizlerinden birini daha yaşıyordu. Kitap yayınlandığı sırada, 66. hükümetlerini ve 44. başbakanlıklarını, hatta muhtemelen daha fazlasını yaşıyor olabilirler. Dolayısıyla, gerçekleri konuşmak adına, İtalya'nın şu anda kaçınıcı hükümetine sahip olduğunu aşağıdaki boşluğa yazabilirsiniz.

İtalya'nın 1946'dan beri [] hükümeti olmuştur.

(Lütfen şu anki durumu görmek için <http://howmanygovernmentshasitalyhad.com/> sitesini ziyaret edin. Belki de en iyisi bu kutuyu kurşun kalemle doldurmanızdır.)

Demokrasinin kırılganlığına ilişkin sorunlardan biri de güzel, tatlı bir liberal demokraside makul görünebilecek politikaların, otoriter bir rejim yönetimi devrildiğinde epey korkunç biçimde geri tepmesi olasılığıdır. Örneğin, 19. yüzyılın ilk yarısındaki Meksika'ya bakalım. İspanya'dan bağımsızlığını yeni ilan etmiş Meksika'da yetkililer, kuzeydeki eyaletleri olan Teksas'ın gelişmemiş topraklarını verimli bir şekilde kullanmaya karar verdi. Meksika'yı hem Comanche halkının baskınlarından hem de Amerika Birleşik Devletleri'nin Batı'ya doğru büyümesinden koruyacak bir tampon bölge isteyen Meksikalılar, Amerikalı çiftçileri ve besicileri bölgeye yerleşmeye teşvik ederek, geniş arazileri *emprezaryo* denen Amerikalıları çekecek temsilcilere vermeye başladılar. (Bazıları için ülkeler arasında suçlu iadesi anlaşması olmaması bölgeye yerleşmek açısından büyük bir faktör olabilir).

Bazı *emprezaryo*ların önemli bir iktidar kazandığı ve çoğu yerleşimcinin Meksika devletinin yasalarına uymak istemediği ortaya çıkınca, durumun iyiye gitmediğini anlamaya başladılar. Korkup, 1830'da aniden Amerikan göçünü yasaklamaya çalıştılar, ancak sınırdan geçen Amerikalı göçmen akınlarını durduramayacaklarını anladılar.

(Görece) liberal Meksika hükümetinin yerini, 1835'te Meksika kongresini lağveden, anayasada köklü değişiklikler yaparak gücü merkezileştirip kendisini diktatör haline getiren otokratik ve otoriter Antonio López de Santa Anna aldı. Kendisi aynı zamanda Texas'taki muhalefeti zorla bastırdı ve Amerika göçmen toplumu üzerindeki baskısını arttırdığı için gerginlik tırmandı. Sonunda durum toplu bir ayaklanmaya dönüştü. 1836'da Alamo'nun korkunç olaylarını içeren bir savaştan sonra Teksas bağımsızlığını ilan etti. 1845'e gelindiğinde sürekli genişleyen ABD'nin bir parçasıydı. Amerikan genişlemesine karşı yararlı bir tampon olarak kullanmak yerine, Meksika değerli bir eyaletini kaybetmişti.

Bundan çıkartabileceğimiz birkaç farklı ders var. Bir yandan, “sonradan göçmenlere karşı olacaksınız göçü teşvik etmeyin”. Öte yandan, “her zaman bir demokrasi olacağınızı varsaymayın, ÇÜNKÜ İŞTE O ZAMAN İŞLER TERS GİTMeye BAŞLIYOR.”

Demokrasi elbette, öncelikle iyi kararlar veren seçmenlere dayanır. Örneğin, 1981'de küçük Kaliforniya şehri Sunol, bir köpeği belediye

başkanı olarak seçti. Siyah bir Labrador kırması olan Bosco Ramos, sahibi Brad Leber'in yerel barda ileri geri konuştuğu bir akşamın ardından büyük bir farkla insan olan adayı geçti. Bosco'ya ve Sunol'un seçmenlerine karşı adil olmak gerekirse, işler aslında gayet iyi gitti. Bosco "çok iyi bir çocuk" olarak değerlendirildi ve on yılı aşkın süre devam ettirdiği belediye başkanlığı 1994 yılında ölümüyle sona erdi. 2013 yılında *San Jose Mercury News*'a, eski günlerden söz eden bir Sunol sakini, belediye başkanının tüm barlarda takıldığını, onu beslemezsiz hırladığını ve kasabada farklı dişi köpeklerden sayısız yavrusu olduğu söylentilerini hatırlıyordu. Dürüst olmak gerekirse tam bir politikacı gibi takılmış. Bosco, bir bronz heykelinin bulunduğu Sunol'da bugün hâlâ sevgiyle anılıyor. Kendisi görev süresi boyunca yalnızca büyük bir uluslararası olaya dâhil oldu. Tiananmen Meydanı katliamının ardından Çin'in *People's Daily* gazetesi Bosco örneğini "insanlar ve köpekler arasında bir ayrım olmadığını" söyleyerek Batı'ya saldırmak için kullandı. Bosco da bunun ardından, San Francisco'daki Çin konsolosluğunun önünde demokrasi yanlısı bir protesto gösterisi düzenleyen bir grup Çinli öğrenciye katıldı.

Bosco'nun seçilmesi beklenmedik olabilir, ancak kendisi bir seçimin en garip insan-olmayan galibi olmaya yaklaşmadı bile. Bu şeref muhtemelen 1967'de Ekvador kenti Picoaza'nın belediye başkanı seçilen ayak pudrası Pulvabies'e ait. Pulvabies seçime aday bile değildi, ama üreticisi, "Herhangi bir aday için oy verin, ancak ferahlık ve hijyen istiyorsanız Pulvabies'e oy verin" sloganıyla ülke genelinde komik bir pazarlama kampanyası yürütmüştü. Seçim günü geldiğinde, Pulvabies'e pek çok bölgede oy pusulalarının üzerinde adı yazılarak binlerce oy verildi ve Picoaza'da insan adayları üzecek bir şekilde birinci olmayı başardı.

İnsan olmayan politikacıları seçmek kadar alışılmışın dışında olmasa da, gerçekten etkileyici bir demokratik sıçış elde etmek istiyorsanız, en iyi çözüm hâlâ bir insanı seçmektir. Bir ayak pudrasını belediye başkanı seçmek, Ekvador'un yakın tarihindeki en kötü seçim kararı bile değil.

En kötü karar ödülü muhtemelen Abdalá Bucaram'ın 1996 yılında ülkenin cumhurbaşkanı seçilmesine gidiyor. Eski bir polis müdürü,

belediye başkanı ve ara sıra rock şarkıcısı olan ve kendi kendine verdiği “El Loco” (Deli Adam) adı altında kampanya yürüten Bucaram, ülkenin seçkinlerine saldıran popülist bir cumhurbaşkanlığı kampanyasının ardından şok edici bir zafer kazandı. Seçildiği tarihte *The New York Times*’ın bildirdiği gibi, bir polis komiseri olarak “küçük motosikletine atlayıp mini etek giyen kadınları kovalaması ve eteklerini uzatmak için alt uçlarından çekmesiyle” ünlüydü. Bir belediye başkanı olarak yerel işletmelerden rüşvet alması konusu da vardı ve 1990’da yolsuzluk suçlamaları sebebiyle Panama’ya kaçmıştı.

Seçim kampanyası sırasında yaptığı sıra dışı mitingler ve kendisiyle birlikte her yere giden müzik grubuyla birlikte sık sık şarkı söylediği reklam kampanyaları yaptı. Bucaram neo-liberal özelleştirme ve tasarruf politikalarına son vereceğine söz verdiği için işçi sınıfını harekete geçirdi. Diğer politikacıların kariyerlerine son verecek şeyler, (bilirsiniz, Hitler bıyığına sahip olmak ve bir zamanlar *Kavgam*’ın en sevdiği kitap olduğunu söylemesi gibi) başarısının önünde bir engel gibi görünmüyordu.

Ülkenin kendisine oy veren fakir kesimi, iktidara geldiği ilk birkaç ay içinde açıkladığı ekonomik plana şaşırdı: Özelleştirmeyi artıran ve tasarrufları iki katına çıkaran neo-liberal bir program. Tam da durdurmak için seçildiği şeyler. Hah, bir de cumhurbaşkanlığı görev süresini kaldırmaya çalıştı. Ve ekonomi politikasını açıkladığı konuşması sırasında kendisini eleştiren bir gazeteye saldırmak için uzun uzun konuştu.

“Âşık Deli Adam” adlı şarkısını yayınlaması, (kocasının penisini kesmesiyle ünlü olan) Lorena Bobbitt ile tanışması ve hayır için Hitler bıyıklarını satması da dâhil olmak üzere eksantrik davranışlarını devam ettirdi. Ayrıca, eğer o zaman basında çıkan haberler doğruysa (yine, zaman zaman hangi suçlamaların doğru ve hangisinin kıktan atma olduğunu anlamak zor olabilir) genç oğlunu gümrük hizmetlerinin gayriresmi sorumlusu olarak atadı ve oğlunun ilk milyon dolarını kazanmasını hep beraber bir parti ile kutladılar. O zamanlar Ekvador’da asgari ücret ayda 30 dolardı. Bu durumun birtakım insanları neden rahatsız ettiğini anlarsınız.

Şaşırtıcı olmayan bir biçimde, kamuoyu kısa sürede Bucaram'a olumsuz tavır aldı ve saltanatına karşı kitlesel sokak protestoları başladı. Cumhurbaşkanı seçilmesinden yalnızca altı ay sonra "zihinsel olarak yetersiz" olduğu gerekçesiyle görevinden alındı. (Bu kesinlikle sadece bir bahaneydi. Ancak "El Loco" olarak kampanya yapınca muhtemelen kendinize pek şans bırakmıyordunuz.) Ayrıca milyonlarca doları zimmetine geçirmekle suçlandı. Derhal tekrar Panama'ya kaçtı. Tüm bunlardan alabileceğimiz çeşitli dersler var, ama muhtemelen en büyüğü şu: "Birinin Hitler bıyığı varsa, bu büyük bir işaret olabilir sanki, ha?"

Kendisinden söz etmişken... Hitler hakkında konuşmadan, demokrasinin hızla ve korkunç bir şekilde yanlış gitme kapasitesi hakkında gerçekten konuşamazsınız.

Hitler

Bakin, ne düşündüğünüzü biliyorum. Hitler'i tür olarak yaptığımız korkunç hatalarla ilgili bir kitapta ele almak, şimdiye kadar yapılmış en cesur hareket değil. Şu anda, "Vay canına, adını hiç duymadım, harika bir tarihsel bilgi," demiyorsunuz muhtemelen.

Fakat (bariz biçimde) soykırımcı bir manyak olmasının ötesinde, ona standart bakışımız dolayısıyla Hitler'in yönetiminin gözlerden kaçan bir yönü var. Popüler kültür onu uzun süredir alay konusu haline getirmekten zevk alsa bile, Nazi makinesinin amansız derecede etkili olduğuna ve büyük diktatörün zamanının çoğunu... Diktaya harcadığına inanıyoruz.

İşte bu yüzden Hitler'in aslında beceriksiz, tembel bir egomanyak olduğunu ve hükümetinin bir palyaço gösterisi olduğunu hatırlamakta fayda var.

Aslında bu, Alman seçkinleri tarafından sürekli olarak hafife alındığı için iktidara yükselmesine yardımcı olmuş bile olabilir. Şansölye olmadan önce, rakiplerinin birçoğu, yaptığı kaba konuşmaları ve boktan mitingleriyle alay edip onu ciddiye almadı. Bir dergi editörüne göre "işe yaramaz bir mankafa"ydı. Bir diğeri, partisinin "beceriksiz bir topluluk" olduğunu ve insanların bu "panayır partisini abartmalarını" gerektiğini yazdı.

Seçim, Nazileri Alman Parlamentosu Reichstag'daki en büyük parti haline getirdikten sonra bile insanlar, Hitler'in akıllı insanlar tarafından kolayca kontrol edilebilecek utangaç bir aptal olduğunu düşünüyordu. Yakın zamanda şansölyeliği kaybeden Franz von Papen, iktidarı yeniden kazanmaya kararlıydı. Hitler'i bir piyon olarak kullanabileceğini düşünüyordu ve koalisyon hükümeti kurmak için onunla görüşmelere başladı. Ocak 1933'te yapılan anlaşma ile Hitler şansölye ve von Papen de şansölye yardımcısı oldu. Kabine muhafazakâr müttefikleri ile dolu olduğu için von Papen, zaferinden gayet emindi. Kendisini uyarmaya çalışan bir tanıdığına, "Onu biz işe aldık," diye güvence verdi. Başka bir arkadaşına, "İki ay içinde Hitler'i o kadar köşeye sıkıştıracağız ki ciyaklayacak," dedi.

Ama böyle olmadı. Hitler iki ay içinde Reichstag'ı kendisine anayasayı, cumhurbaşkanlığını ve parlamentoyu devre dışı bırakma yetkisi veren bir yasayı parlamentodan geçirmeye ikna ederek Alman devletin kontrolünü tamamen ele geçirdi. Bir zamanlar demokrasi olan şey, bir anda, artık demokrasi değildi.

Almanya'nın seçkinleri neden sürekli olarak Hitler'i küçümsediler? Muhtemelen, becerilerini değerlendirmekte aslında yanlışsalar da, küçümsemelerinin onun tutkusu karşısında durmaya yetmediğini de anlamadıkları için. Görünüşe göre Hitler, hükümeti yönetmekte çok kötüydü. Kendi basın şefi Otto Dietrich'in daha sonra *Tanıdığım Hitler* adlı anılarında yazdığı gibi: "Almanya'yı yönettiği on iki yılında Hitler, medeni bir devlette gelmiş geçmiş en büyük karışıklığı yarattı."

Hitler evrak okuma zorunluluğundan nefret ediyordu ve yardımlarının kendisi için hazırladığı belgelere bile bakmadan önemli kararlar alıyordu. Astları ile politika tartışmaları yapmak yerine, onları aklındaki konu her neyse onunla ilgili bağırıp çağırdığı korkunç söylevlere maruz bırakıyordu. Bu da, o lafını bitirene kadar çalışmamak demekti.

Hükümeti sürekli olarak kaos içindeydi, yetkililer kendilerinin ne yapmasını istediğini ve kimin neden sorumlu olduğunu tam olarak bilmiyorlardı. Zor kararlar vermesi istendiğinde sürekli oyalanıp son anda içinden geldiği gibi yanıt veriyor, en yakın müttefiklerini bile bilgilendirmiyordu. Sırdaşı Ernst Hanfstaengl'in daha sonra anıları

Zwischen Weißem und Braunem Haus'ta yazdığı gibi güvenilmezliği kendisiyle çalışanlara saç baş yolduruyordu. Bu da devlet görevlerini yerine getirmek yerine zamanlarının çoğunu, o günkü ruh haline bağlı olarak onun onayını almak veya dikkatinden tamamen kaçınmak için aralarında mücadele edip birbirlerini sırtlarından bıçaklamakla geçirmelerine neden oluyordu.

Hitler'in bunu, kendi isteklerini yaptırmak için kasıtlı bir manevra olarak mı yoksa iş yapmak konusunda gerçekten kötü olduğu için mi yaptığı konusunda tarihçiler arasında süregelen bir tartışma var. Dietrich nifak tohumları ekmek ve kaos çıkarmak için kurnaz bir taktik olduğunu düşünüyor. Hitler'in bu konuda epey etkili olduğu inkâr edilemez. Ancak, kişisel alışkanlıklarına baktığınızda, bu durumun ülkenin yönetimini üstlenmiş tembel bir narsisist olmasının doğal bir sonucu olduğu hissini göz ardı etmek de zor.

Hitler inanılmaz derecede tembeldi. Yardımcısı Fritz Wiedemann'a göre Berlin'deyken bile 11:00'e kadar yataktan kalkamıyor, öğle yemeğinden önce kendisine Dietrich tarafından teslim edilen kupürlerden gazetelerin kendisiyle ilgili yazdıklarını okumaktan başka bir şey yapmıyordu. İnsanların kendisine sürekli olarak bir şeyler yaptırmaya çalıştığı Berlin'de olmaktan hoşlanmıyordu. Makamını terk etmek için her türlü fırsatı değerlendiriyor, daha az iş yapacağı Obersalzberg'deki özel inziva evine çekiliyordu. Orada, saat 14.00'e kadar odadan bile çıkmıyor ve zamanının çoğunu yürüyüş yaparak veya sabahın erken saatlerine kadar film izleyerek geçiriyordu.

Medyaya ve şöhrete takıntılıydı. Çoğu zaman kendine bu açıdan bakmış gibi görünüyor. Bir keresinde kendisini "Avrupa'nın en büyük aktörü" olarak nitelendirmiş ve bir arkadaşına şöyle yazmıştı: "Hayatımın dünya tarihindeki en büyük roman olduğuna inanıyorum." Kişisel alışkanlıklarının çoğu garip, hatta çocukçaydı. Gün boyunca düzenli olarak kestirir, yemek masasında tırnaklarını yerdi. Tatlıya düşkünlüğü sebebiyle çok fazla pasta tükettirdi. Fincanına o kadar fazla şeker koyardı ki, neredeyse çaya yer kalmazdı.

Bilgisi konusunda kendine acayip güvensizdi. İnançlarına aykırı olan bilgiyi görmezden gelmeyi tercih ediyor ya da başkalarının uzmanlıkları karşında saldırıya geçiyordu. Herhangi biri onu düzeltirse

“kaplan gibi öfkелendiğı” söyleniyordu. “Gerçekler ona uymadığında hemen sinirlenen birisine, gerçeğı nasıl söylersiniz?” diye yazmıştı Wiedemann. Kendisine gülünmesinden nefret ediyordu, ama diğer insanlar dalga malzemesi olduğunda bundan son derece zevk alıyordu (sevmediğı insanların alaycı taklitlerini de yapardı). Fakat aynı zamanda küçümsediklerinin onu onaylanmasını isterdi ve bir gazete onun hakkında güzel bir şeyler yazdıysa ruh hali hemen düzelirdi.

Bunların çok azı gizliydi ya da bilinmiyordu. Bu yüzden pek çok insan çok geç olmadan Hitler’i ciddiye almadı. Onu sadece “yarı deli bir maskara” ya da “fazla konuşan bir sarhoş” olarak gördüler. Bir açıdan bu yanlış değildi. Başka ve çok daha önemli bir açıdan, mümkün olabileceğı kadar yanlıştı. Hitler’in kişisel başarısızlıkları, kitleler olarak önem kazanacak siyasi söylemlere yönelik esrarengiz bir iç-güdüğü olmasına engel olmadı ve korkunç şeyler yapmak için aslında yetkin veya işlevsel bir hükümete sahip olmanız gerekmediğı de böylece ortaya çıktı.

Kötü bir şey olduğunda, arkasında onu kontrol eden büyük bir zekâ olması gerektiğini varsayıyoruz. Bu anlaşılabilir bir durum. Eğer ipleri elinde tutan kötü bir dâhi olmasa işler nasıl bu kadar ters gidebilir, diye düşünüyoruz. Bunun dezavantajı, kötü bir dâhinin varlığını derhal tespit edemezsek, o zaman biraz rahatlayabileceğimizi varsayma eğilimimiz ve *her şey yolunda* diye düşünmemiz.

Ancak tarih bunun tekrar tekrar yaptığımız bir hata olduğunu gösteriyor. Şimdiye kadar meydana gelen en kötü insan yapımı olayların çoğu, kötü dâhilerin ürünü değildi. Olaylar arasındaki yolda yalpalar-ken, onları kontrol edebileceklerini düşünen özgüvenli insanlardan yardım alan aptalların ve delilerin geçit töreninin ürünüydü.

Sonu iyi bitmeyen altı devlet politikası

Kelle Vergisi

Margaret Thatcher hükümetinin en akıllıları, adil olduğunu düşündükleri bir fikir buldu: Zengin ya da fakir herkesin aynı şekilde ödeyeceği bir vergi. Yaygın şekilde ödeme yapılmamasına ve büyük çaplı isyanlara neden oldu, sonunda Thatcher istifaya zorlandı.

İçki Yasağı

Amerika'nın 1920 ile 1933 yılları arasında alkol tüketimini yasaklama çabaları daha az insanın içmesine neden oldu ama aynı zamanda organize suçun alkol endüstrisinde tekelleşmesine sebep olarak, birçok yerde suçun artmasını sağladı.

Kobra Etkisi

Delhi'deki kobra bolluğu sebebiyle İngiliz hükümeti ölü kobra getirenlere ikramiye vermeye başladı. Böylece insanlar ödüle hak kazanmak için kobra yetiştirdiler. Bunun üzerine hükümet ödülün vazgeçti. İnsanlar da değersiz kobraları serbest bıraktılar. Sonuç: Daha fazla kobra.

Smoot-Hawley Tarife Yasası

Büyük Buhran 1930'da can yakmaya başladığında ABD, yerli sanayiye geliştirmek için ithalata yönelik büyük tarifeler uyguladı. Ancak, ortaya çıkan ticaret savaşı sadece küresel bunalımı derinleştirdi.

Duplessis Yetimleri

Quebec'te 1940'larda ve 50'lerde hükümet, hem yetimlere hem de akıl hastalarına bakım için kilise gruplarına maddi destek teklif etti. Ancak akıl hastaları için yapılan ödemeler yetimler için yapının iki katı olunca binlerce yetime sahte akıl hastası tanısı kondu.

Hoy No Circula

1989'da Mexico City, belirli arabaların belirli günlerde kullanılması yasaklayarak hava kirliliğini azaltmaya çalıştı. İnsanlar otobüse binmek yerine maalesef daha fazla araba aldı. Böylece trafiğe çıkmak için her zaman arabaları vardı.

6.

Savaş mı? Hıh. Ne İşe Yarar O?

İnsanlar savaşa çok düşkündür. Bu, birçok yönden bizim “olayımız”dır. Arkeolojik kayıtlara göre Nil Vadisi’ndeki Jebel Sahaba’da bulunan organize kitlesel şiddete dair en eski deliller 14.000 yıl öncesine dayanıyor. Fakat dürüst olmak gerekirse, muhtemelen daha uzun süredir bir tür çatışma yaşıyoruz. Bu arada (birkaç bölüm önce bahsedildiği gibi), Meksika’daki Oaxaca’da elde edilen kanıtlar, insanlar köylerde yaşamaya başlar başlamaz, bir köyün diğerine baskın yapmaya çalıştığı ve işlerin hızla sarpa sardığı fikrini veriyor.

Bilinen tüm toplumların yüzde 90 ila 95’inin düzenli bir şekilde savaştığı tahmin ediliyor. Savaştan kaçınmayı başarabilen birkaçı, genellikle göçebe, toplayıcı veya avcı-toplayıcı bir yaşam tarzında kalmış, nispeten izole olanlardır.

Fakat dikkate değer bir tarihsel istisna var. 5.000 yıl önce İndus Vadisi’nde yaşamış ve günümüz Afganistan, Pakistan ve Hindistan’ının bazı bölgelerine yayılmış olan Harappa uygarlığı. Mezopotamya ve Mısır’daki medeniyetlerle aynı anda yükselen Harappa medeniyeti milyonlara ulaşan nüfusa sahip gelişmiş bir toplumdur. Sofistike bir şehir planlaması olduğunu gösteren; sıhhi tesisat, tuvalet, hamam gibi sistemleri olan büyük şehirleri vardı. Bu şehirler yenilikçi teknoloji ve sanat üreten bir kültüre ev sahipliği yapıyordu. Ve öyle görünüyor ki, hiç savaşıyorlardı. Hiç. Arkeologlar yüz yıldır Harappa kentlerinin kalıntılarını kazıyorlar ve çok az yerleşim yerinde baskın veya yıkıma dair kanıt buldular. Şehirlerinde yalnızca birkaç sur ya da savunma

yapısı vardı. Harappa sanatında hiç savaş tasviri yoktu. Bir ordunun varlığını ya da büyük askeri silah yığınları olduğunu gösteren bir kanıt da yoktu. (İlginçtir ki, aynı dönemin diğer medeniyetlerinden farklı olarak, büyük liderlerin anıtlarını falan da bulamadılar.)

Bu durum, zaman zaman Harappaların bir çeşit idealize edilmiş ilk-hippiller olarak tasvir edilmesine yol açar, ki bu güzel bir fikirdir, ancak muhtemelen gerçek olmaktan çok, iyi niyetli bir düşünce olmaya daha yakındır. Komşularıyla iyi geçinen epey sakin bir toplum gibi gözükseler de, onları istila etmek isteyebilecek herhangi birinden coğrafi olarak korunaklı olma avantajına sahiplerdi. Bu da savaşmama-yı çok daha kolay hale getirdi. Ve elbette, belki de *henüz* savaşın kanıtlarını bulamadık. Eğer öyleyse, bu bir medeniyetin pasifizmiyle ün kazanıp sonradan bu ününün mahvolduğu ilk örnek de olmaz zaten. Harappa yazı sistemi hâlâ doğru bir şekilde deşifre edilemedi. Belki de bir gün onu çözeceğiz ve “LOL, arkeologların kafasını karıştırmak için tüm savaş ekipmanını saklayalım,” dediklerini öğreneceğiz.

Yine de, şimdilik öyle görünüyor ki, aynı zamanda yaşayan diğer erken uygarlıkların savaş ve fetih olayına gerçek bir eğilimi varken, Harappa toplumu dış çatışmalar konusunda büyük bir sıkıntı çekmeden 700 yıl boyunca medeniyetlerinin doruğunda yaşamayı başardı. Sonra da belirsiz sebeplerden ötürü, Harappa uygarlığı bir nevi... tarihten silindi. Halkı şehirlerden uzaklaşmaya ve kırsala geri dönmeye başladı. Bazı erken uygarlıkların zayıflamasına neden olan milattan önce 2200 civarında yaşanan iklim değişikliği, vadiyi giderek daha kurak ve verimsiz hale getirdi. Aşırı nüfus ve aşırı tarım da gıda kıtlığına yol açmış olabilir. Ayrıca tüm yoğun nüfuslu kentlerde olduğu gibi, bulaşıcı hastalıklara karşı savunmasızlardı. Sebep ne olursa olsun, 3.500 yıl önce şehirler neredeyse tamamen terk edilmiş ve insanlık tarihinin bu kısa savaşız dönemi sona ermişti. Bu arada, dünyanın geri kalan uygarlıkları büyümeye ve savaşmaya devam etti.

(Üzüntü verici olan, medeniyetlerin aslında sürdürülebilir olması için savaşlara ihtiyaç duyması olasılığı ve Harappaların temel hatasının savaşmamış olmaları. İşte, günümüze neşe katacak bir düşünce.)

Şu anda, tarihin nispeten barışçıl bir döneminde yaşadığımız için şanslıyız, yine de bir iki savaş yaşandığını fark etmiş olabilirsiniz. Dünyada savaşlar yüzünden yaşanan ölümlerin yıllık toplamı azaldığı için bazı yazarlar bunun yeni bir barış, akılcılık ve uluslararası dostluk çağına girdiğimizin göstergesi olduğunu düşünüyor. Dürüst olmak gerekirse bunu söylemek için biraz erken olduğunu belirtmek isterim. Sonuçta, bu rakam tarihin en büyük zirvesi olan II. Dünya Savaşı'ndan bu yana azalıyor. İnsanlık, savaşmaya yeniden başlamadan önce biraz nefesleniyor olabilir.

Başarısızlıkla ilgili bir kitapta, umarım bütün savaşların, bir ölçüde, *birilerinin* muazzam sıçışı olduğunu söylemeye gerek yoktur sanırım.

Ancak başlı başına çok kötü olmalarına ek olarak; kaos ve sınırlı bakış açısıyla birlikte savaşların genel maço zırvalar olması insanlığın özünde var olan pek çok farklı şekilde başarısız olma kapasitesini de gerçekten artırıyor. Savaş, toplu bir kan akıtmadır. Başka bir deyişle, sıçışın doruğudur.

Bu sıçışın Cádiz Savaşı'ndan daha net olduğu bir nokta yoktur ve bu savaş muhtemelen Cádiz Sıçışı olarak yeniden adlandırılmalıdır. 1625'te İngilizler, İspanyolların ağzına sağlam bir şekilde sıçmak istediklerine karar verdi. (Krallık-birleştirme, İncil-yazdırma ve cadı avlamasıyla ünlü) Kral VI. ve I. James yeni ölmüş, yetişkin oğlu Charles sorumluluğu devralmıştı. Charles (sonunda kendisine kellesini kaybettirecek tüm nezaketi ve muhakeme becerisiyle) prenseslerinden biriyle evlenmesine izin vermediği için İspanya'ya karşı kin tutuyor ve intikam almak istiyordu. Bu yüzden o ve arkadaşları eski usul yöntemlere başvurup İspanyolların Güney Amerika'dan altın ve gümüşleri gönderdikleri gemilere korsan baskınları yapmaya karar verdiler.

O yılın kasım ayında, birleşik İngiliz ve Hollanda kuvvetleri 100 gemi ve 15.000 askerle güneybatı İspanya'nın Cádiz Körfezi'ne girdi. Yağma yapmak için gelmişlerdi ve durmaya hiç niyetleri yoktu. O kadar düzensiz ve gecikmiş vaziyetteydiler ki, Amerika'dan ganimetlerle dönen İspanyol donanmasının İngiltere kıyılarından geçişini kaçırdıkları için Cádiz'deydiler. İntikam alma vaktiydi.

Maalesef, Cádiz'e daha ulaşmadan, açıkça görüldü ki yanlarına yeterince yiyecek ve içecek almamışlardı. Dolayısıyla istilacı kuvvetler karaya ayak basar basmaz, sefer komutanı Sir Edward Cecil aç birliklerin savaştan önce yiyecek bir şey aramasına izin verdi. Askerler doğal olarak, derhal yurtdışına çıkan İngilizlerin yaptıklarını yaptı ve Cádiz'in şarap stoklarına girdi. Tabii ki zil zurna sarhoş oldular.

Bütün ordusunun zil zurna olduğunun farkına varan Cecil, orijinal plandan vazgeçti ve adamlarına gemilere çekilip utanç içinde eve dönmelerini emretti. Çoğu denileni yaptı, ancak yaklaşık 1.000 kadarı öylesine sarhoştur ki, İspanyol kuvvetleri gelip hepsini kılıçtan geçirene kadar Cádiz'de takıldılar.

İşte böylelikle İngilizler Cádiz'i fethedememiş oldu.

İngilizler'in Cádiz'deki olağanüstü "başarıları" genellikle tarihin en büyük askeri başarısızlıkları listelerinde yer alır. Ancak dürüst olmak gerekirse, kılıçtan geçirilenleri bir kenara bıraktığınızda, gerçekten de kulağa pek hoş geliyor. Gideceğin yere var, yeteri kadar yeme, çılgınca iç ve yolda arkadaşlarını kaybet. Tam bir klasik tatil hikâyesi. Savaşmak yerine, şarap içip etrafta amaçsızca dolaşmaları için, birilerinin ülkelerine insan grupları gönderiyor olsaydık, o zaman dünya muhtemelen çok daha mutlu bir yer olurdu. Şimdi bunu yazınca, aslında Avrupa Birliği'nin ne olduğu kafama dank etti.

Alkol, buna çok şaşıracaksınız, savaş alanında yaşanan en aptal anlarda, 1788'deki aslında-savaş-sayılamayacak-Karansebes Savaşı'nda olduğu gibi, her zaman önemli bir rol oynamıştır. Bu örnek de düşmanları savaş meydanına gelmemesine rağmen, Avusturya ordusunun ağır kayıplar yaşaması açısından çarpıcıdır. Düşmanları (o sırada Osmanlı İmparatorluğu ile savaşıyorlardı), bir süre sonra savaş meydanına gelip yaşananların sonuçlarını görene kadar savaşın gerçekleştiğini bile bilmiyorlardı.

Tam olarak ne olduğu biraz muamma. Bilinen kısmı şu: Avusturya ordusu gece Karansebes kasabasından (günümüz Romanya'sından) geçerek geri çekilirken, onları takip eden Türklere karşı da kendilerini kolluyordu. Bu noktadan sonra olayın gidişatıyla ilgili hikâyeler değişiklik göstermeye başlıyor. Bir hikâyeye göre Romanya'nın Wallachia

bölgesinden yerel birlikler, yüklerini yağmalamak için karışıklık yaratmak amacıyla Türklerin yaklaştığına dair söylentiler yaymaya başlıyor.

Başka bir anlatıda, bir süvari subayı grubu arabası brendi dolu Wallachialı bir çiftçiyle karşılaşılıyor. Askerler zorlu bir gün geçirdiklerine ve bir süre dinlenmeyi hak ettiklerine karar veriyorlar. Bir süre sonra, bir grup piyade çıkageliyor ve süvarilere, brendiyi kardeşleriyle paylaşmayı planlayıp planlamadıklarını soruyor; o noktada işler karışıyor.

Sebepten ne olursa olsun (hikâyelerin hepsi ordunun bir biriminin diğer bir birimini suçlamaya çalışması üzerine), çoğu kaynak olayların içlerinden biri havaya ateş edip bir diğeri "Türkler, Türkler!" diye bağınca başladığı konusunda hemfikir gibi görünüyor. (Muhtemelen sarhoş) süvariler bunu ciddiye alıyor ve doğal olarak onlar da "Türkler, Türkler!" diye bağırarak koşuşturmaya başlıyor. Bu noktada, herkes hayvan gibi panikliyor ve hayali Türk kuvvetlerinden kaçmaya başlıyor. Karanlıkta ve muhtemelen sarhoşluktan da kaynaklanan bir karmaşada, iki birlik karşılaşılıyor, ikisi de diğerinin korkulan düşmanları olduğunu sanarak birbirlerine çılgınca ateş ediyor.

Kendilerine saldıranın Türkler olmadığını anladıklarında, Avusturya ordusunun çoğu kaçmış, yükleri ve topları devrilmiş, erzaklarının çoğu kayıp ya da tahrip olmuş vaziyetteydi. Türk ordusu ertesi gün geldiğinde, bir dizi ölü Avusturyalı ve dağılmış kamp kalıntıları buldu.

Kayıpların tahmini rakamı epeyce değişiklik göstermektedir. Bir kaynak kısaca "çoğunluğun" öldüğünü veya yaralandığını söylüyor; bir diğeri 1.200 kişinin yaralandığını söylüyor; Avusturya İmparatoru II. Joseph, "sadece tüm kapkacağı ve çadırları değil, aynı zamanda üç topu da" kaybettiğini iddia ediyor. Savaşın en meşhur hikâyeleri, ölü sayısını 10.000'e kadar çıkarıyor, ancak bu, hikâyeyi anlatanın daha etkili olması için atıp tutmasından kaynaklı. Sonuç olarak: Bir şeyler oldu, bazı insanlar ölmüş olabilir ya da olmayabilir, hiç olmazsa herkes bunun son derece aptalca olduğunu kabul ediyor.

Bence bu, "savaşın sisi" denilen şeydir.

Kendi kendini mağlup etmenin bir başka örneği, Amerikan İç Savaşındaki Petersburg Kuşatması sırasında, Birlik askerleri taktiksel bir zaferi bilhassa yaratıcı bir yenilgiye dönüştürdüğünde yaşandı. Konfederasyon güçlerini kaleye sıkıştırmış, bir aydır öldürücü darbeyi vur-

mak için hazırlık yapıyorlardı: Kalenin altına doğru 150 metrelik bir tünel kazıp duvarları tek bir darbeyle yıkmak için patlayıcı döşediler.

30 Temmuz 1864 sabahı erken saatlerde duvarı havaya uçurduklarında patlamanın büyüklüğü herkesi şaşırttı. Patlama yüzlerce Konfederasyon askerinin ölümüne sebep olmuş ve ardında 45 metre çapında ve 10 metre derinliğinde muazzam bir çukur bırakmıştı. Şok içinde geçirdikleri yaklaşık on dakikanın ardından, Birlik askerleri saldırıya geçti. Fakat saldırıya geçenler ne yazık ki, duvar yıkıldığında kaleyi ele geçirmek için günlerce eğitim almış birlikler değildi. Çünkü eğitim alanlar siyahlardı ve Birlik ordusunun komutanı son dakikada durumun nasıl gözükeceğini düşünerek onları beyaz askerlerle değiştirmişti. Böylece beyaz birlikler kaleye doğru koştu ve doğruca çukurun içine düştüler.

Çukurun kendilerine iyi bir koruma sağlayacağını düşündüler. Ama sağlamadı. Konfederasyon askerleri patlamanın şokunu atlatıp yeniden örgütlendikten sonra, kendilerini dışarı çıkamayan düşmanlarla dolu çok büyük bir çukurun çevresinde bulmuşlardı. Birlik askerlerinin takviye kuvvetleri gelmeye devam etti ancak ne hikmetse çukurdaki yoldaşlarına katılmaya karar verdiler. Konfederasyon askerlerinin komutanı olayı “keklik avı” olarak nitelendirmişti.

Askeri taktikler hususunda buradan çıkaracağımız önemli ders şudur: Yerdeki büyük deliklere girmeyiniz.

Yetişmekte olan askeri stratejistler için bir başka önemli ders, savaş sırasında iletişimin hayati önem taşıdığıdır. Bu, Pasifik Okyanusu’nda yer alan Guam Adası’nın 1898’deki İspanyol-Amerikan savaşı sırasında, İspanya’daki sömürgeci efendilerinin kendilerine sürmekte olan bir savaş olduğunu söylemeyi unuttuklarında öğrendiği bir şeydir.

Bu dikkatsizlik, küçük bir ABD savaş gemisi filosu, kuşku uyanıracak derecede savunmasız Guam’a varıp da, tarihi İspanyol Santa Cruz kalesinde 13 atış yaptığında; Guam’ın ileri gelenlerinin misafirleri karşılamak üzere kayıklarla gemilere gidip onların kendilerini selamlama nezaketine hemen karşılık veremeyeceklerini, karşılık vermek için adanın diğer tarafında bulunan topraklarını taşımaları gerektiğini söylemelerine yol açmıştır.

Tuhaf bir sessizliğin ardından, Amerikalılar aslında merhaba demediklerini açıkladılar. Savaşmaya gelmişlerdi çünkü süregelen bir savaş vardı. Artık savaş tutsağı olduklarını anlayan ileri gelenler biraz bozuldu. İki aydan uzun bir süredir İspanya'dan mesaj almadıklarını ve savaş hakkında hiçbir şey duymadıklarını açıkladılar. Ne yapacakları konusunda tartışmak için karaya döndüler. Yerel tüccarlardan biri sohbet etmek için gemide takılmaya devam etti, çünkü Amerikalı kaptanın eski bir arkadaşı olduğu ortaya çıktı.

Guam birkaç gün sonra resmen teslim oldu ve o günden bugüne Amerikan toprağıdır.

Bir tür olarak, "tarihin hatalarını tekrar etmeme" konusunda pek iyi değiliz. Ancak pek az örnek, 1941'de Hitler'in, Napolyon'un 129 yıl önceki hatasını bire bir kopyaladığı gerçeği kadar çarpıcıdır. Bu hata her ikisinin de Avrupa'nın tamamını fethetme konusundaki o çok başarılı planlarını bozmuştur. Bu hata elbette Rusya'yı işgal etmeye çalışmaktır.

Tarihin tek başarılı büyük ölçekli Rusya (daha doğrusu o zaman Rusya henüz var olmadığı için Kiev Knezliği) istilasını Moğollar tarafından yapıldı ve Moğollar bu konularda epey benzersizdi (birkaç bölüm sonra göreceğimiz gibi.) Polonyalılar da kısa bir süre Rusya'yı istila etmeyi başardılar (ve hatta Moskova'yı birkaç yıl ellerinde tuttular), ama sonuçta yine geri çekildiler. Ancak, durum bu istilayı yalnızca bir kez deneyen İsveç için son derece kötü gitti ve sonuçta İsveç İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla biten bir yenilgiyle sonuçlandı. Buradan çıkardığımız ders: Yapma.

Napolyon'un bu planı uygulama gerekçesi, Hitler'inkinden biraz daha iyiydi. Öncelikle, önünde kendisi için faydalı örnek oluşturabilecek şekilde bir Napolyon başarısızlığı yoktu. Ayrıca ordusu o noktaya gelene kadar Harlem Globetrotters seviyesinde bir galibiyet serisine imza atmıştı ve zaferinden emin olmak için her türlü nedeni vardı. Buna ek olarak tüm Avrupa'yı fethetmesinin önündeki tek engel olan İngilizlere uyguladığı yaptırımları deldiğini düşündüğü için de Çar Alexander'a haklı olarak hafiften gıcık. Ticari ambargoyu delmesi bir ülkeye düşman olmak için pek de iyi bir sebep değil ama Napolyon'un

en büyük hatası istediği her şeyi “savaşla” alabileceğini düşünmesiydi. Diplomasi ve müzakere kendisinin pek de güçlü yanları değildi.

Bir-yeri-istila et planını çoktan aklına koymuş olan Napolyon, karadan ulaşabileceği Rusya’yı istila etmenin İngiltere’yi istila etmekten daha kolay olacağını düşünmüş olmalı. Rusya’nın ikliminin istila için kendisine yalnızca üç ay tanıyacağını bildiği için bir strateji geliştirdi: Direkt Moskova’ya yürü ve onları savaşa zorla, aristokratların paralı askerlerinden değil, gerçekten işlerinin ehli motive birliklerden oluşan ordunla onları yen.

Maalesef, bu söylerken kulağa çok hoş gelen ama işe yaraması için karşınıza çıkan rakiplerin söylediklerinize harfi harfine uymasını gerektiren planlardan biriydi. Ruslar onların içerilere doğru ilerlemesine izin verdiler. Mümkün olduğunca, büyük muharebelerden kaçınarak geri çekildiler. Geri çekilirken de Fransızlar’ın ihtiyaçlarını karşılamalarını engellemek için arazileri yaktılar ve kış mevsiminin gelip onlar adına bu işi halletmesini beklediler. Napolyon olan biteni anladığında iş isten geçmiş, Fransızlar eve doğru uzun ve tatsız bir ölüm yolcuğuna çıkmak zorunda kalmışlardı. Avrupa daha önce güç gördüğü yerde birdenbire zayıflık görmeye başladı. Bu Napolyon için sonun başlangıcıydı.

1941’de Hitler de benzer bir pozisyondaydı: Ada olduğu için İngiltere’yi istila etmenin zorluklarını anlamıştı. O da Sovyetler Birliği’nin iyi bir alternatif olduğuna ve burayı işgal etmek için kısa bir yaz dönemi olduğuna karar verdi. Aslında Sovyetlerle arasında saldırmazlık paktı vardı, ama diğer yandan o bir Nazi’ydi, Sovyetler de komünistti ve onlardan nefret ediyordu.

Hitler aslında Napolyon’un stratejisini inceledi ve aynı hatalardan kaçınmak için akıllıca bir plan yapabileceğini düşündü. Tüm askerlerini doğrudan Moskova’ya göndermek yerine, onları üçe bölüp Leningrad’a, Kiev’e ve Sovyet başkentine saldıracaktı. Napolyon’un aksine, kışın ilk alametinde geri çekilmeyecek, kalıp savaşıacaktı. Orada kalmak da savaşmak da korkunç seçimlerdi.

Göremediği şey, taktikleri farklı olmasına rağmen, temel planın (hızlı ve kararlı bir şekilde saldırıp kolayca büyük muharebeler kazanıp rakibi çabucak alt edebileceğini varsaymak) aynı olduğuydu. Tıpkı kusurlarının aynı olması gibi (rakibin sizin senaryonuza göre

hareket edeceğine güvenmek, çok tuhaf bir biçimde sizin güveninizi boşa çıkardıklarında B planınızın olmaması, Rusya kışını azimle görmezden gelmek.)

Alman çekilmesi, Rusya 1944.

Alman Yüksek Komutası'nda Hitler'e bu kusurları işaret edecek birçok insan vardı, ancak bir muhalefet veya şüphecilik kokusunu aldığında, onları tamamen bilgisiz bırakacak ya da düpedüz yalan söyleyecekti. Bu, eşit oranda kibre, hayale ve kafayı kuma gömmeye dayalı bir karar verme süreciydi.

Stratejinin kusurları Napolyon'un kiyle aynıydı. Bu kez daha ölümcül olsa da sonuç kabaca aynıydı. Almanlar büyük toprak kazançları elde etti ve bazı savaşlar kazandı, ancak Sovyetler senaryonun talep ettiği gibi çökmedi. Arazileri yakıp geçme taktiklerini kullandılar ve Almanları kışa kadar çamura sapladılar. Bu noktada Almanlar'ın uygun kıyafetleri, yeterli malzemeleri ve de tankları için antifrizleri olmadığı ortaya çıktı. Hitler'in geri çekilmekten ziyade acı soğukta kalma ve savaşma emri de büyük bir başarı getirmedi; yalnızca daha fazla askerin ölümüne yol açtı. Kıta Avrupası'nın büyük bir kısmını fethetmiş bir ordu, ikinci kez Rusya'yı gereksiz biçimde işgal etmeye çalışırken feci şekilde zayıflamış oldu ve bu durum savaşın yönünü değiştirdi.

Ek olarak, aynı anda, Almanya'nın müttefiki Japonya da Pearl Harbor'a yaptıkları kötü-planlanmış-bir-başka-saldırı ile süper bir gücü gereksiz yere dışında kalmaya çalıştığı bir savaşa sürüklüyordu. Bu iki kötü niyetli seçim olmasaydı, Mihver Devletleri savaşı kazanmış olabilirdi. Bu da bazen, insanların son derece zayıf karar verme becerilerinin uzun vadede en iyi sonucu verdiğini kanıtlıyor. (Bunu Hitler hayranı olmadığınızı varsayarak söylüyorum.)

Amerikalılar ve Japonlar artık Pasifik'te savaşa girdiklerine göre, "savaşın sisi"nin mecazi olduğu kadar gerçek sis de içerebileceğini kanıtlama şansı elde edilmiş oldu. Japonya ve (bir parçası olduğu) Alaska'nın tam ortasında yer alan Kuzey Pasifik'teki çorak ama stratejik öneme sahip ada Kiska'da durum buydu. II. Dünya Savaşı'nın zirvesi olan 1942'de Japonlar tarafından ele geçirilen iki adadan biriydi Kiska. Bu durum Amerikalıları korkutuyordu çünkü 1812'de topraklarını işgal eden İngilizlerle savaştıklarından beri ilk kez savaşa giriyorlardı. Topraklar son derece küçük ve uzakta olsa bile.

1943 yazında, ABD'li ve Kanadalı 34.000 asker Kiska'yı yeniden ele geçirmeyi denemeye hazırdı. Japon kuvvetlerinin ölümüne savaştığı yakınlardaki Attu Adası'nı geri alırken yaptıkları şiddetli ve kanlı mücadeleden dolayı hâlâ yorgundular. Operasyonun komutanları Kiska savaşının aynı şekilde vahşi olacağından emindi.

15 Ağustos'ta karaya çıktıklarında Müttefik güçler Kiska'nın yoğun ve dondurucu bir sisle kaplı olduğunu gördü. Acı soğuk, rüzgâr ve yağmurun görüş mesafesini sıfırladığı, görmedikleri düşmanlarının silah ateşinin çevrelerindeki sisi aydınlattığı cehennem gibi koşullarda, mayınlardan ve bubi tuzaklarından kaçınmaya çalışarak kayalık arazide kör bir şekilde adım adım ilerlediler. 24 saat boyunca keskin nişancı ateşinden kaçınarak, boğuk top mermisi patlamaları ve yakındaki çatışmalardan gelen kesik kesik mermi sesleri arasında verilecek emirleri veya yakınlarındaki Japon kuvvetleri hakkındaki belli belirsiz söylentileri dinleyerek, adanın ortasındaki araziye doğru milim milim ilerlediler.

Ertesi gün kayıplarını sayarken (28 ölü, 50 yaralı) gerçeği idrak ettiler: Adada bir tek onlar vardı.

Japonlar neredeyse üç hafta önce adayı terk etmişti. ABD ve Kanada kuvvetleri birbirlerine ateş etmişlerdi.

Bu muhtemelen talihsiz fakat anlaşılır bir hata kategorisine girer. Bir nokta dışında. Havadan keşif ekibi, operasyonun liderlerine, adaya ayak basmadan haftalar önce herhangi bir Japon faaliyeti görmediklerini ve muhtemelen Japonların adayı terk ettiğini düşündüklerini bildirdi. Ancak Attu'daki deneyimlerinden sonra, komutanlar Japonların asla geri çekilmeyeceklerine ikna olmuş vaziyeteydi ve bu nedenle keşif raporlarını göz ardı ettiler. Doğrulama sapmasının doruğa çıktığı andı bu. O kadar eminlerdi ki, bir kez daha kontrol etmek için birkaç keşif uçuşu yapılması teklifini bile reddettiler. Muhtemelen burada varsayımlarda bulunmamak gerektiği konusunda alınması gereken bir ders var.

İki yıl sonra, Nisan 1945'te, savaşın sona ermesinden sadece birkaç hafta önce, Alman denizaltısı U-1206 ilk seferine başlamasından dokuz gün sonra İskoçya'nın kuzeydoğu kıyılarında devriye geziyordu. Hızlı, şık, ileri teknoloji ürünü bir araçtı ve en önemlisi, insan atığını bir septik tankta depolamak yerine denize boşaltan yeni bir tür tuvalete sahipti.

Tuvaletin tek dezavantajı kullanımının epey karmaşık olmasıydı. Öyle ki, 14 Nisan'da, kaptan sifonu çekmeyi başaramayınca bir mühendis çağırmak zorunda kaldı. Bu, otoriter havanızı korumanız gerektiğinde başınıza gelmesini isteyeceğiniz bir şey değildir. Ne yazık ki, mühendis de sifonu çalıştırmakta başarılı olamadı ve bir şekilde yanlış valfi çevirdi. Bu da kabinin hızla tuzlu su ve insan dışkılarıyla dolmaya başlamasına neden oldu.

Hayır, kimin tuvalete, "sifon mekanizmasına *fazlasıyla* benzeyen ama büyük Nazi denizaltımıza deniz suyu basmaya yarayan bir vana koyalım" a karar verdiğini bilemiyorum ama sanırım o kişi Death Star'a¹⁰ egzoz çıkışı koyan adamla aynı düşünce okulundandı.

Kabinin keskin kokulu dışkı ve deniz suyu kokteyli ile dolup taşması yeterince kötüydü, ancak denizaltıyı tasarlayanlar bataryaları tuvaletin hemen altına yerleştirdiği için lağım alt güverteye sızınca işler daha da kötüleşti. Su, bataryaların büyük miktarlarda ölümcül klor gazı yaymaya başlamasına neden oldu. Kaptan Schlitt'in su yü-

10 Star Wars'ta imparatorluğun merkez üssüdür. (ç.n.)

züne çıkmaktan başka bir seçeneği kalmamıştı. Yüzeye çıkar çıkmaz Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin saldırısına uğradı ve gemisini tamamen terk etmek zorunda kaldı. Bu olay U-1206'yı, II. Dünya Savaşı'ndaki kötü düşünülmüş bir tuvalet tarafından batırılan tek deniz aracı olma mirasıyla uğurladı.

Burada, yüksek basınç ortamlarında kullanıcı arayüzü tasarımının ne kadar önemli olduğu ve kritik görev altyapısı parçalarının fiziksel olarak birbirinden ayrı tutulması gerekliliği gibi değerli dersler var ama dürüst olmak gerekirse, ben sadece çok komik olduğu için metne ekledim.

Bir plana sahip olmak askeri başarı için tabii ki çok önemlidir. Ancak bazen bir planın kendi selameti açısından gereğinden fazla kur-naz ve dolambaçlı olması da mümkündür. Eğer kendinizden çok daha iyi bir oyuncuyla satranç oynadıysanız, muhtemelen konunun nasıl ilerlediğini biliyorsunuzdur: Zekice bir tuzak kurmak için uzun bir zaman harcadıktan sonra, karşınızdaki her hamlenizi çoktan kestirmiş olduğu için kendi kendinizi kurduğunuz tuzağa düşmüş buluverirsiniz. Fransız General Henri Navarre'nin Vietnam'da yaşadığı buydu. Ancak o, piyonlar yerine insanlarla oynadı. Vatandaşı Napolyon gibi o da, rakipleri tam olarak onun istediklerini yaptığı sürece mükemmel ilerleyecek bir plan yaptı.

Yıl 1953'tü ve Navarre'nin hedefi, yaklaşmakta olan barış görüşmelerinde ellerini zayıflatmak için (Fransız Çinhindi'nde sö-mürgeci yönetime karşı can sıkıcı derecede iyi bir isyan sürdüren) komünist Viet Minh kuvvetlerini ezici ve onur kırıcı bir yenilgiye uğramaktı. Bu yüzden onlara son derece zekice bir tuzak kurmaya karar verdi. Uzak bir bölgeye yeni, büyük bir Fransız üssü inşa etti ve böylece Viet Minh tedarik hattının varlığını tehdit ederek onları sava-şa çekmeye çalıştı. Dien Bien Phu'daki üs, kalın bir orman örtüsüyle kaplı dağlarla çevriliydi. Bu da Vietnamlılara korunaklılık ve yüksek zemin avantajı kazandırdı. Fransızlar takviye kuvvetlerden çok uzak-taydılar. Viet Minh için inanılmaz kolay bir hedeftiler. Ancak (plana göre) üstün Fransız teknolojisi onları kolayca yenebilirdi: Fransa'nın hava hâkimiyeti, onların malzemeleri uçakla taşınmasına izin verirken, Viet Minh'in ağır silahları ormanın içinden geçirmesi imkânsızdı.

Gerçekten mükemmel bir plandı. Navarre adamlarına üssü kurdurdu ve beklemeye başladı.

Ve beklemeye devam etti. Aylarca hiçbir şey olmadı. Saldırı da olmadı. Viet Minh ne yapıyordu?

O sırada ağır silahları ormanın içinden geçirdikleri ortaya çıktı. Vietnamlı birlikler bu ayları yerel sivillerle birlikte silahlarını sökmek, bellerini bükecek ağırlıkta da olsa parça parça kilometrelerce uzanan orman örtüsünün içinden Dien Bien Phu'ya taşımak ve yeniden bir araya getirmekle geçirmişti. Sonra, yağışlı mevsimin başlamasını beklemişlerdi. Fransız kuvvetleri çamura saplanıp kalınca ve Fransız uçakları malzemeleri nereye bırakacaklarını göremeyecek duruma gelince de saldırdılar. Eski tüfeklerle intihar görevine çıkan köylülerin saldırısını bekleyen Navarre'nin adamları, var olmaması gereken ileri ağır silahların sürekli bombardımanı altında kaldıkları için şaşkındı.

Üs düşmeden önce Fransız askerleri iki ay boyunca kuşatma altında kaldı. Yenilginin ölçeği ve tarzı o kadar utanç vericiydi ki, Fransa'da hükümet düştü ve Viet Minh, daha sonra Kuzey Vietnam olarak anılacak bölgenin bağımsızlığını garantilemiş oldu. Gerisi bilindik bir hikâye: Vietnam iki devlete bölündü, Güney Vietnam'da kalan Viet Minh kalıntıları, hızla Güney hükümetine karşı şiddetli bir isyan başlatan Vietkonglara dönüştüler. ABD, Soğuk Savaş ve komünizm karşıtlığı meselesi yüzünden güneydeki müttefiklerini desteklemeye karar verdi ama Sam Amca'nın aslında aynı savaşı yapmış olan Fransızlardan daha iyi olmadığı ortaya çıktı. Vietnam Savaşı neredeyse yirmi yıl sürdü ve 1.5 ila 3 milyon arasında insan öldü. Bunların hepsi, kısmen Henri Navarre "zekice" bir tuzak kurduğu için oldu.

Ancak, savaş başarısızlıkları tarihinde Soğuk Savaş'ı sıcak savaşa dönüştürme gayretiyle fark yaratan unutulmaz bir tanesi var ki, küçük bir grubun önyargıları nedeniyle süper bir güç küçük balık tarafından alt edilmiştir.

Saçmalıklar Körfezi

Amerika'nın Domuzlar Körfezi üzerinden Küba'yı işgal etmeye çalışması, grup düşüncesi örneğinin eyleme geçmiş klasik bir halidir. Grup düşüncesi kavramı bu olay sonucu ortaya çıkmış, Kennedy yönetiminin işleri nasıl bu kadar yanlış anlamış olabileceğini inceleyen çalışması sonucunda psikolog Irving Janis tarafından ortaya atılmıştır.

Domuzlar Körfezi operasyonu açıkçası en garibi olmasa da, Amerika'nın hemen yanında yer alan küçük bir adanın hükümetini devirmek için giriştiği uzun zamandır devam eden aşırı komik başarısız operasyonlar dizisi içerisinde neredeyse en utanç verici olanıydı. (En komiği muhtemelen CIA'nın tüplü dalış yapan Fidel Castro'yu öldürmek için bubi tuzaklarıyla donatmak üzere çok sayıda yumuşakça satın almasıydı.)

Plan temelde şöyleydi: Amerika sürgündeki bir grup anti-Castrocu'yu eğitecek ve bunlara girişecekleri saldırı sırasında hava desteği verecekti. Köhne Küba ordusuna karşı kolayca kazanacakları ilk zaferlerinin ardından ada halkı onları kurtarıcı olarak selamlayacak ve komünistlere karşı ayaklanacaktı. Çok basit. Sonuçta Guatemala'da yaptıkları da buydu.

Richard Nixon yerine John F. Kennedy başkan seçilince işler sarma sarmaya başladı. Plan, daha önce başkan yardımcısı ve bu planın destekçisi olan Nixon'ın Oval Ofis'teki adam olacağı varsayımıyla geliştirilmişti. Kennedy bu plana çok daha az hevesliydi ve "mantıksız" bir biçimde Sovyetler ile bir savaş başlatmak konusunda endişeliydi. Dolayısıyla bazı değişiklikler yapılmasında ısrar etti: ABD'nin operasyona vereceği destek tamamen gizli kalmalıydı (yani hava desteği verilmeyecekti) ve isyancıların karaya çıkacağı yer sivil nüfustan uzakta olmalıydı. Bu da "halk ayaklanmasını tetikleme" unsurunu biraz zayıflatı tabii.

Bu noktada, zaten oldukça iyimser olan bu operasyonun yapılması gerektiği açıktı, çünkü artık hiçbir anlamı kalmamıştı. Ama yine de herkes bir anlamı varmışçasına planı sürdürdü. Soru sorulmaz, varsayımlar tartışılmaz hale geldi. Plana karşı çıkan Kennedy yönetiminin danışmanı tarihçi Arthur Schlesinger, daha sonra ilgili toplantıların

“herkesin durumu kabul edip fikir birliği içinde olduğu düşünölen tuhaf bir atmosferde” gerçekteştğini ve planın aptalca olduğunu düştündüğü halde, toplantılar sırasında kendini sessiz kalırken bulduğunu söyleyecekti. “Birkaç temkinli soru sormaktan fazlasını yapmam ve bu saçmalığa itiraz etmem gerekirken, beni bunu yapmaktan alıkoyanın yalnızca tartışmanın koşulları olduğunu söyleyebilirim,” dedi. Allah için hepimizin böyle davrandığı toplantılar olmuştur.

1961 yılının Nisan ayında saldırı başladığında ters gidebilecek her şey ters gitti.

Castro’nun hava kuvvetlerini engelleyecek Amerikan desteğinin olmaması dolayısıyla bu iş, Nikaragua’daki hava üslerinden Küba uçaklarına benzeyen savaş uçakları kaldıran sürgün Kübalılara kaldı. Plan, uçaklardan birini alenen Miami’ye indiren bir pilotun, kendi hava üssünü bombalamaya karar vermiş Küba ordusuna mensup bir ilticacı olduğunu dünyaya açıklamasıydı. Bu kurnaz oyun, insanlar uçağın Kübalılar tarafından kullanılan tipte olmadığını fark edene kadar sürdü.

Karanlığın örtüsü altında gizlice gelmesi beklenen istilacılar, onları kurtarıcı olarak selamlamak yerine alarm verip ateş etmeye başlayan bazı yerel balıkçılar tarafından hemen tespit edildi. (İşgalin 50. yıldönümünde balıkçılardan biri olan Gregorio Moreira BBC’ye “Bunun istila olduğunu düşündük, oğlum, dikkatli olun! Bizi istila etmeye çalışıyorlar demistik,” diye anlatmıştı.) İstilacılar, ülkeyi ele geçirmek için çıkartma yaptıkları plajdan kurtulmanın oldukça zor olduğunu ve Küba ordusunun büyük bir kısmı (epey etkili oldukları anlaşıldı, hiç de köhne değildiler) hızla ortaya çıkıp onlara ateş etmeye başladığında durumlarının daha da zorlaştığını anladılar. Ha, bir de, inandırıcı olmayan bombardıman uçakları tarafından ne hikmetse tahrip edilememiş bir Küba Hava Kuvvetleri uçağı ortaya çıkmıştı.

Bu noktada, plaj kuvveti gerçekten bir miktar hava desteğine ihtiyaç duyuyordu ancak Kennedy, “ilticacı Kübalı pilot” olayının anlaşılması dolayısıyla o kadar gerilmişti ki, hava desteğine izin vermeyi reddetti. Böylece birkaç gün boyunca sahilde sıkışıp kaldılar ve mühimmatları azalırken gittikçe ümitsiz bir savunma yaptılar.

Beyhude istiladan üç gün sonra, dramatik bir müdahale olmaksızın o sahilden asla çıkmayacakları açıldı ve sonunda Kennedy yüz sek-

sen derece dönerek hava desteği için yetki verdi. Ancak bu noktada Kübalı sürgün pilotlar görevin gidişatından dolayı o kadar ihanete uğramış hissediyorlardı ki, uçmayı reddettiler. Bu yüzden ABD, olaya karışmıyormuş gibi yapmaktan vazgeçip Alabama Ulusal Muhafız Birliği'ne gizlenmiş savaş uçaklarını uçurma görevini verdi. Bu uçaklar, gizlenmemiş normal savaş uçaklarıyla da desteklenecekti. O son görkemli beceriksizlik de olmasaydı, bu, sahildekilere bir şans verebilirdi. Ancak, Küba uçakları gibi gizlenmiş bombardıman uçaklarının bulunduğu Nikaragua ile Amerikan savaş uçaklarının bulunduğu Miami arasında bir zaman farkı olduğunu unutmuşlardı. İki uçak grubu buluşmayı bile başaramadı, pek çoğu vuruldu.

Her şey ABD'nin küresel bir alay konusu olmasıyla sona erdi. Fidel Castro her zamankinden daha güçlü bir şekilde iktidara geldi. Ele geçirdiği 1.000'den fazla istilacıyı kurtarmak için ABD birkaç yıl sonra 50 milyon dolardan fazla fideye ödemek zorunda kalacaktı.

İyi tarafından bakmak gerekirse, Kennedy bu karar verme yeterliliklerinden ders çıkarıp ertesi yıl Küba Füze Krizi sırasında daha temkinli insanların karar almasına izin vererek muhtemelen dünyadaki herkesi kurtarmış olabilir. Ve neyse ki, bu olayın öyle bir etkisi oldu ki, ABD bir daha hiçbir zaman liderinin, grup düşüncesi dolayısıyla açık planlar veya çıkış stratejisi olmadan yapılacak kötü düşünülmüş bir istila başlatmasına izin vermedi.

Haaaaa.

Tarihteki en anlamsız altı savaş

Kova Savaşı

İtalyan şehir devletleri Modena ve Bologna arasında, bazı Modenalı askerlerin Bologna'daki bir kuyudan kova çalmasıyla başlayan 1325 yılındaki savaşta tahminen 2.000 kişi öldü. Savaşı Modena kazandı ve derhal başka bir kova daha çaldılar.

İngiliz-Zanzibar Savaşı

Tarihin en kısa savaşı üç çeyrek saat içinde bitti. İngilizlerin onaylamadığı Zanzibar sultanı tahtın üzerinde hak iddia etti ve kendisini saraya kitledi. İngilizlerin 38 dakika boyunca ateş etmesinin ardından saraydan kaçtı.

Futbol Savaşı

1969'da, El Salvador ve Honduras arasında uzun süredir devam eden gerilimler sonucu, iki ülke arasındaki Dünya Kupası eleme maçı sırasında olaylar şiddeti aşıp savaşa dönüştü. (Maçı El Salvador kazandı; savaş berabere kaldı.)

Jenkins'in Kulağı Savaşı

1731'de bazı İspanyol korsanlar bir gemi kaptanının kulağını kestiği için Britanya ile İspanya arasında on yıldan fazla süren ve on binlerce cana mal olan bir savaş yaşandı. Bittiği zaman, Avrupa'daki hemen hemen her büyük ülkenin katıldığı Avusturya Veraset Savaşı'na dâhil olmuşlardı.

Lazımlık İsyanı

Fatih William'ın iki küçük oğlu başından aşağıya lazımlığı boşalttıklarında onları yeterince cezalandırmadığı için, en büyük oğlu Robert Curthose babasına isyan etti.

Altın Tabure Savaşı

İngiliz İmparatorluğu ile Batı Afrika'nın Ashanti halkı arasında yaşanan savaş, İngiliz valinin kendisine verilen "sıradan sandalye"yi beğenmeyip altın tabureye oturmak için ısrar etmesiyle çıktı. Tabure kimsenin oturmasına izin verilmeyen kutsal bir tahttı. İngilizler savaş kazandı ama vali yine de tabureye oturamadı.

7.

Aşırı Keyifli ve Eğlenceli Sömürgecilik Partisi

Keşfetme ve her zaman yeni ufuklar arama dürtüsü insanı tanımlayan özelliklerden biridir. Evrimin, göz açıp kapayıncaya kadar türümüzün ve yakın kuzenlerimizin dünyaya yayılmasının nedeni de budur. Ve modern dünyaya şekil veren itici güç, keşiflerdir. Aynı zamanda bin yıl süren göçün, ticaretin, sömürgeciliğin ve savaşın aptal, kaotik ve son derece adaletsiz bir ürünüdürler.

Birkaç ay sonra salak gibi kayalara çarpacak Kristof Kolomb'u 1492'de Atlantik'in engin ve mavi sularına yelken açmaya sürükleyen de bu dürtüydü.

O yıl, genellikle “Keşif Çağı” olarak adlandırılan şeyin başlangıcına yakın bir noktaydı. Ancak keşfedilen topraklarda yaşıyorsanız, bu keşif olmuyordu. Moğol İmparatorluğu, Avrasya'nın büyük bir kısmına (tekrar etmek gerekirse, birazdan daha fazlası gelecek) yayıldığı zaman Avrupa ve Asya arasında seyahati kolaylaştıran kara ticareti yolları, Kara Ölüm¹¹ ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişi sebebiyle artık kapanmıştı. Ve böylece yeni teknoloji ve bilgi ile dolup taşan, zenginliklere aç Avrupa gözünü denize dikti. Asya, Afrika ve yeni keşfedilen Amerika arasında ticaret yapılması için başlayan bu süreç, hızla bir işgal ve fetih misyonuna dönüştü.

Hemen hemen herkes, Kolomb'un Güney Afrika'yı dolaşmadan Hindistan'a gidecek bir kısa yol ararken kazayla Karayipler'e girdiğin-

11 “Kara Veba” olarak da adlandırılır. (ç.n.)

de Amerika'yı tesadüfen keşfettiğini (yani, tırnak içinde "keşfettiğini") bilir. Ancak, tam olarak *neler* olduğu konusunda da pek çok yanlış kanı var.

Yaygın anlatıma göre, dini kuramlara ters düşen, dünyanın yuvarlak olduğu teorisine inanıyordu ve bunu kanıtlamayı başarmıştı; bu arada, geride bıraktığı inançsız ahlaklar, onun dünyanın ucundan düşeceğine inanıyordu. Bunu söylediğim için üzgünüm, ama bu versiyon tamamen saçmalık. O zamanlar Avrupa'daki her eğitimli insan (ve eğitimsizlerin çoğu da) aslında dünyanın bir küre olduğunun farkındaydı ve bunu çok uzun zamandır biliyorlardı. O kadar yaygın bir bilgiydi ki, Kolomb'un yolculuğundan 200 yıldan uzun bir süre önce, ilahiyatçı Thomas Aquinas yazılarında bunu herkesin gerçek olarak kabul ettiği bir şeyin örneği olarak kullanıyordu. Atlas yaratıcılarının ortaya koyduğu resmi hikâyeden bugün bile şüphe duyan bir azınlık olduğu göz önüne alındığında, dünyanın düz olduğu teorisi, şu anda on beşinci yüzyıldaki kadar popüler olabilir. 2019 yılında, bir grup düz dünya sevdalısı ortak bir yolculuk organize etmeyi planlıyor; bu teorilerini test etmek için heyecan verici bir fırsat olmalı. Aferin millet.

Hayır, bu, dünyanın yuvarlaklığı konusunda yaşanan bir anlaşmazlık değildi. Kolomb'un girişimi hakkındaki şüphe tamamen farklı bir kaynaktan geldi. Sorun, Kristof Kolomb'un hesaplarında şaşırması, toplamaları tamamen yanlış yapmış olmasıydı.

Keşif için yaptığı tüm plan, iki hesaba dayanıyordu: Dünyanın ve Asya'nın ne kadar büyük olduğuna. Her ikisinde de fazlasıyla hatalıydı. İlk olarak, Asya'nın gerçekte olduğundan daha geniş (epeyce geniş) olduğuna karar verdi ve bu nedenle, uygun bir rüzgârla Japonya'yı, Japonya'nın asıl konumunun birkaç bin mil doğusunda bulacağına karar verdi. Ancak daha da kötüsü, dünyanın çevresi konusundaki hesaplamalarını, 9. yüzyıl Pers gökbilimcisi Ahmad ibn Muhammad ibn Kathir al-Farghani'nin çalışmalarına dayandırdı. Bu pek iyi bir başlangıç değildi, çünkü Yunan matematikçi Cyrene Eratosthenes bu hesabı 1.700 yıl önce daha doğru tahminlerle yaptığından beri ortalıkta epey iyi tahminler vardı. Fakat bu bile Kolomb'un en büyük hatası değildi.

En büyük yanılgısı, al-Farghani'nin "mil" derken, tabii ki 1.478 metre civarında olan Roma milinden bahsettiğini varsaymaktı. Farghani'nin bahsettiği şey bu değil, 1.981-2.133 metre arasında bir yere denk gelen Arap miliydi. Öyleyse al-Farghani bir şeyin birkaç mil ötede olduğunu söylerken, aslında Kolomb'un anladığından çok daha uzun bir mesafeden söz ediyordu.

This Is Spinal Tap filminin hayranları Kristof'un ne yaptığını anlamıştır. Bir ölçü birimini bambaşka bir ölçü birimi ile karıştırdı ve gülünç derecede küçük bir modelleme yaptı. Kolomb, dünyanın gerçek boyutunun sadece dörtte üçü büyüklükte olduğu düşüncesindeydi. Haritasında Japonya'yı da birkaç bin kilometre öteye taşıyınca, sonuçta yapacağından çok daha kısa bir yolculuk için malzeme toplaması gerektiğini düşündü. Çağdaşlarının birçoğu, "Dünyayı yanlış boyutta hesaplamış olmayasın," dese de, kendi hesaplarına inanmıştı. Bu yüzden Karayipler'de karaya oturması tamamen şanstı. (Kimse Asya'nın olmadığı yerde fazladan bir kıta olabileceği ihtimalini ciddi olarak düşünmemiştii.)

Farghani'nin hangi mil türünden bahsettiğine dair yanlış varsayımının, Kolomb'un o "güzel" Avrupalı bakış açısının bir yansıması olduğunu da eklemeye değer! Fakat dürüst olalım: Bu, Kristof Kolomb'un Avrupalı düşündüğü için yaptığı en kötü şeyin yakınından bile geçmez.

Kolomb matematikte daha iyi olsa, asla bu yolculuğa çıkmayacağı düşünüldüğünde, dünya tarihinin ne kadar farklı olabileceğini merak ediyor insan. Bunun yanıtı muhtemelen fazla da farklı olmayacağı. Belki de bu yolculuğa başlamasa şu anda daha fazla insan Portekizce konuşuyor olurdu. Portekizliler o zamanlar Avrupa'nın en iyi denizci ve seyrüsefercileriydi (Kolomb'un keşfi İspanya tarafından finanse edildi çünkü Portekiz hesaplamalarda sıttığını bildiği için onu finanse etmeyi reddetti.) Kolomb'u takip eden yıllarda Güney Amerika'nın çeşitli noktalarına çıkacaklardı. Pedro Álvares Cabral 1500'de Brezilya'ya ulaştı. Bir yıl sonra, Corte-Real kardeşler Labrador'a ya da Newfoundland'a ulaşarak daha sonra olacakları gösterircesine derhal 57 yerliyi kaçırdılar ve onları köle olarak sattılar.

Kâşifler arasından tanıştıkları ilk insanları öldürmek veya kaçır- mak gibi doğal dürtülerini dizginleyebilmiş olan biri; bir kişi bile çık- saydı, Eski Dünya-Yeni Dünya ilişkileri tarihi gerçekten farklı olurdu. Kolomb'dan tam beş asır önce, Leif Eriksson, Grönland'daki Viking kolonisinden ayrılıp Vinland'a vardığında (Üzümlü Diyarı, muhtemelen bugünkü Newfoundland) Vikingler Amerika'da bir yerleşim yeri ku- ran ilk Avrupalılardı. Çorak ve fazlasıyla sıkıcı Grönland'la karşıla- ştırıldığında, Vinland'ın ormanları ve meyveleri, burada birkaç yıl bo- yunca ticaret kolonisi kuran Vikingler için harika bir haber olmalıydı. Ne yazık ki, Vinland halkı (muhtemelen Thule halkı veya Vikinglerin dediği gibi Skraelingler) ile ticaret yapma olasılıkları birbirleriyle ilk karşılaştıkları anda bir miktar azaldı.

Bu Avrupalılar ve Amerikalılar arasında tarihte kaydedilen ilk kar- şılaşmaydı ve şöyle bir şey oldu: Vikingler, ters dönmüş kanolarının altında uyuyan 10 tane yerli bulunca onları öldürdüler.

Tanrı aşkına, beyler!

Bu olaydan sonra yerel halk, hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde Vikinglerle ticaret yapma fikrinden pek hoşlanmadı. Kılıçlarla do- nanmış korkunç Vikinglerin neredeyse büyük bir direğe tutturulmuş, “adamların kafasının üzerinden uçunca ve yere düşünce korkunç bir ses çıkaran dev bir topuz”a yenildiği (muhtemelen bu bir hayvanın şi- şirilmiş sidik torbasıydı) savaş da dâhil olmak üzere, iki grup arasında çatışmalar yaygındı. Vikingler, bu tuhaf balondan o kadar korkmuşlar- dı ki, Leif'in kız kardeşi Freydis Eiriksdottir, göğüslerini açarak Skra- elingleri paniğe sevk etmeseydi, muhtemelen savaşı kaybetmişlerdi.

Bu ve diğer daha az garip savaşlar sonucunda, Vinland yerleş- mi hiçbir zaman gerçek anlamda ilerleme kaydedemedi. Grönland Vikingleri yirmi yıla kalmadan orayı terk etti. Dahası, İskandinav ülkelerinin geri kalanı büyük ölçüde Vinland'ı umursamamaya başladı ve sırf Kızıl Eric cinayet işlediğinde sürgüne gönderildiği için ortaya çıkan Grönland da yavaş yavaş silinip gitti.

Vinland'da işler biraz daha farklı, tercihen daha az cinayet iş- lenerek devam etseydi; tarih gerçekten farklı bir seyir izleyebilirdi. Amerika ve Avrupa arasında kurulacak bir ticaret yolu, iki toplumun kademeli olarak bilgi ve beceri alışverişi yapmasına imkân verebilir,

Avrupa'nın 16. yüzyılda yaptığı gibi tek taraflı bir sömürgeleştirme yapmasını sağlayan teknoloji ve askeri güçteki farkın daha az olmasına sebep olabilirdi. (Diğer yandan Amerikalılar Eski Dünya'nın bulaşıcı hastalıklarına bir anda maruz kalmayacaklar, yavaş yavaş direnç geliştirmeye zaman bulacaklardı.)

Aynı şekilde, 14. yüzyılda Mali İmparatorluğu Hükümdarı II. Abu Bakr da çıktığı yolculuktan dönseydi, işler farklı olabilirdi. O zamanlar Batı Afrika'nın çoğunu kapsayan, dünyanın en büyük ve en zengin imparatorluklarından birinin hükümdarı, okyanusun diğer tarafında bir kara parçası olup olmadığına dair merakını gidermek için tah-tından, gücünden ve zenginliklerinden vazgeçti. Rivayete göre 2.000 gemiyle günümüzün Gambiya'sından 1312'de yelken açtı. Gemilerin hiçbirisi bir daha görülmedi. Bazı Malili tarihçiler aslında Brezilya kı-yılarına ulaşmış olabileceğini savunuyorlar. Ancak ulaştıysa bile, asla geri dönmedi. Dürüst olalım, geri dönmek de keşif işinin oldukça önemli bir parçasıdır.

Belki işler yine de farklı olmazdı. Belki de yapımız böyle. Yeterin-ce uzaktan baktığınızda insanlık tarihinin çoğu, yükselen, düşen ve birbirinin tozunu attıran imparatorlukların hikâyesidir sadece. Tarım, liderler ve savaş gibi, imparatorluk çağını başlatmaya yardımcı olan şeyler, insanlık adına yapılmış en iyi uzun vadeli planlar olduğu için mutlak kazanımlar değildir. *Birileri* yapmaya karar verir, hemen hemen herkes onu takip eder ya da sıçar. Tıpkı eski bir Western filmindeki bar kavgası gibi. Tek farkı bu sahnede, piyano çalmaya başladığında herkes tekrar ayağa kalkamıyor.

Kolomb, 1492'de kazara Santa Maria'yı Hispanyola kıyılarında batırmayı başardığında, adadaki yerli Taíno halkının nüfusu yüz bin-leri geçiyordu. İspanyolların madencilik, kölelik ve hastalıkları getir-mesinin ardından yirmi yıldan biraz daha uzun zaman sonra yalnızca 32.000 kişi kalmışlardı. Kolomb matematikte kötüydü elbette, ama en büyük hatası hesaplamalar değildi.

Tarihçilerin işi geçmişe dair ahlaki yargılarda bulunmak değildir. Onlar, uzak geçmişte nasıl yaşandığını anlamak ve açıklamak; iç içe geçmiş güç ve çatışma örgüsünü izleyerek bugün yaşadığımız dünyaya yol açan durumları ortaya çıkarmak, tarif etmek ve bağlamsallaştırmak

ister. Bunları söz konusu durumların erdemli ya da kötü olup olmadıklarına dair bir yorum yapmadan da yapabilirsiniz. Gerçekten de, olayların baş ağrılarını tetikleyen karmaşıklığı göz önüne alındığında, geçmişe dair yargılayıcı olmamak pek de kolay değildir.

Neyse ki, geçmişini yargılamak tam da bu kitabın işi. O yüzden hızlı bir şekilde açıklayalım: Sömürgecilik kötüydü. Gerçekten, gerçekten kötü.

Tam olarak ne kadar kötü? Eh, yalnızca 20. yüzyılda Avrupa sömürgeciliği sebebiyle yaşanan ölümlerin 50 milyon civarında olduğu düşünülüyor. Bu da durumu; Hitler, Stalin ve Mao'nun suçlarıyla, üstelik de sömürge imparatorluklarının yıkıldığı yüzyılda, aynı noktaya taşır. Amerika'nın kolonileşmesini takip eden yüz yıl içinde, epey muhafazakâr bir tahminle, kıtanın nüfusunun yüzde doksanının hastalık, şiddet ve zorla çalıştırma kombinasyonundan öldüğü söylenebilir. Bu rakam on binlerce insan demektir. Daha net olamamamızın tek nedeni, orada daha önce kaç kişinin yaşadığını hesaplamamızın zor olmasıdır. Kelimenin tam anlamıyla ne kaybettiğimizi biliyoruz.

Tabii ki, belirsiz olduğu kadar korkunç olsa da, ölüm, tek başına tüm hikâyeyi anlatmıyor. Afrika'dan köle ticareti, toplama kampının icadı, Japon İmparatorluğu'nda cinsel kölelik, Amerika'daki İspanyol *encomienda* sistemi (fetihçilerin şahsen yerli halktan oluşan işçi grupları ile ödüllendirildikleri yerler, startupların ilk çalışanlarına şirket hisselerinin insan olarak verilmesi gibi); korkunçlukların listesi uzundur ve inanılmaz derecede zalimdir. Ve buna sayısız kültürün yok edilmesini, tahrip edilmiş tarihi ve nerede doğduğunuza bağlı olarak manzaranız ve konforunuzla bugün tadını çıkarıyor olabileceğiniz, dünyanın bir köşesinden diğerine yapılan gayrimeşru servet transferini ekleyin.

Dediğim gibi. Kötü. Kitabın bu kısmı pek komik değil, üzgünüm.

Bunların muhtemelen söylenmesine gerek kalmamalı, ancak şu anda epey yoğun bir "Sömürgecilik aslında iyiydi," reaksiyonunun tam ortasındayız.

Kısaca argüman, sömürgeciliğin sömürgeleştirilenler ve onların soyundan gelenler için ekonominin modernleşmesi, altyapısının inşası, bilim ve tıp bilgisinin aktarılması, hukuk kavramının tanıtılması gibi, iyi yanlarının ayıplanacak yanlarına ağır bastığıdır. Ancak nasıl par-

latırırsanız parlatın bu hâlâ sömürgeleştirilmiş halkların temelde *medeniyetsiz*; kendi kendini yönetme yeteneğine sahip olmayan, ilerlemeye duyarsız ve doğal kaynaklarını uygun şekilde kullanmak için yeterince gelişmemiş olduğu iddiasına dayanıyor. Zavallı salaklar bütün o altının üzerinde oturuyor, ne yapabileceklerine dair fikir yürütemiyorlardı.

Öncelikle bu, gerçeklerden çok toplumların sömürgecilik öncesi durumu hakkındaki efsanelere dayanıyor ve birkaç ülkenin askeri teknolojide gelip geçici, son derece koşullu üstünlüğünü Kimin İşleri Yöneteceği'ne dair kesin bir yasaya dönüştürüyor. Dahası, yüksek sesle söylenmese de, sömürgeleştirmeksizin dünyanın geri kalanının geçtiğimiz beş yüzyıl boyunca durağan kalacağı ya da bir ülkeye girip o ülkenin size ait olduğunu iddia etmeksizin bilim ve teknik bilginin sınırlar ötesinde paylaşılmasının akla yatkın bir yolu olmadığı varsayımına dayanıyor. Bunun anlamı, tüm bu cömert sömürgecilik olmadan, söz konusu ülkelerin muhtemelen hâlâ 1600'lerde bir yerlerde sıkışıp kalmış olacakları. Yani, bu pek mümkün görünmüyor. Özellikle de Avrupa'nın ilk teknolojik ilerlemelerine yol açan uluslar ötesi fikir alışverişleri göz önüne alındığında. Elbette bunu kanıtlamak imkânsız çünkü dünyada sömürgeleştirilmemiş ya da sömürgeci olmamış yeterli sayıda ülke yok. Neredeyse tek başına bu durumdan kaçmayı başaran Tayland var. Ben Google'layınca Tayland'da elektrik olduğu ortaya çıktı. Dolayısıyla tek bir örneğe dayanarak da olsa bu argümanın zırva olduğundan şüpheleniyorum.

Fakat bunların hepsi nihayetinde ayrı telden çalan söylemler. Zira normalde doğruları yanlışlardan ayırt etmek için birkaç yüzyıl geçmesini bekleyip geriye dönük fayda-maliyet analizi yapmıyoruz. Bu daha çok, her şey olup bittikten sonra kendi inandığını haklı göstermek adına yapılan bir girişim. Sonuç olarak, sömürgecilik hakkında yapılan konuşmalar, herkes yaşama iradesini kaybedinceye kadar birbirine durmadan "Ama sömürgeciler oraya trenleri götürdü!" ve "Evet ama Amritsar Katliamı'nı"¹² da yaptılar!" diye bağırان iki kişi arasında

12 13 Nisan 1919'da İngiltere'nin baskıcı yöntemlerini ve iki yerel liderin tutuklanmasını protesto etmek için toplanan kadın ve çocukların da aralarında bulunduğu 10 bin kişilik bir topluluğa, İngiliz askerleri tarafından ateş açılması sonucu yaklaşık 1.000 kişi hayatını kaybetmişti. (ç.n.)

geçme eğilimindedir. (Kayıtlara geçmesi açısından, trenler tabii ki katliamlara karşı ahlaki bir ağırlık taşımaz. Bunu trenleri gerçekten seven biri olarak söylüyorum.)

Bunların hiçbiri sömürgeciliğin dünyadaki bütün problemlerin sorumlusu olduğu ya da sömürgecilerin gelişinden önce sömürgeleştirdikleri toplumların, herkesin doğayla uyum içinde yaşadığı huzurlu vahalar olduğu anlamına gelmez. Umuyorum bu kitapta, insanların aptal ve korkunç olma kapasitesinin dünya tarihi boyunca toplum ayırt etmeksizin epey yaygın olduğu net bir şekilde anlaşılır. Bir tür olarak, kurduğumuz imparatorlukların ihtişamlarıyla ilgili basit anlatılara uzak, nostaljik bir özlem duymak yerine, geçmişte gerçekten neler yaşandığını anlamaya çalışmamız gerekir.

Bir örnek ele alalım: Sömürgeciliğin aydınlık bir yönetim sistemi getirdiği ve sömürgeleştirilmiş ülkelerde hukukun üstünlüğünü koruduğu fikri, sömürgeci güçler ve yerli halklar arasında imzalanan sayısız anlaşmalar tarihi ile tam olarak örtüşmemektedir. Tarih pek de “hukukun üstünlüğüne saygı” diye haykırmaz. Bu düşünce tarzı, örneğin, İngiliz ve ardından Amerikan hükümetleriyle bozulan yüzlerce antlaşma imzalayan ve toprakları ellerinden alınan Amerikan Yerlileri için çok şaşırtıcı olurdu. Maori halkının tam olarak ne olduğunu bilmeden imzaladığı Waitangi Antlaşması’nın İngilizce ve Maori dilindeki metinleri arasında, pek münasip belirsizliklere yol açan bir dizi çeviri hatası olması da şaşırtıcı olurdu. 1847’de yeni kurulan Güney Afrika kolonisi İngiliz Kaffraria’nın¹³ (evet, bölgenin ismini tam anlamıyla ırkçı bir söylem koymuşlardı) yeni valisi Sir Henry Smith’in Xhosa halkının gözlerinin önünde bir yandan kahkaha atarken sembolik olarak barış antlaşmasını yırtması ve liderleri teker teker gelip ayaklarını öpmeye zorlaması da şaşırtıcı olurdu.

Bu arada bunlar metafor değil. Bunları gerçekten yaptı. İngiliz tarihinin, [notlarıma bakıyorum] 14 yaşındaki bir kızla masal evliliğini anlatan popüler bir romantik romanla ölümsüzleştirdiği Sir Henry Smith’i gösterişli bir kahraman olarak hatırladığını da belirtmekte fayda var.

13 Güney Afrika’nın siyahlarına yönelik olarak kullanılan ırkçı bir söylem olan “Kaffir” sözcüğünden türemiş, Kaffirlerin yaşadığı yer anlamına gelen sözcük. (ç.n.)

Tüm bunlar bizi bu kitabın temalarından birine getiriyor: Kendimizi hikâyeler ve hayallerle kandırmak konusundaki derin ve tutarlı yeteneğimize. Bir imparatorluğun varlığını sürdürmek, bugünü mit haline getirmek ve geçmişini yanlış hatırlamak için sürekli bir çaba sarfetmek anlamına gelir. Bu kavramsal uyumsuzluk en baştan beri geçerliydi: Kolomb'un yazıları, Hristiyanlığı yaymak için Tanrı'ya hizmet ettiğine dair sağlam bir inancı olmakla birlikte aynı anda da Karayip halkının boyun eğme ve kulluk etme potansiyelini zihninde tırtığını gösterir. Emperyal çağın sonunda Afrika'yı terk ederken, tarihi silmek ve toplu bir bellek yitimi yaratmak için İngilizlerin binlerce arşiv kaydını yakarak ya da topluca denize atarak sistematik olarak yok etmelerinin de sebebi budur. (Uganda'da buna bariz bir şekilde "Miras Operasyonu" adı verildi.)

Ve bu durum hiçbir yerde, sömürge döneminin belki de en dehşet verici yegâne eyleminin derin ve karanlık ironisinde olduğu kadar açık değildir. Belçika Kralı II. Leopold, Kongo Havzası'nın iki buçuk milyon metrekaresini kendi mülkü olarak satın almış, burayı yirmi yıl boyunca belki de 10 milyon insanın ölümüyle sonuçlanan, kâr amacı güden ve köleleştiren bir kötürüm etme merkezine dönüştürmüştü. İroni, bunların hayırseverlik adına yapılmasındaydı. Arazi 1885 yılında Leopold tarafından kurulan Uluslararası Afrika Birliği adlı bir yardım kuruluşuna verildi. Bu, Avrupa ülkelerinin aralarında Afrika'yı paylaştığı ve sömürgeleştirmeyi yeni aşırı uçlara taşıyan "Afrika'yı Kapaşmak" işini hızlandıran Berlin Konferansı'nda gerçekleşti. Uluslararası Afrika Birliği'nin sözde hayırseverlik misyonu, Kongo halkına "uygarlık" götürmektir. Aslında, tüm ülkeyi, üretim hedeflerini tutturamadıkları zaman halkın ölümüyle ya da elleri, ayakları veya burunlarının kesilmesiyle sonuçlanan dev bir kauçuk tarlasına dönüştürdü. Çünkü Belçikalılar askerlerinin pahalı mermileri zorunlu olmayan (öldürmeyen) faaliyetlere harcamadıklarından emin olmak istiyorlardı. Askerlerin kaç kişiyi öldürdüklerini kanıtlamak için yeterli sayıda kesilmiş el getirmeleri bekleniyordu. Bir kurşun, bir el. Ve böylece hem ölümlerden hem de canlılardan toplanan kesilmiş ellerle dolu sepetler bir tür para birimi haline geldi.

Doğal olarak, Leopold ülkesini “Kongo Özgür Devleti” olarak nitelendirdi. Yani evet. Sömürgecilik kötüydü.

Bu, başarısızlıkla ilgili bir kitap. Sömürgecilik son derece kötüyken, tam olarak bir *başarısızlık* değildi. Eğer bir şekilde etiği görmezden gelip sadece sonuçlara bakarsanız, büyük bir başarıydı ve bu işin arkasındaki insanların çoğu krallar (zaten çoğu da kraldı) gibi yükseldiler.

Büyük resim, sömürge güçlerinin dünyanın geri kalanının kaynaklarını agresif bir şekilde çalmak suretiyle aşırı zenginleşmeyi başardığını gösterse de bu, sömürgeleştirme için verilen mücadelenin saçma sapan beceriksizliklerle dolu olduğunu gözden kaçırmamıza neden olur. Kahraman maceraperestler hakkında mitoloji haline getirilen her şey, kolayca kazanılacağı düşünülen paranın cazibesi ile birleştiğinde, kendilerini emperyalist projelere adayan birçok insanın “açıkçası” tam bir aptal oldukları anlamına geliyordu.

“Keşifler Çağı” Dunning-Kruger etkisi ile dolup taşıyordu. Son derece vasıfsız, deneyimsiz ve çoğu zaman kaçık birtakım adamlar, aşırı özgüvenlerine dayanarak, sırf doğru adammış gibi gözüktükleri için keşif gezilerine önderlik ediyor, kolonileri yönetiyorlardı.

Örneğin, Afrika’nın güney ucunda kısa bir deniz molası yapması dışında deneyimi olmamasına rağmen İngilizlerin Nijer Nehri’nin herkesin aradığı kaynağını bulma işini John Ledyard’a emanet etmesini ele alalım. O zamanlar İngiliz kolonisi olan Connecticut’ta doğan Ledyard, Kaptan Cook’un mürettebatının bir üyesi olarak seyahatlerini anlattığı popüler bir kitap yazdığı için büyük bir kâşif olarak ün kazanmıştı. Ancak bireysel girişimleri pek zayıf kaldı.

Ledyard’ın sahip olduğu su götürmez yetenek, önemli insanlarla arkadaşlık kurmak ve onları kendisine para vermeye ikna etmektir. İlk girişimi, bir türlü hayata geçmeyen kürk ticareti şirketi idi. Ancak Paris’te iş ortakları ararken, tamamen farklı bir keşif için Thomas Jefferson, Marquis de Lafayette ve Hamilton’ın¹⁴ kadrosunda yer alma-

14 *Hamilton Müzikali*, Broadway yıldızı Lin Manuel Miranda tarafından tarihçi Ron Chernow’un *Alexander Hamilton* adlı kitabından uyarlanan bir eserdir. Amerika’nın kurucularından olan Hamilton’ın hayatını anlatmakta ve Amerikan tarihinden Gilbert du Motier, Marquis de Lafayette ile eski Amerikan başkanları George Washington, James Madison ve Thomas Jefferson gibi pek çok tarihsel kişiliği içermektedir. (ç.n.)

yan diğer birçok kişinin desteğini kazandı. Bu, Rusya'yı boydan boya geçip Bering Boğazı'na kadar giden, oradan Alaska'ya geçen, Amerika kıtasının batı sahilini keşfedecek olan çok cüretkâr bir plandı. Maceranın fikir babası olan Jefferson, Ledyard'ı "cesur yürekli ve girişimci bir dâhi" olarak tanımladı.

Ledyard, St. Petersburg'a yaptığı yolculuk sırasında ayakkabılarını bile kaybetti, sonra bir miktar borç para aldı ve casusluktan tutuklanınca keşif gezisini sonlandırmak zorunda kaldığı Irkutsk'a kadar gitmeyi başardı.

Beş parasız Ledyard sonunda 1788'de Londra'ya döndüğünde, kendisine "En Koyu Afrika" olarak bilinen keşif gezisine önderlik etme fırsatı verildi. Arapça konuşamamasına ve en iyi ihtimalle "lekeli" denebilecek bir sicile sahip olmasına rağmen, keşfi finanse eden Afrika Birliği'nin sekreteri kendisinden çabucak etkilendi. Sekreter Beaufoy, Ledyard'la ilk görüşmesinde karşısındakinin "erkeksiliğinden, göğsünün genişliğinden, çehresinin açıklığından ve gözlerinin sürekli hareketinden" etkilendiğini ve ona ne zaman yola çıkacağını sorduğunda, "Yarın sabah," yanıtını aldığını nefes nefese anlattı. Tek bir akşam, size yalnızca bir kez gemiyle geçerken gördüğünüz bir kıtaya keşif gezisine çıkmaya hazırlanmak için kısa süre gibi görünebilir çünkü muhtemelen göğsünüz John Ledyard'ınki kadar erkeksi değil.

Ledyard, nihayetinde Kahire'den öteye gidemedi. Burada midesinde şikâyet ederek, kendini iyileştirmek için sülfürik asit içti ve pek tabii ki öldü. Ocak 1789'da öldüğünde arkasında, Afrika macerasının tek önemli ürünü olan kervan yollarının hakikaten de yararlı açıklamasıyla Thomas Jefferson'a yazılmış, içinde Mısırlılara aptal dediği ve Nil'i Connecticut Nehri kadar iyi olmadığı için eleştirdiği mektuplar bıraktı.

Bir de heybetli sakalı ve şiddetli öfkesiyle, yön duygusu olmadan 1860'ta Melbourne'den çıkıp kuzey kıyısına doğru bir rota izleyerek Avustralya'nın merkezini keşfe çıkan İrlandalı polis Robert O'Hara Burke var. Sedir kaplama büyük bir masa ve sandayla seti, bir Çin gongu, 12 kepek fırçası gibi hayati öğeler içeren 20 tonluk bir ekipmanla seyahat ettikleri için muazzam yavaş ilerleyen ekibiyle, Melbourne'ü tezahürat yapan kalabalığa bırakarak ülkenin içine doğru ilerledi.

Robert O'Hara Burke (1820-1861)

Keşif yeteneği olmaması ve öfkesi sebebiyle Burke'ün ekibinden pek çok kişi ayrıldı veya atıldı. Acı verici bir yavaşlıkta ilerlemeleri sonunda onu ekipmanları azaltmaya ikna ettiklerinde, silahlarının ve mühimmatının çoğu ile iskorbiti önlemeye yardımcı olan limon tedarikini geride bırakmayı seçti. Burke ekibinin çoğunu geride bırakıp sadece üç yeni adam ve birkaç deve aldıktan, yaklaşık 3.500 kilometre gittikten ve kuzey kıyısına yirmi kilometre yaklaştıktan sonra yarı ölü bir şekilde geri dönüşe geçti. Çünkü önüne bir tropik bitki bataklığı çıkmıştı. Yanlarından geçerken, zayıf düşmüş adamlarına yiyecek sunan Aborijinlere silahıyla ateş ederek yanıt verdikten kısa süre sonra dönüş yolunda öldü.

Teknik olarak başarılı bazı sömürgeci kâşifler bile gerçekten kötüdür. Fransa adına, Amerika'nın daha sonra Louisiana eyaleti haline gelecek Meksika Körfezi kıyılarını işgal eden René-Robert Cavalier gibi.

Bir Fransız yetkili tarafından "tanıdığım herkesten daha yetenekli" diye nitelendirilen Cavalier'nin ilk keşif aktivitesi Ohio'dan geçerek

Çin'e bir yol bulabileceği inancından kaynaklandı. Aynı zamanda birlikte seyahat ettiği insanların çoğunu huzursuz etme yeteneğine sahip küstah bir herifti. Bir kâşif için talihsiz bir karakter özelliği. 1687'deki son yolculuğu, yalnızca 200 Fransız askeriyle Meksika'yı istila etme ve İspanyolların elinden alma girişimiydi. Tüm yolculuk boyunca dırdır edip birkaç gemi kaybettikten ve planlanan karaya çıkış noktasını 800 kilometre kaçırdıktan sonra, nihayet Teksas'ta bir yerde kendi adamları tarafından öldürüldü.

Ama, sömürgecilik çağının yanılması ve kibri, belki de hiçbir yerde, bir ulusun küresel oyuncu olma girişimleri sonucu aç kalması ve küçük düşmesine yol açan, "var olmayan koloni"de olduğu kadar iyi resmedilmemiştir. Bu, İskoç İmparatorluğu'nun talihsiz öyküsüdür.

Darien Körfezi'nin 1721 tarihli haritası.

İskoçyayı Bitiren Adam

Hayatları kesin olarak tarihin "kayıplar" sütununda sona eren birçok insan gibi, William Paterson'ın da vizyonu vardı.

Sadece vizyonu yoktu; başkalarını onunla birlikte hareket etmeye ikna etme becerisine ve azmine sahipti. Paterson bir bankacı ve finansçıydı, ancak özünde bir satıcıydı: Bir kâtibin titizliğini, bir şairin ruhunu ve bir vaizin coşkun inancını çekici tek bir ambalajda birleştiriyordu. Özgün "vizyonunun" binlerce ölü ve ülkesi İskoçya'nın iflası ile sonuçlanması, ve daha da kötüsü, İskoçya'nın güney komşusunun

insafına kalması utanç vericiydi. Doğrusu, Paterson'ın talihsiz planı olmasaydı, bugünkü anlamda İngiltere var olmayabilirdi.

Bu, kendi ideolojilerine körü körüne inananların beyanlarına dayanarak kendisini görkemli ancak muğlak hırslara adanmış uzmanların uyarılarını göz ardı eden, yanlış yapıldığına dair açık sinyalleri, gerçekleri ve yön değiştirmeyi reddeden bir ülkenin hikâyesidir. (Belki söylemeye bile gerek yok ama bu aynı zamanda İngilizlerin şerefsizliğinin hikâyesidir.)

Paterson'ın vizyonu, İskoç İmparatorluğu'nu küresel ticaretin merkezi haline getirmektir. Ve imparatorluğun ilk karakolunun tam olarak nerede olmasını istediğini biliyordu: Atlantik Okyanusu'nun öte yanında, Amerika Kıtası'nın ortasında bulunan yemyeşil bir cennette. Bu cennetin adı Darien'di.

1698-1699 yılları arasında, yaklaşık 3.000 sömürgeci, milliyetçi duygu selinin desteğiyle birlikte ülkenin sermayesinin neredeyse yarısıyla Paterson'ın cennetini bulmak ve o imparatorluğu kurmak için İskoçya'dan yola çıktı. Yüzyıl bitmeden çoğu öldü. Buranın bir cennet olmadığını ve ülkenin servetinin Atlantik sularına saçılmış olabileceğini keşfettiler.

Paterson'a haksızlık etmeyelim; tüm öngörülerini felaket değildi. Bir tanesi bugüne kadar geldi: 1691'de ilk kez teklif ettiği ve 1694'te kurucu ortağı olduğu İngiltere Merkez Bankası. (İlginizi çekebilecek bir diğer bilgi: İngiltere Merkez Bankası bir İskoç tarafından kurulduktan bir yıl sonra, İskoçya Merkez Bankası bir İngiliz tarafından kuruldu.) Paterson, küresel ticaret yollarının bugün yaşadığımız dünyayı nasıl şekillendireceğini pek çoklarından önce gördü. Ancak hem iyimserdi ("Ticaret ticareti, para parayı kıyamete kadar artırır," diye yazmıştı) hem de son derece inatçıydı. Bu tutumuyla diğer yöneticileri kızdırmayı başardı ve bankanın kurulmasından sonraki bir yıl içinde yönetim kurulundan istifaya zorlandı.

Ve böylece Paterson, yıllardır bir saplantı haline gelen fikrine geri döndü: Panama'nın doğu kıyısında, Amerika kıtasının en dar noktasını oluşturan ince toprak şeridi Darien'da bir ticaret kolonisi kurmak. Ünlü kanalın inşasından yüzyıllar önce, Atlantik'ten Pasifik'e ve tersine doğru yapılan en kolay yolculuğun Panama'dan olduğu açıktı.

Arazi pek kolay değildi. Yine de Amerika'nın güney ucundaki Boynuz Burnu veya Macellan Boğazı'nın tehlikeli deniz yolculuklarından daha hızlı ve daha güvenliydi. Paterson fazlaca mübalağa ederek, "Darien iki okyanusu birbirine bağlayarak 'denizlerin kapısı ve evrenin anahtarı' olacak," diye yazdı.

Avrupa sömürgeciliğinin erken döneminde İskoçya da bu yayılıma dâhil olmak istedi. 1690'lara gelindiğinde, İspanyollar ve Portekizliler Amerika'daki kolonileri sayesinde iki yüzyıldır para basıyorlardı. İngilizler ve Hollandalılar da başarıyla bu oyuna dâhil olmuşlardı. "Silahlarla ortaya çık ve her şeylerini al" stratejisi tüm hızıyla tarifsiz zenginlikler vadetmeye devam ediyor, Avrupa'nın küresel imparatorluklar kurma mücadelesi artık Asya, Afrika ve Amerika'yı kapsıyordu.

İmparatorluk çağı aynı zamanda finansal devrim çağıydı: Sonuç olarak, sömürgeciliğin sivri ucu yalnızca devletler tarafından değil, aynı zamanda ticaret ve jeopolitik arasındaki çizgileri silikleştiren devlet destekli, halka açık "anonim" şirketler tarafından da kullanıldı. Bu şirketler arasında İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ve Hollanda Doğu Hindistan Şirketi gibi iğrenç devler vardı. Paterson da Darien girişi için bu modeli kopyalamaya çalıştı. Bu şirketler küresel erişime, muazzam servetlere ve birçok devletinkini aşan güce sahipti. Hakikaten de çoğu zaman devletler gibi davranan bu şirketlerin ülkelerinin hükümeti üzerinde inanılmaz bir etkisi vardı. (Durum bugünkünden "çok farklı"ydı tabii.)

Ayrıca, 1690'lar İskoçya için bir tereddüt ve belirsizlik zamanıydı. İncil yazdıran cadı-sevmez VI. James 1603'te güneye gittiğinden ve İskoçya, İngiltere ve İrlanda krallıklarını bir araya getirdiğinden beri İskoçlar huzursuzdu. Birliğin bir parçası ama aynı zamanda politik olarak bağımsız bir ulustular. Kendi parlamentoları vardı, kendi yasalarını yapıyorlardı ve hâlâ kendi para birimlerini kullanıyorlardı. Bununla birlikte, İskoç toplumunun bazı kesimlerinde bu anlaşma sonucunda haksız muamele gördükleri şüphesi büyüyordu. Tacin birleşmesinin (bazı haklı gerekçelerle), yalnızca İngilizlerin çıkarına işleyen bir sistem olduğuna inanıyorlardı. İskoçya her zaman fakir kuzen oluyor, Londra'da alınan kararlar İngiliz başkentini her zaman Edinburgh'ın önünde tutuyordu.

Bu duygular diğer kesimin İngiltere ile daha yakın bir birliktelik için baskı yapmasıyla daha da arttı. Ve yükselen gerginlik, 1690'ların mali kargaşasıyla ayyuka çıktı. İngiltere'de finansal kriz ve yabancı topraklardaki savaşlara para yetiştirmeye çalışan bir kral; İskoçya'da "yedi kötü yıldır" mali durgunluk, hasat yokluğu, kıtlık ve yoksulluk vardı. Bu ekonomik kriz, İskoçya halkını riskten kaçınmaya itmedi. Tersine statükoyu sarsmaya söz veren herkese verimli bir zemin sağladı. Dolayısıyla Paterson'ın Darien projesi İskoçya'nın bağımsızlığını yeniden ortaya koymasının, birliğin bağlarından kurtulmasının ve kendi geleceğinin kontrolünü ele geçirmesinin bir yolu olarak vatan-severlik ateşiyle karşılandı.

Paterson aslında planını ulusal bir gurur meselesi olarak ortaya atmamıştı. Hatta, anavatanından önce diğer ülkeleri kendisini desteklemeye ikna etmeye çalışmıştı. Ve 1695'te bir İskoç girişimi (İskoç parlamentosunun aşırı cömert şartlarda büyük bir fon ile desteklediği "İskoçya'nın Afrika ve Hint Adaları Ticaret Şirketi") haline geldikten sonra bile Londra'da para toplama çabalarına girişti. İşte bu her şeyin yanlış gitmeye ve finansal destekçilerin ilk uyarı işaretlerini görmezden gelmeye başladığı noktaydı.

Bununla birlikte, başlangıçta işler hiç de ters *gitmedi*; aslında çok yolunda gitti. Görünen o ki, *haddinden fazla* yolunda gitti. Paterson'ın Londra'daki itibarı ve bir satıcı olarak yetenekleri, küresel hırsları olan anonim şirketlerin sınırsız coşkusuyla birleşti ve İskoçya Şirketi destekçi bulmakta hiçbir sıkıntı yaşamadı; toplam 300.000 pound civarında büyük bir yatırım teminatı topladı. Ne yazık ki, o kadar çok ilgi gördüler ki, Doğu Hindistan Şirketi'nin dikkatini çekmeden bu teminatı toplamayı başaramadılar.

Nazıkçe söylemek gerekirse, Doğu Hindistan Şirketi kendisine rakip çıkmasından pek memnun değildi. Londra'nın diğer ticari toplulukları gibi son on yılın mali sıkıntıları yüzünden paniklemişlerdi ve o yıl büyük kayıpları vardı. Bu noktada, İskoçya Şirketi, Panama'yı henüz hedef olarak belirlememişti ve (konuyu tamamen gizli tutma umuduyla) Amerika'ya sefer yapma fikrini açıklamamışlardı. Bunun yerine, şirketin adının ima ettiği gibi, planı Afrika veya Doğu Hint Adaları'na odaklanacak bir proje olarak satıyorlardı. Doğu Hindistan

Şirketi'nin tahmin edilebilir yanıtı, kabaca söylemek gerekirse, "Bu projeyi nah yaparsınız," oldu.

Ve böylece zenginliği ve gücü, İngiliz emperyalizm projesinin başarısının ayrılmaz bir parçası olan şirket, nüfuzunu kullanmak üzere harekete geçti. Bu, küresel ticaretin İskoçya'ya verdiği ilk acımasız gerçek politika dersiydi: "Uluslararası ticaret yapmak istiyoruz," demeniz, bunu da kendi belirleyeceğiniz şartlarla yapma arzunuz, dünyanın geri kalanının sizinle aynı fikirde olacağı anlamına gelmiyordu.

İngiliz parlamentosu, Şirket'e yirmi bir yıl boyunca gümrük, ithalat tarifeleri ve vergilerden tamamen muafiyet verip boş hayallere kapılmasına yol açarak kendi kendini ayağından vuran İskoçya'ya öfkeliydi. İngiliz milletvekilleri, bu durumun İngiltere ve İskoçya arasındaki gümrük ve ticaret ilişkisini nasıl etkileyeceğini ve İskoç parlamentosunun bu kararın geçmesine nasıl izin verdiğini bilmek istiyorlardı. Ülkeler arasında keskin bir sınır bulunmadığı için, "söz konusu malların eninde sonunda İskoçlar tarafından el altından İngiltere'ye getirileceği... Majestelerinin gümrükte büyük zarara uğrayacağı" konusunda uyarıda bulundular.

İngiliz parlamentosu soruşturmalar düzenledi, raporlar hazırlattı, Şirket'le iş yapanları azletmekle tehdit etti. Kral William, (büyük bir sürpriz olmayacak şekilde) İngilizlerin tarafını tuttu ve öfkeli olduğunu herkesin bilmesini istedi. Bu noktada, Londra'dan gelen tüm yatırım sözleri gizemli bir şekilde buharlaştı.

Şirket, diğer ticaret başkentleri Amsterdam ve Hamburg'da fon toplamaya çalıştığında da hikâye aynıydı. İngiliz meslektaşları gibi Hollanda Doğu Hindistan Şirketi de durumdan memnun değildi. Girişime karşı büyük bir fısıltı kampanyası yürüten kurnaz bir İngiliz diplomatın da yardımıyla, Paterson ve meslektaşlarının çok sayıda toplantı yapmasını sağlayarak planları hakkında bilgi topladılar ama paraya ulaşmalarını engellediler.

İngiliz devletinin İskoç hayallerini söndürme çabaları dışarıdan gelecek yatırımları engellediyse de, İskoçya'da tam tersi bir etki yarattı. İngilizler'in tutumları karşısında haklı bir adaletsizlik duygusu beslemeye başlayan İskoç halkı, Şirket'i sadece finansal bir fırsat olarak değil, ulusal kimliğin bir ifadesi olarak da benimsedi. Yalnızca tica-

retle ilgili teorilerini uygulamaya koymakla ilgilenen Paterson, Darien planını milliyetçi bir tecrübe olarak düşünmemiş olabilir, ancak kamuoyunun duygularını nasıl kullanabileceğini bilen bu ticaret adamı, ekonomik deneyini yurtsever coşku ve milliyetçi hınçla birleştirdi.

Şirket'in taahhüt defterleri 26 Şubat 1696'da Edinburgh'da açıldığında, anormal büyüklükte kalabalıkların ilgisini çekti. Muhasebe Şov! İskoçlar projeye çılgınca para *döktü*. İskoçya o zamanlar zengin bir ülke değildi, ancak “yedi kötü yıl” boyunca bile fakir bir ülke olmamışlardı. Avrupa'nın geri kalanı gibi gelişmekte olan bir orta sınıfları vardı. Yatırımcıları yalnızca asiller ve varlıklı tüccarlarla sınırlı olan Doğu Hindistan Şirketi gibi diğer anonim şirketlerin aksine, bunlar projenin en hevesli destekçileriydiler. *İskoçya'nın Fiyatı* adlı kitabı için şirketin kayıtlarını inceleyen tarihçi ve yazar Douglas Watt'a göre, asillerden sonraki en büyük destekçi grubu küçük toprak sahipleriydi. Yalnızca onlarla kalmadı. Büyük ünvanlara sahip vatandaşlardan avukatlara, doktorlara, papazlara, öğretmenlere, terzilere, askerlere, saat ustalarına, sabunculara ve biraz varlıklı hizmetçilere kadar İskoç toplumunun büyük bir kesimi parasını Şirket'e yatırdı. Coşku bulaşıcıydı. Kolonilerde bekleyen müthiş zenginliklerin hikâyeleri gündemin tek konusuydu; Şirket'i öven şarkılar ve şiirler yazılıyor, dualar ediliyordu.

Tarihin belirsizlikleri ve ülkede kullanılan iki ayrı para birimi olduğu gerçeği göz önüne alındığında kesin olmak zor, ancak Watt, o sırada İskoçya'daki toplam parasal servetin altıda biri ile yarısı arasında bir varlığın Şirket'in sandıklarında olduğunu tahmin ediyor. Yola çıkmadan yalnızca paranın bir kısmının ödenmesi gerektiğinden, vadedilen tutarı toplanan paraya eklediğinizde, projenin değerinin ülkede var olan toplam paranın değerini aşıyor olması mümkündür.

Açıkcası, bu iyi bir şey değil.

Paterson, finansal manilerin nasıl körüklenebileceğini iyi anlamış ve bunu kendi yararına kullanmıştı. Hatta bunu “viral olma”ya benzer biçimde ele aldı. 1695 tarihli mektubunda, “Sıcağı sıcağına yapmazsa, fon toplamada başarısız olunur çünkü bu iş mantıktan ziyade örneklerle dayanır,” diye yazmıştı. Kilit faktörlerden biri, taahhüt defterlerinin özel değil kamuya açık olmasıydı. Herkes yatırımcıların kim olduğunu görebilsin diye, Şirket tarafından özellikle yayınlanmışlardı.

Ve bunun için, Paterson toplumun ileri gelenlerini (bugünün internet fenomenleri) erken destekçiler olarak özellikle hedeflemiş, onların diğerleri için etkili örnekler olacaklarını ummuştur. Bir çeşit 17. yüzyıl Kickstarter veya GoFundMe sayfası gibi, bu da Şirket'i kişisel bir finansal seçimden, kamuya açık bir bağlılık beyanına dönüştürdü ve projeyi desteklemeyenler daha çok dikkat çekti.

Doğal olarak bu, kendi kendini güçlendiren bir toplumsal baskı sarmalına yol açtı ve karşıt veya şüpheli seslerin agresif şekilde susturulduğu bir atmosfer yarattı. 1696'da John Holland (İskoçya Merkez Bankası'nı kuran İngiliz) projeyi eleştirmeye çalıştığında Doğu Hindistan Şirketi'nin casusu olmakla suçlandığını belirtmiş, "İskoçlar, Hindistan ve Afrika ticaretine duydukları coşku nedeniyle bana karşı önyargılı. Projeleri hakkındaki eleştirilerime yanıt veremedikleri için de birbirlerine, Holland bir İngiliz, onun için ona inanmayalım diyorlar. Bu meseleyle ilgili fikirleri açıkça söylemek tehlikeli hale geldi. İnsanlar fikirlerini açıklamaktan daha fazla çekinir ve korkar oldu," demişti.

İngilizlerin eylemlerine duyulan öfke, giderek artan vatansever özgüven, kocaman vaatler ve çekici bir vizyon, halkın desteğini bir şova dönüştürme hilesi ve o bilindik kolay yoldan para kazanma cazibesinin birleşimi, dev bir mani oluşması için uygun ortamı sağladı. Ve böylece 14 Temmuz 1698'de tezahürat yapan kalabalıkların uğurladığı, William Paterson ve 1.200 diğer ümitli adamı taşıyan beş gemi Leith'ten, Paterson'ın daha hiç gitmediği Orta Amerika'daki varış noktasına yelken açtı.

Ha, evet, bundan bahsetmedik mi? WILLIAM PATERSON, DARIEN'A HİÇ GİTMEMİŞTİ.

Beyimizin ticari deneyinin konumu olarak Darien'a neden bu kadar kafayı taktığı bugün bile gizemini koruyor. Tüccar olarak Karayipler'de çok zaman geçirmişti ama Panama'nın yakınına bile geldiğine dair ne biyografisinde ne de kendi yazılarında bir kanıt var. Onun yerine, muhtemelen korsanlardan buranın hikâyesini duymuş gibi gözüküyor. (Korsanların Altın Çağ'ında, sömürgeci rakiplerini taciz etmeleri için hükümetlerin el altından desteklediği, film efekti olmayan gerçek Karayip Korsanları.)

Paterson'ın, Şirket'in diğer yöneticilerini Darien'ı İskoçya'nın küresel imparatorluğunun merkezi olarak benimseme vizyonuna, kullandığı hikâyeye dayanarak nasıl bu kadar tutarlı bir şekilde ikna ettiği de muamma. Elbette rotayı değiştirmek için pek çok fırsatları olmuştur. Filo yola çıkmadan bir yıl önce 1697'de aslında Darien planından tamamen vazgeçmeye ve daha mütevazı hedeflere odaklanmaya yaklaşımlardı.

Edinburgh'da fon topladıktan sonra para içinde yüzen Şirket'in çılgınca para harcadığının ve projeyi tam olarak destekleyecek parayı bile garanti edemediğinin farkındaydılar.

(Rakiplerinin çoğunun filolarını kiraladığı bir zamanda yeni, son teknolojik gemiler satın almak gibi aptalca bir karar verdiler. Muhtemelen bu, kendilerini potansiyel Hollandalı ve Alman yatırımcılara karşı büyük gösterme çabasıydı. Geliri olmayan, ancak şehrin en pahalı bölgesinde gösterişli bir ofise sahip teknoloji startup'ları gibi.) Keşif planının uygulanabilirliği konusunda şüpheli uzmanları dinleyen yöneticiler sermayenin Asya'daki daha az görkemli ticaret misyonlarına harcanmasını istedi. Darien'in bir varış noktası olarak seçilmesinin getirdiği tehlikelerin farkındaydılar ve Amerika'da daha uygun olabilecek birkaç başka yeri bile düşündüler. Yine de bu ayık, iyi eğitilmiş ve aşırı saygın bireyler kendilerinin başından beri haklı olduklarına inanıyorlardı ve tam gaz ilerlediler.

Sömürgeciler 1698 Kasım'ının başında karaya çıktıktan sonra problemler baş göstermeye başladı. Pek çoğu varış noktasının Darien olduğunun farkında bile değildi. Şirketin planlarını rakiplerinden gizli tutmaya yönelik umutsuz çabalarının bir sonucu olarak emirler ancak gemiler yelken açtıktan sonra açıklanmıştı.

Başlangıçta işler gayet harika görünüyordu. Yerleşimciler, buranın doğal güzelliğine ve (onlar için) yabancı türler olan kara kaplumbağalarına, tembel hayvanlara ve dev karınca yiyeceklerine hayran kalmışlardı. Yerel Guba halkı cana yakın görünüyordu ve sadece birkaç kilometre uzaklıktaki altın madenlerinden bahsediyorlardı. Yerleşimciler doğal olarak korunmuş üç kilometre uzunluğundaki koyu keşfetmiş olmaksızın dolayı çok mutluydu. Aralarından biri olan Hugh Rose, bu koyun "dünyanın en iyi 1.000 gemisini barındırabileceğine" inanıyordu. Adı-

nı bilmediğimiz başka bir günlük yazarı, “Toprak verimli, hava iyi ve ılıman. Her şey sağlıklı ve rahat,” diye yazmıştı.

“Sağlıklı” biraz abartı olabilir. Çok geçmeden, sömürgecilerin bazıları hastalanıp ölmeye başladı. William Paterson’ın karısı, karaya çıkmalarının üzerinden daha iki hafta geçmeden ilk ölenlerden biriydi. Ondan birkaç gün sonra, koloninin din adamı da öldü.

Ancak bu trajedilere rağmen yerleşimciler kendilerinden emindi. İskoçya’nın eski ismine atfen bu koya Kaledonya adını verdiler ve hemen New Edinburgh adını verdikleri ilk kasabalarını inşa etmeye başladılar. Keşiflerine o kadar sevindiler ki, eve dönüp sevindirici haberleri vermesi için seferin baş muhasebecisi Alexander Hamilton’ı (müzikaldeki değil) yakınlarından geçen bir Fransız korsan gemisiyle geri gönderdiler.

Hamilton’ın gemisi limanı terk eder etmez batınca aslında işlerin ne kadar kötü gittiğinin epey açık bir işareti alınmış oldu. Bu noktada, böyle büyük doğal bir limanın neden diğer sömürgeci güçler tarafından kullanılmıyor olduğu apaçık ortaya çıktı. Hotel California¹⁵ gibi, içeri girmek çocuk oyuncağı ama çıkmak başka bir meseleydi. Bölgeye hâkim rüzgârlar, körfezin kuytusundan çıktıktan sonra gemileri geriye doğru itip büyük dalgaların hücumuna maruz bırakıyordu. Hamilton’ı taşıyan gemi yaklaşık otuz dakika içinde parçalara ayrıldı ve mürettebatın neredeyse yarısı boğuldu. (Hamilton hayatta kaldı ve sonunda İskoçya’ya dönüp seferin ne kadar iyi gittiğini herkese anlattı.) Deneyimli denizciler Şirket’i sığ omurgalı büyük, pahalı gemilerinin Karayipler’in koşullarına uygun olmadığı konusunda uyarmış, ancak onlar bu uyarıyı görmezden gelmişti. Bir ticaret kolonisi kurmak için alınan gemilerin yılın birçok ayında limanda sıkışıp kalmasının, bu kararı yeniden düşünmelerine sebep olacağını düşünürsünüz. Ama düşünmediler.

Ayrıca, ticaret konusunu ne kadar iyi düşündükleri de tartışma konusu. Douglas Watt’ın araştırması, bir ticaret misyonu olarak bütçelerinin çok küçük bir kısmını ticaretini yapabilecekleri mallara

15 Eagles müzik grubunun ünlü şarkısı Hotel California’nın sözleri, şarkıyı söyleyen kişinin konaklamak için otele gelişini ancak ayrılmayışını anlatır. (ç.n.)

harcadıklarını gösteriyor. Aldıkları mallar çoğunlukla giyim üzerineydi. Aynı zamanda iki yüzün üzerinde peruğa, büyük bir son moda ayakkabı stoğuna ve pek çok tarağa harcanmıştı para. (Bu sonuncusu muhtemelen dünyadaki yerli halkların evrensel olarak görür görmez akıllarını kaybedecekleri ve derhal topraklarını taraklar için satacakları inancıyla getirilmişti. Fakat taraklar Gubaların sikinde bile olmadı.) Öte yandan, projenin hedefi yalnızca bir yerleşim kurmak olsaydı, belki daha az peruk ve daha çok alet edevat işe yarayabilirdi.

New Edinburgh'ı inşa etme görevi başladığında, moraller de hızla bozulmaya başladı. İş çok ağırdı ve İskoçya'da var olmayan bir sıcaklığın altında gerçekleşiyordu. İki ay boyunca kesmeye çalıştıkları kalın ağaçlarla dolu sığ ormandan da verim alamayınca, projenin liderleri yerleşimi yanlış yerde inşa etmeye (Paterson, "Basit bir engel," demişti) çalıştıklarına karar verdi. Moraller daha da bozuldu. Sonra yağmurlar başladı. Panama'daki yağmur İskoçya'daki yağmura benzemiyordu. Rose da konum hakkındaki olumlu düşüncelerini epey hızlı bir şekilde değiştirdi ve günlüğüne, "Denizin içi ve tüm kıyı şeridi tropik ağaçlarla kaplı bataklık bir arazi ve bu çok sağlıksız," diye yazdı.

Bataklık sağlıksızdan öteydi. Paterson'ın karısını öldüren hastalık, gittikçe daha fazla sayıda sömürgeciyi öldürmeye başladı. Sadece "ateşli hastalık" olarak kaydettikleri için ne olduğunu bilmiyoruz. Muhtemelen çevredeki bataklıklarda yaşayan sivrisineklerden kaynaklanan sıtma veya sarıhummaydı. (Elbette her iki hastalık da Avrupalılar tarafından Eski Dünya'dan getirilmişti.) Yerleşimciler endişe verici hızda ölüyordu.

Ateşli hastalık geçirmeyenler, İskoçya Şirketi'nin gezinin ikramiyesi olarak bol miktarda alkol bulundurması sayesinde sağlıklarını başka yollarla yok ediyorlardı. Kaledonya halkı üzüntüsünü rom ve bren-diyle gidermeye başladı. Bu da New Edinburgh'ı kurma işini daha da yavaşlattı. Liderler bir süre sonra kasabanın inşasından tamamen vazgeçip giderek daha çok farkına vardıkları İspanyol saldırısı olasılığına karşı ihtiyatlı davranmaya karar verdiler ve bir kale yapmaya odaklandılar.

Ah evet. İspanyollar. Gördüğünüz gibi, Paterson'ın planının en bariz probleminden henüz bahsetmedik: İspanyolların zaten Darien'in kendi toprakları olduğundan son derece emin oldukları gerçeği.

Bu düşünce birkaç minik unsurdan kaynaklanıyordu. Neredeyse iki yüzyıldır Panama'da bilfiil bulunmaları gibi. Güney Amerika'nın yağmaladıkları altın ve gümüşlerini İspanya'ya geri gönderirken bu bölgenin hayati bir rol oynaması gibi. Ve Darien'in büyük şehirlerinden üçünün arasında bulunması gibi. Daha önce istila etmiş olmalarına rağmen, İskoçların daha yeni keşfetmeye başladıkları tüm problemlerden dolayı Darien'ı terk etmişlerdi. İspanya'nın zıpcıktı bir ülkenin gelip istediği gibi kendi ülkelerinin ortasında koloni kurmasına izin vereceği düşüncesi gülünçtü.

İskoçya Şirketi, İspanyolların kendilerine izin vereceğini nasıl düşündü? Gerçekten şaşırtıcı. Ama en azından bu konuda ne düşündükleri hakkında genel bir fikrimiz var.

Bölgedeki İspanyol mülklerine yapılan başarılı saldırıları konu eden romantik korsan hikâyeleriyle gaza gelip İspanya'nın kâğıttan bir kaplan, en iyi günleri geride kalan sönmüş bir sömürgeci güç haline geldiğine inanmış gibi görünüyorlar. İspanyol donanması İskoçya'nıkinden kalabalık olmasına rağmen, (bir donanmaya karşılık sıfır donanma) muhtemelen herhangi bir ilk saldırıyı püskürtürlerse, rakiplerinin blöfüne meydan okuyabileceklerine inanmışlardı.

Pek de öyle olmadı. Bir kere, İspanya'nın doğrudan saldırmasına gerek yoktu. İngilizlerin daha önce İskoç hırslarına engel olma çabaları şimdi olacaklara oranla solda sıfırdı. İspanyollar diplomatik yollarla hızla Kral William'a İskoçya'nın küçük girişimi gibi boklar yemenin savaş nedeni olduğunu bildirdiler. İngiltere'nin Fransa ile düzenli olarak girdiği savaşların birinden yeni çıkmış olan William, İspanya ile barışı korumak zorundaydı. Bu yüzden de derhal hiçbir İngiliz toprağının veya gemisinin asla İskoçlara yardım etmemesi, hatta İskoçlarla haberleşmemesi emrini verdi.

Haber Kaledonya'ya ulaştığında yerleşimcileri umutsuzluğa sevk etti. Geldiklerinden beri evden haber almamışlardı. İskoçya'dan sürekli yardım istemelerine rağmen hiçbir yeni malzeme gelmemişti. Artık dünyayla irtibatları tamamen kesilmiş ve bölgede müttefik bulma umutları da yok olmuştu.

İngiliz ambargosu başlamadan önce, ajanlık yapmak için gönderilen bir İngiliz gemisinin kaptanı tarafından uyarıldıkları için küçük bir İspanyol saldırısını savuşturmayı başarmışlardı. (Aslında İngiliz

kaptan, Şirket'in sırlarını saklamaktaki beceriksizliği sayesinde onlardan önce bölgeye gelmişti.) Bu küçük zafer kısa bir süre için moralini yükselttiyse de, ticaret yapacak insanlar arayan gemilerden biri İspanyollar tarafından ele geçirilip, mürettebatı hapse atılıp, mallarına el konunca yine sıfıra indi.

Kaledonya nüfusunun yarısı ölmüş, ölmek üzere ve hapsedilmiş; diğer yarısı tükenmiş, aç ve akşamdan kalmayken, tamamen izole oldukları haberi bardağı taşıran son damla oldu. Tamamen yalnız kaldıkları inancıyla, hep beraber Darien'ı terk etmeyi ve eve doğru üzücü bir yolculuğa çıkmayı seçtiler.

Ve böylece William Paterson hayatının büyük bir kısmını hayalini kurarak geçirdiği yere gelip dul kalmış, yalnızca dokuz ay sonra kendisi de hasta bir halde Darien'ı terk etmeye hazırlanan bir gemiye taşınmıştı. Ateşli hastalıktan kurtulacak ama Darien'ı bir daha asla görmeyecekti.

Sömürgecilerin hastalıktan perişan halde Jamaika ve New York üzerinden eve dönüşleri Darien'da geçirdikleri zaman kadar korkunçtu. Limandan çıkmak neredeyse bir hafta sürdü ve yolda yüzlercesi daha öldü. Bir gemi battı. Bir diğeri neredeyse batıyordu. Sonunda, sadece tek bir gemi İskoçya'ya kadar gelebildi. Ama ne yazık ki, onlara ne olduğunu öğrenmek için Darien'a yelken açan ikinci filoyu durdurmak için zamanında gelememi.

Evet, İskoçya Şirketi nihayet fazlasıyla gecikmiş takviyeleri göndermeye karar vermiş, ama artık çok geç olmuştu.

İkinci filo 1699'un kasım ayının sonunda gelip New Edinburgh'nun terk edilmiş ve yanmış kalıntılarıyla içinde bitkiler büyümüş bir kale ve çok sayıda mezar buldu. Yeni gelenler, erzak almaları için insanların bir kısmını İskoçya'ya geri gönderdikten sonra mantığa son derece aykırı olarak burada kalmaya, yapıları yeniden inşa etmeye ve araziyi ellerinde tutmaya karar verdiler. Bu sadece daha fazla insanın hastalanıp ölmesine ve İspanya'ya sönmüş bir güç olmadığını kanıtlama şansı vermeye yaradı. İspanyollar yeni yüzyılın ilk aylarında kimin hâlâ patron olduğunu herkese hatırlatmak için tüm güçleriyle saldırdı. Ateşli hastalıktan perişan haldeki İskoçlar bir şekilde kuşatmaya direnmeyi

başardılar ancak nisan ayında artık teslim olmak zorda kaldılar. İskoç İmparatorluğu böylece sona erdi.

Muhtemelen kuyruğu bacaklarının arasında kaçan yenilmiş bir düşmanın propaganda değerini bilen ya da bu zavallılar için üzülen İspanyollar, yerleşimcilerin gitmesine izin verdi. Bir kez daha, yolculuk sırasında yüzlercesi ateşli hastalıktan öldü. Şiddetli bir fırtına, iki gemiyi daha yok ederek yüzlerce can kaybına neden oldu. Bunların arasında, ilk gemi kazasına rağmen İskoçya'ya geri dönmeyi başaran ve ikinci filoyla Darien'a dönmeyi seçen inanılmaz şanssız muhasebeci Alexander Hamilton da vardı.

Toplamda, İskoçya'dan yaklaşık 3.000 kişi Darien'a gitmek için denize açılmıştı. 1.500 ila 2.000'inin Kaledonya koyunda veya denizlerde öldüğü düşünülmektedir. Hayatta kalanların birçoğu da İskoçya'ya bir daha dönmedi.

1700 yılı boyunca Edinburgh'da yavaş yavaş yayılan başarısızlık haberleri bir şok dalgasına neden oldu. Yeni kutuplaşmış bir siyasi ortamda, konu Şirket yöneticilerini utanç verici başarısızlıklarından dolayı suçlayanlarla, kalles İngilizleri müdahaleleri nedeniyle suçlayanlar arasında siyasi bir futbol haline geldi. Edinburgh'da Şirket'i destekleyen ayaklanmalar yaşandı. Broşürleri Şirket yönetimini suçlayan bir sömürgeci, kutsal şeylere küfür etmekle itham edildi, hükümete saldıran uygunsuz bir gravür üreten üç Şirket destekçisi vatana ihanetten başarısız bir şekilde yargılandı. Gerçeklerin ne olduğu artık önemli değildi. Önemli olan hangi tarafta olduğunuzdu.

Konu sadece politik değil, aynı zamanda finansaldı. Ekonomik bir krizin ortasında, ülkenin servetinin önemli bir bölümü çarçur edilmişti. Bireysel yatırımcılar kazanç elde etmeyi umarak büyük meblağlar kaybetmişti. İskoçya aşağılanmış ve zayıflamıştı.

Elbette, hiçbir siyasi değişim tek bir nedenden dolayı gerçekleşmez. İskoçya'yı İngiltere ile tam bir birlikteliğe iten güçler karmaşıktı ve Paterston'un çılgın planının hemen ardından ortaya çıkmadı. Ne de olsa, sınırlar ve ittifakların iki haftada bir değiştiği 17. yüzyılın sonuydu. Ancak Darien duruma hayvan gibi katkıda bulundu. Birkaç yıl sonra birlik anlaşmasının bir parçası olarak, İngiltere'nin İskoçya'ya finansal destek verme teklifinde bulunduğu ortaya çıktı. İngiltere, sadece ülkeyi

kurtarmayacaktı, aynı zamanda İskoçya Şirketi'ne yatırım yapanların orijinal hisse bedelini de cömert bir faizle geri ödeyecekti.

Birçoğu buna rüşvet diyordu. Burns seksen yıl sonra, "İngiliz altınına alınıp satıldık," diye yazacaktı. Kimileri tüm olayı, İskoçya'yı hiçbir seçeneğinin kalmayacağı noktaya getirmek için oynanan karanlık bir İngiliz oyunu olarak gördü. Diğerleri paralarını geri almaktan mutlu oldular.

Paterson birlik fikrini savundu.

Mayıs 1707'de Birleşik Krallık kuruldu. Ağustos ayında, yaklaşık 400.000 Pound içeren ve iyi korunan bir düzine yük arabası Yeni Edinburgh'ya girdi.

Olay şu ki, Paterson tam da yanılmamıştı. Panama gerçekten koloni kurmak için mükemmel bir yerdi. 2007'de bölgeyi inceleyen arkeolog Mark Horton, Paterson'ın Darien'dan geçmesini önerdiği ticaret yollarının aslında gayet gerçekçi olduğu sonucuna vardı. Ve küresel ticaretin nasıl gelişeceğine dair öngörüsü de insana bugün uzak gelmiyor.

Dahası, özellikle "İskender ve Sezar gibi suçluluk ve kan dökülmesine sebep olmadan" da imparatorluğun servet sahibi olabileceğini yazarak şiddet içermeyen bir alternatifi açıkça destekledi. Bu açıkçası onu neredeyse "bilinçli" biri yapar. (Yine de aşırıya kaçmayalım: Darien'in henüz yararlanılmamış altın madenleri hakkında yapılan sinsi konuşmalar, projenin destekçilerinden çoğunun doğal kaynakların yağmalanması için işin içinde olduğunu gösteriyor.)

Girişimi başarısızlığa mahkûm eden şey, destekçilerinden hiçbirinin zor sorularla uğraşmak istememesiydi. İhtiyaç duydukları gemilerin türü ve hangi malzemelerin alınacağı gibi ayrıntıları bir kenara bıraktılar; eylemlerinin jeopolitik sonuçlarını ve büyük resmi görmezden geliyorlardı. Bunun yerine, aksilikler veya problemler ortaya çıktığında, kendi kendilerini gaza getirmeye ve kendilerini haklı olduklarına daha güçlü bir şekilde ikna etmeye başladılar. Bu klasik bir grup düşüncesiydi.

Darien hikâyesi bugün bile İskoçya'yı bölen bir hikâyedir. 2014'teki bağımsızlık referandumu sırasında, her iki taraf için bir me-

Aşırı Keyifli ve Eğlenceli Sömürgecilik Partisi

tafor; milliyetçiler için İngiltere'nin İskoç umutlarını her zaman nasıl sabote etmeye ve ezmeye çalıştığına dair bir alegori; birlik yanlıları için gerçekçi olmayan hırslar uğruna istikrarı terk etmenin tehlikeleri üzerine bir ders haline gelmiştir.

Bir öykü olarak, metafora dönüşmeye elverişlidir. Demek istediğim, coğrafi olarak en yakınındaki ticaret ortaklarıyla politik bir birlik kurmak yerine imparatorluk olma hayalleriyle fantezi bir vizyon belirleyip, muğlak planlarını coşkun bir milliyetçi söylemle destekleyen serbest ticaret takıntılılarının uzman görüşlerini göz ardı ede ede teşvik ettiği bir ülkenin hikâyesidir.

Ne yazık ki, bugün için metafor olabilecek hiçbir şey düşünemiyorum.

Keşfetmekte başarısız beş kâşif

Louis Antoine de Bougainville

Büyük Bariyer Resifi'ne kadar inip geri dönen, böylece Avust-ralya'yı keşfedemeyip dünyayı dolaşan ilk Fransız.

John Evans

1790'larda Amerika'daki kayıp Gal kabilesini aramak için beş yıl geçiren Galli kâşif, İspanyollar tarafından bir casus olduğu düşünülmek üzere hapsedildi. Yine de sonunda Mandan kabilesini buldu ama Galli olmadıklarını keşfetti.

Vilhjalmur Stefansson

Kuzey Kutbu'nun aslında misafirperver bir yer olduğuna inanan ve 1913'te buraya bir keşfe öncülük eden Kanadalı kâşif, gemisi buza sıkıştığında, adamlarına buza inip yiyecek bulmak üzere görevlendirdiği küçük bir gruba liderlik edeceğini söyleyerek onları terk etti.

Lewis Lasseter

1930'da Lasseter, yıllar önce bulduğunu iddia ettiği saf altından yapılmış "büyük resif"i yeniden bulmak için orta Avustralya çölüne bir arama ekibi götürdü. Öyle bir şey yoktu. Sonunda ekibi onu terk etti, sonra da o sıçarken develeri kaçtı ve öldü.

S. A. Andrée

İsveçli bir mühendis ve maceracı olan Salomon Andrée, Kuzey Kutbu'na hidrojen balonu ile ulaşmak gibi mükemmel bir fikir buldu ve balonu gaz sızdırmasına rağmen yola çıktı. O ve ekibi Kuzey Kutbu'nda bir yerde öldü.

8.

Salakların ve/veya Mevcut Başkanların Diplomasi Rehberi

Keşifler Çağı'nda küresel seyahat patladığında, öfkeliendirebileceğiniz ülke sayısı arttığından, kazara savaş başlatma fırsatları da önemli ölçüde arttı. En azından bazen savaştan kaçınmak istediğinizi varsayarsak, o zaman (Harappa halkının yaptığı belirsiz şey gibi) en iyi çıkar yolunuz diplomasıdır. Diplomasi, büyük insan gruplarının birbirlerine şerefsizlik yapmama sanatı ya da en azından, herkesin bazen şerefsiz olduğunu kabul edip daha az şerefsizlik yapmaya çalışmasıdır.

Maalesef bunda da başarılı değiliz.

Uluslararası ilişkilerdeki ana sorun, insan etkileşimlerinin daha genel ve temel bir sorunundan; yani iki temel ilke içermesinden kaynaklanmaktadır:

1-İnsanlara güvenmek iyi bir fikirdir.

2-Ama çok da değil!

Bu, tarihte farklı kültürler arasındaki hemen hemen her temas anında görülmüş olan bir ikilemdir. Ne yazık ki, o anları yaşayan insanların hangi seçeneğin doğru olduğunu bilme ihtimali yoktu. Bu hâlâ tam olarak çözemediğimiz bir sorun, ama en azından insanların geçmiş seçimlerine bakıp, "Hayır, kesinlikle yanlış seçim," deme lüksüne sahibiz.

Karayip halkının Kolomb geldiğinde karşılaştığı sorun buydu. İlk birkaç görüşmelerinde Kolomb'u samimiyetleri ve cömertlikleriyle etkilediler. Tabii ki, Kolomb, samimi ve cömert insanlara karşı ve-

rilmesi gereken normal karşılığı verdi: “Bunlardan iyi hizmetçi olur,” diye düşündü. Birkaç gün daha düşündükten sonra da, “Elli adamı esir alıp onlara istediğimizi yaptıralım,” dedi. Ne sevimli herif.

Onlarca yıl sonra Aztek hükümdarı Moctezuma, Hernán Cortés’in niyetleri hakkında çok ama çok kötü bir değerlendirme yaptığında da kabaca aynı şey yaşıyordu.

Aztekler (veya kendilerinin dediği gibi Meksika), bugünkü Meksika’nın merkezinde bulunan kıyıdan kıyıya uzanan büyük bir imparatorluğa hükmetti. Moctezuma, ülkeyi kıtadaki en büyük ve en gelişmiş yerleşim olan Tenochtitlan şehir devletinden (Mexico City’nin bugün bulunduğu yer) yönetiyordu. Cortés, 1519 yılında Yucatan sahilinde karaya çıkana kadar her şey yolunda gidiyordu.

Cortés yalnızca bir fatih değil, aynı zamanda bir serseri mayındı. Aslında kendisine güvenmeyen Küba’nın İspanyol valisi tarafından keşif komutası görevinden alınmıştı ama Cortés gemileri ve mürettebatı alıp yola çıkıverdi. Varışından bir süre sonra, mürettebatının isyan etmesini ve Küba’ya geri dönmelerini engellemek için tekneleri batırdı. Burada söylemek istediğim şey, Hernán Cortés’in bir takım oyuncusu olmadığıdır. Ve bu noktada, kendi vatandaşlarından kaçarken ve eve dönmesinin de bir yolu kalmamışken, “fetihiçi saçmalıkları” dışındaki tüm seçenekleri tükenmişti.

Moctezuma, Cortés’in Tenochtitlan’dan yaklaşık 400 kilometre uzakta karaya çıktığını duyduğunda gerildi, doğal olarak. Ne yazık ki, ne yapacağına karar veremedi. Cortés’e görkemli hediyeler göndermekle ona kesinlikle uzak durmasını söylemek arasında bocaladı. O sırada Cortés, Meksika’nın zayıflıklarından yararlanmakla meşguldü. Asıl sorun şuydu: Onlar da bir imparatorluktu ve çoğu zaman epey acımasızlardı. Ayrıca, Meksika’da Moctezuma’nın pek de hayranı olmayan çok sayıda yerli grup vardı ve Cortés ülkenin iç kısımlarına ilerlerken, Tenochtitlan’ı almak için kendisiyle müttefik olmaya ikna etmek adına bu gruplar üzerinde yumuşak konuşma, hile ve ara sıra da toplu katliam yöntemlerinin bir kombinasyonunu denedi.

Moctezuma’nın bütün bu olanlardan sonra bir dostluk döneminin başlamadığını anlaması gerekirdi ama o yine de bekledi. Cortés’in, gökyüzü tanrısı Quetzalcoatl’ın reenkarnasyonu olabileceği inancının,

halk arasında gittikçe yayıldığı söylentisinin de ona karşı harekete geçmek konusundaki tereddütünü arttırmış olması mümkün. Ancak herkesin buna inandığına dair tek gerçek kanıt, Cortés'in mektuplarında bu konudan çokça bahsetmesidir. Ama, açıkçası bu kendi palavrası gibi gözüküyor.

Cortés sonunda birkaç yüz İspanyol askeri ve yeni müttelikleriyle Tenochtitlan'a geldiğinde, çoğu danışmanı bunun gerçekten kötü bir fikir olduğunu söylediyse de Moctezuma nihayet kararını verdi. Dürüst olmak gerekirse, verebileceği *doğru* bir karar olup olmadığı meçhul, ama verdiği karar kesinlikle yanlış karardı: İspanyolları onur konuğu olarak davet etti. Onlara hediyeler verdi, en iyi odaları ve istedikleri her türlü imkânı sundu. Bu işin sonu iyi gelmedi. Birkaç hafta içinde Cortés darbe yaptı, Moctezuma'yı kendi sarayında rehin aldı ve bir kukla olarak ülkeyi yönetmeye zorladı. İspanyolların ilk talebi akşam yemeği idi. Yemekten sonra da altınların nerede olduğunu öğrenmek konusunda ısrarcı oldular.

1520'nin ilk aylarında, ne gariptir ki, Cortés uzakta Küba valisi tarafından onu durdurmak için gönderilen kalabalık bir İspanyol birliği ile savaşırken işler çığırından çıktı. Cortés'in Tenochtitlan'ı kontrol altında tutmak için geride bıraktığı yardımcılarının biri, dini bir festival sırasında Büyük Tapınak'ta nedensiz bir şekilde çok sayıda Meksikalı soyluyu katletmeye karar verdi. Katliama öfkelenen Meksika halkı isyan edince Cortés ayaklanmayı bastırmak için geri döndü. Moctezuma'ya halkını çatışmadan vazgeçirmesini emretti. Vazgeçmediler ve bu Moctezuma'nın sonu oldu. İspanyol kayıtları, öfkeli halkı tarafından taşlanarak öldürüldüğünü söylüyor ama büyük olasılıkla artık onu bir kukla olarak kullanamayacaklarını anlayan İspanyollar tarafından öldürüldü. Bir yıldan biraz uzun süren kanlı bir savaşın ardından İspanyollar Meksika'yı tamamen ele geçirdi ve aniden patronlarının gözüne giren Cortés, Meksika valisi oldu.

Muhtemelen kimse İspanyol istilasını durduramazdı, ancak Moctezuma'nın onları misafir olarak ağırlama kararı, en kötü uluslararası ilişkiler politikası olarak tarihe geçmelidir. Dürüst olmak gerekirse, Meksika hükümeti 300 yıl sonra Teksas'a Amerikan göçünü teşvik etmeye başlamadan önce Moctezuma'nın üzücü hikâyesinden ders

çıkarmış olsaydı (Meksika, tanrı aşkına beyaz insanları davet etmekten vazgeç) tarih çok farklı yazılabilirdi.

Neyse ki Moctezuma kendi adına, tarihin kötü uluslararası ilişkiler tercihleri geçit töreninde yalnız değil.

Arkadaşlarınızı akıllıca seçmenin önemi, bir Alman olan Roma valisi Publius Quinctilius Varus'un milattan sonra 9 yılında geçen hikayesinde görülebilir. Varus, köylüleri nispeten sakın tutmak için hangi yerel soyluları yanına alacağını seçerek klasik işgal gücü oyununu oynamaya çalışıyordu.

Kendisi adına ne yazıktır ki, Roma vatandaşı olduğu ve hatta Roma ordusunda bir destek birliğine liderlik ettiği gerekçesiyle Arminius adlı bir Alman kabile liderine güvenmeyi seçti. Güvenilir danışmanının pek de dürüst bir insan olmayabileceği konusundaki uyarılara rağmen, Alman kabileleri arasında bastırılması gereken bir ayaklanma olduğunu söylediğinde Arminius'a inanmayı tercih etti. Arminius, o bilindik "İlerleyip durumu kontrol edeceğim," hilesini kullanarak Varus ve Roma lejyonlarını, kendisinin yönettiği bir pusuya yöneltti. Üç Roma lejyonu (Roma tarihindeki en kötü askeri yenilgiyi alarak) yok oldu ve Roma İmparatorluğu'nun kuzeye doğru genişlemesi tamamen durdu.

Aşırı güvenin zıt köşesinde, tecrit olup kendi kendini başarısızlığa uğratmak üzerine bir vaka çalışması haline gelen Çin'i yöneten Ming hanedanının dış politikası var. 1400'lerin ilk otuz yılında Çin, efsanevi denizci Zheng He'nin komutası altında dünya tarihinin en büyük deniz filolarından birine sahipti. Gelecekte yüzyıllar boyunca yelken açacak herhangi bir gemiden daha büyük dokuz direkli gemiler de dâhil olmak üzere 300 gemiden oluşan filo, 30.000 kadar insan taşıyordu. Hatta âdeta yüzen çiftlikler olan, sebze yetiştiren ve hayvan sürülerini barındıran gemileri bile vardı.

Çinlilerin bu dönemde filolarını başka ülkeleri işgal etmek için kullanmaması da dikkate değer. Korsanlarla savaşmak için kesinlikle epey zaman harcadılar. Aynı zamanda filo, çizgiyi aştığını düşündüğü herhangi bir ülkeyi tehdit etmek için de çok kullanışlıydı, ancak Zheng He'nin Asya, Arabistan ve Doğu Afrika'nın çeşitli noktalarına yaptığı yedi sefer dışında sadece nispeten küçük bir savaş yaptı. Savaşlar yerine zamanının çoğunu Melaka, Muskat ve Mogadişu gibi uzaktaki

limanları ziyaret ederek geçirdi ve hediye alışverişi gerçekleştirdi. Çinliler değerli metaller ve ince kumaşlar dağıtıp çok sayıda hayvan da dâhil olmak üzere çeşitli hediyeler aldı. Bir keresinde Kenya'dan bir zürafa bile getirdiler.

İmparatorlukların ezici güç gösterisi alternatifleri ile kıyaslandığında bu yapılan çok hoş görünüyor. Onun için, Zheng He'nin 1433'teki ölümünden sonra Ming Hanedanlığı'nın neredeyse durması özellikle şaşırtıcıdır. Donanmalarını terk ettiler. Japon korsanlarının devam etmekte olan operasyonlarına karşı aşırı bir tepki göstererek, eski *haijin*¹⁶ ilkesini yeniden canlandırdılar. Herhangi bir deniz taşımacılığı aktivitesi neredeyse tamamen yasaklandı. Kuzeydeki Moğollarla devam eden savaşların odağını dağıtan yabancı diplomatik misyonlar gereksiz bir masraf olarak görülüyordu. Paranın başka bir projeye, çok büyük bir sınır duvarının inşasına harcanması daha iyiydi.

Sonraki yıllarda Çin, kendini dünyaya kapatarak gittikçe içe döndü. Bunun, Avrupa donanmalarının dünyayı keşfetmeye başladığı zamana denk gelmesi iki etki yarattı: Avrupalılar birkaç on yıl sonra Asya denizlerinde görünmeye başladığında karşılarında duracak büyük bir yerel güç yoktu ve Çin hızlanmakta olan bilimsel ve teknolojik ivmenin çoğunu kaçıırıyordu. Ülkenin global bir güç haline gelmesi çok, çok uzun zaman alacaktı.

Bu durum, diplomatik seçimlerin güç dengelerinin gelecekte nasıl değişeceğini tahmin etmeye çalışmakla ilgili olduğunun altını çiziyor. Bu seçimleri tam bir karalılıkla yapmanın imkânsız olduğu göz önüne alındığında, insanların bu kadar sık yanlış yapmaları şaşırtıcı değildir. I. Dünya Savaşı'nın tam ortasında, 1917 baharının sonlarında İsviçre'de, komik sakallı orta yaşlı bir adam Alman hükûmetine bir teklifte bulundu. Rustu ve politik ayaklanmaların pençesinde olan ülkesine geri dönmeye can atıyordu. Ancak savaş Avrupa'da seyahat etmeyi imkânsız hale getirmişti. Rusya'ya geri dönmenin en iyi yolu kuzeye doğru gidip Almanya'dan geçmekti ama adamın bunu yapabilmesi için Almanların iznine ihtiyacı vardı. Ve Alman hükûmeti onun siyaset anlayışından pek memnun değildi.

16 Haijin: Denize açılmayı ve deniz ticari yapmayı yasaklayan ilke. (ç.n.)

Adamın basit bir teklifi vardı. Bütün farklılıklarına rağmen, kendisinin ve Almanların ortak bir düşmanı vardı: Sevmediği ve devirmek istediği Rus hükümeti. Rusya'nın dikkatini dağıtıp kaynaklarını cepheden uzaklaştıracak bir şeyin varlığı, aynı anda birkaç cephede savaşan Alman Yüksek Komutanlığının aklına yattı. Adamı, karısını ve 30 yurttaşını İsveç ve Finlandiya üzerinden seyahat edecekleri kuzey limanına giden bir trene bindirdiler. Büyük bir atılım değildi ama hiç yoktan iyiydi. Alman yetkililer onlara biraz para bile verdi. Sonraki aylarda da onlara mali yardım yapmaya devam edeceklerdi. Uç bir politikaya saplantılı pek çokları gibi, adamın biraz sorun yaratacağını ve sonra silinip gideceğini, bu süre zarfında da Rusların bir süreliğine tepelerinden ineceğini düşündüler.

Vladimir İlyiç Ulyanov, bilinen adıyla Lenin (1870-1921)

Her neyse işte, evet, o adam Lenin'di.

Alman planı pek çok yönden kusursuz işledi. Hatta beklenenden çok daha iyi işledi! Bolşevikler Rus yetkilileri rahatsız edip dikkatlerini dağıtmakla kalmadı, aynı zamanda onları paspas gibi çiğnedi. Rusya'nın geçici hükümeti altı ayda düştü, Lenin iktidara geldi ve Sovyet

devleti kuruldu. Almanlar, nisan ayında Lenin'in treninin ardından el salladıklarında hayal bile edemeyecekleri ateşkesi yaptılar.

Gel gör ki, plan biraz daha uzun vadede dev bir başarı getirmede.

Bir kere, Doğu Cephesi'ndeki ateşkes aslında Almanların savaşı kazanmasına yardımcı olmadı. Sonra, yayılmacı yeni Sovyet devletiyle yardımsever Alman dostları arasındaki ilişki hızla limonileşti. Birkaç on yıl ve başka bir dünya savaşından sonra bölünen Almanya'nın yarısı Sovyet kontrolüne girecekti.

Almanlar, o bilindik "düşmanımın düşmanı dostumdur" tuzağına düştüler. Bu her zaman yanlış değildir, yalnızca bu dostluğun ömrü genellikle epey kısadır. Ve bu düşmanımın düşmanı dostumdur yanlışlaması, son derece kafa karıştırıcı Avrupa tarihinin birkaç yüzyılını açıklamanın yanı sıra, tarihin en kötü kararlarının pek çoğunun da ardında yatan sebeptir.

Bunun bir başka adı da "savaş sonrası ABD dış politikası" olabilir. Uzun bir kötü kararlar alma dönemi olan Soğuk Savaş sırasında ABD, "komünist olmama" gibi "çok zor" bir kritere uyan herkesle ittifak kurdu. Bu müttefiklerin çoğu düpedüz puştta (bakınız: Latin Amerika'daki muhtelif diktatörler, Vietnam'da ardı ardına gelen korkunç yöneticiler.) Bir de bu temel problemin üzerine bir başka problem daha ortaya çıkıyordu: Bu müttefikler genellikle ABD'nin pek de hayranı değildi.

Sadece son birkaç on yılda, ABD'nin daha önce Afganistan'da Sovyetler'le savaştıkları için desteklediği Mücahitler'den çıkan El Kaide'ye karşı silahlı bir çatışma içinde olduğunu aklınıza getirin. (Eğer televizyon ekranınıza "YUH! O ZAMANLAR NASILMIŞ" diye bağırırmaktan keyif alanlardansanız, 1987 tarihli James Bond filmi *The Living Daylights*'ı izlemenizi şiddetle tavsiye ederim. Bond, Mücahitler'in gösterişli bir İngiliz aksanı ile konuşarak hayranlık uyandıran "tatlı dilli bir Bin Ladin" diye adlandırabilecek kahraman liderleriyle işbirliği yapıyor. Filmin müziği iyi ama.)

Aynı dönemde ABD, daha önce İran'a karşı savaştığı için desteklediği Irak'la da silahlı çatışma içindeydi. İran da, Amerika'ya sırf Sovyetler'e karşı olduğu için ülkedeki eski diktatörlüğü desteklemeleri nedeniyle kızgındı.

ABD sonra da savaş sonrası Irak'ta El Kaide'nin faaliyetlerinden dolayı büyüyen ve Suriye'de *en az* üç taraflı bir savaş yaşayan IŞİD'e karşı silahlı bir çatışmaya girdi. Bu çatışma da Amerika'nın önce rejimini desteklediği, sonra rejimin düşmanlarını desteklemeye çalıştığı, ancak sonradan düşman rejiminin bazı düşmanlarının aynı zamanda hem ABD'nin hem de ABD'nin düşmanlarının düşmanları olan IŞİD ile dost olduğu, bazı dostların da her ikisinin düşmanları olduğu ortaya çıktı. Bu arada Rusya da eskinin hatırına savaşa katıldı.

Ve bu, dünyanın sadece bir tarafı.

Bakın, uluslararası politika gerçekten zor. Ulvi ideallere pek de yer yok ve pragmatizmin gerçekleri, çoğu zaman istediğiniz müttefiklerle değil, bulabildiğimiz müttefiklerle idare etmemiz gerektiği anlamına geliyor. Ancak düşmanın düşmanının orijinal düşman kadar şerefsiz olduğunu aklımızda tutarsak tekrar tekrar yaşadığımız birçok problemten kaçınabiliriz.

Ancak, gerçekten büyük diplomatik hatalar tarihinde, diğerlerinden çok daha öne çıkan bir tanesi var.

İmparatorluk (pek de uğraş vermeden) Nasıl Kaybedilir?

1217'de, geniş ve güçlü Harzemşah İmparatorluğu'nun şahı II. Alâeddin Muhammed, Doğu'da büyüyen yeni bir gücün liderinden dostça bir mesaj aldı. "Ben yükselen güneşin topraklarının efendisiyim," diyordu, "sen de batan güneşin topraklarına hükmediyorsun. Bir dostluk ve barış anlaşması yapalım." İki güç arasında karşılıklı yarar sağlamak amacıyla bir ticaret anlaşması öneriyordu.

Fakat bu noktada II. Muhammed uluslararası diplomasi tarihinin en kötü kararını verdi.

Batıda neredeyse Karadeniz'den doğuda Hindikuş dağlarına, güneyde Basra Körfezi'nden kuzeyde Kazak bozkırlarına kadar uzanan Harzemşahlar o zamanlar dünyanın en önemli imparatorluklarından biriydi. Bugün İran, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Azerbaycan, Afganistan topraklarının tamamını veya büyük bir kısmını kapsayan dev bir alana yayılmışlardı. Avrupa'nın hâlâ Rönesans'tan bir ya da iki yüzyıl uzakta olduğu bir dönemde Harzemşahlar, geli-

miş dünyanın merkez üssüydü. Doğu'yla Batı'yı birbirine bağlayan, hem ticari malların hem de fikirlerin taşındığı İpek Yolu, Hazemşah İmparatorluğu'ndan geçiyordu. Şah'ın ülkesi, mevcut en zengin ve en gelişmiş kültür olan İslam dünyasının ana damarlarından biriydi. Harzemşah İmparatorluğu'nun mücevherleri Semerkant, Buhara ve Merv gibi şehirler Orta Asya'nın büyük ilim, inovasyon ve kültür merkezleri arasındaydı.

Tuhaf, Harzemşah İmparatorluğu'nun bu kadar gelişmiş olduğunu bilmiyordum diyorsanız, bunun bir nedeni var.

Şah'ın aldığı mesaj Cengiz Han'dan geliyordu. Ve o berbat kararını verdikten sadece birkaç yıl sonra... Harzemşah İmparatorluğu artık yoktu.

Cengiz Han'ın savaştaki tasviri, Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedâni'nin 14. yüzyıldaki kitabından

Tarihin söylediği kadarıyla, Cengiz'in şaha gönderdiği dostluk mesajının samimi olduğunu belirtmek gerekir. Büyük savaşçı o noktaya kadar tüm hedeflerine etkili bir şekilde ulaşmış, kolay galibiyetten korkunç kıyımlara kadar uzanan bir yelpazede bir dizi fethin sonunda kuzey Çin'in ve çevresindeki bölgelerin göçebe halklarını Moğol İmparatorluğu altında birleştirmişti. Doğu'da kazanacağı hâlâ birkaç

savaşı vardı, ancak daha Batı'ya gitmek gibi bir planı yoktu. Olduğu nokta, hırslarının ve arzularının uzandığı son noktaydı. Ayrıca altmışlı yaşlarına yaklaşıyordu. İşini bitirmiş, sakın bir emeklilik planlamaya başlama zamanı gelmişti.

Cengiz'i Harzemşahlar'ın kapısının eşğine getiren şey, günümüzde Kırgızistan'da bulunan, evlerinden uzaktaki Çinlilerin kurduğu, hükümdarlığına direnen son kale Karahitay'ı fethederek Moğol ve İslam dünyası arasında yakın zamanda yeni bir sınır oluşturmuş olmasıydı. Sınırlarda, özellikle de kötü tanımlanmış sınırlarda genelde olduğu gibi, Moğol birlikleri ve Harzemşahlar arasında yarım kalmış bir askeri çatışma yaşanmıştı bile. Bu tam da II. Muhammed ve ordusunun düşmanlarıyla savaşmak için çıka geldikleri anda olmuştu. Moğolların can sıkıcı bir şekilde kendilerinden önce oraya varıp düşmanlarını yok ettiğini anladılar.

Üstelik bu ilk kez de olmuyordu. Cengiz'in ondan önce ortaya çıkıp Muhammed'in kazanmayı planladığı savaşları kazanma alışkanlığı varmış gibi görünüyordu. Belki de bu, Şah'ın, Cengiz'in ilk çatışmanın ardından uzattığı zeytin dalına gösterdiği ters tepkiyi açıklamaya yardımcı olabilir. Moğollar ihtişamını çalıp durdukları için muhtemelen azıcık sinirlenmiş ve aşağılanmıştı. (Bu durum ona Moğolların epey iyi askeri taktikçiler oldukları konusunda bir ipucu vermiş olmalıydı ama görünen o ki, vermemişti.)

Ayrıca Harzemşah-Moğol ilişkileri genellikle yaşandığı gibi çeviriye kurban gitmiş gibi gözüküyor. "Sen batan güneşin topraklarına hükmederken ben yükselen güneşin topraklarının efendisiyim," derken Cengiz muhtemelen yalnızca Doğu-Batı coğrafyasının temel özelliklerini ortaya koyuyor ve (kabaca) eşit olduklarını kabul ediyordu. Ama işte mesajın alternatif bir çevirisi: "Ben gün doğumunun hükümdarıyım, sen gün batımının," olunca aniden Cengiz, Harzem'e bok atmış gibi oluyordu. Zaten başkası onun savaşlarını kazandığı için azıcık küskün hisseden bir hükümdar için bu sözler, "Ben yükselen bir gücüm, sen solan güçsün, LOL," anlamına geliyordu.

Bunu izleyen ve Muhammed'le Cengiz arasında gidip gelen bir dizi elçi aracılığıyla yürütülen diyalog pasif-agresif bir karakter komedisi gibi devam etti. Cengiz, Şah'ın ona gönderdiği kaliteli ipekten

hediyelerle kendisine büyüklük taslandığını hissetti. (“Bu adam daha önce böyle şeyler görmediğimizi mi sanıyor?”) Muhtemelen çadırlarda yaşasalar bile güzel şeylere sahip olduklarını göstermek için koskoca bir altın külçesi göndererek karşılık verdi. Bu noktada Cengiz’in barış arzusunu tekrar etmesi ve “Seninle sürekli barış içinde yaşamak istiyorum. Seni oğlum sayacağım,” demesi, “oğlum” olarak adlandırılmaktan hoşlanmayan Muhammed’de ters etki yarattı.

Ancak, formaliteler ve protokol devam ederken (gıybetin alttan alta sürmesine rağmen), Cengiz barışçıl bir ticaret ilişkisi talebinin kabul edildiğine açıkça inanmıştı. Bir kere bu, Muhammed’e bir mesajında söylediği gibi herkes için bariz bir kazan-kazan durumuydu. “Ülkemin bir savaşçı karınca yığını, bir gümüş madeni olduğunu ve başka hükümdarlıkları ele geçirmeme gerek olmadığını biliyorsun. Öznelerimiz arasında ticareti teşvik etmek ikimizin de yararına.”

Böylece Cengiz kendi fonlarıyla desteklediği, kişisel elçisinin liderlik ettiği 450 tüccar, 100 asker, 500 deve ve gümüş, yeşim, ipek yüklü arabalardan oluşan ilk ticaret kafilesini gönderdi. Amaçları, öncelikle Harzemşahlar’ın Moğol İmparatorluğu ile sınır ötesi ticaret ambargosunu kaldırmasını sağlamaktı. Herkes bunun gerçekleşmesi için son derece hevesliydi, özellikle de Harzemşahlar ülkesinde. Cengiz’in kuzey Çin’i birleştirmesi, İpek Yolu boyunca geçişi teorik olarak çok daha kolay hale getirince İslam dünyasındaki tüccarlar Çin pazarına girme şansı yakaladılar. Fakat Şah’ın huysuzluğu geçişi engellemişti. Bu nedenle, tüccarlar ve ürünlerden oluşan kervan 1218’de kuzey şehri Otrar’a girdiğinde, eskinin iyi zamanlarının geri geldiğini düşünmüş olmalılar.

İşte o noktadan sonra dünyanın büyük bir kısmı için her şey çok, çok yanlış gitti.

Otrar Valisi İnalıcık Kayır Han, kafileyi karşılamak, develerini bağlamalarına izin vermek ve onlara güzel bir fincan çay sunmak yerine farklı bir yaklaşım izledi. Hepsini öldürttü ve yanlarında getirdikleri her şeyi aldı. Bu hain sürpriz saldırı sonucunda kafiyeledeki 550 kişiden katliam sırasında banyo yaptığı için küvetin arkasına saklanmayı başaran bir kişi hayatta kaldı.

Dürüstlük, misafirperverlik ve aynı zamanda da sağduyuya karşı yapılmış bir saldırı olan bu olay dünyayı şok etti. İnalıcık’ın casus

olduklarından şüphelendiği için tüm kafiyei yok ettiğini açıklaması son derece saçmaydı. Tüccarlar Moğollar değil, büyük ölçüde Uygur bölgesinden Müslümanlardı. Ana ticaret yollarından birinin üzerindeki İslam kentinde, Müslüman tüccarların yerel yönetim tarafından saçma bir gerekçeyle katledilmesi olasılığı, en hafif tabirle üzücü ve ticari açıdan kesinlikle olumsuzdu.

Ve hiç kimse İnalıcık'ın, serveti ve prestiji ticarete dayalı bir imparatorluk adına, Şah'tan izin veya doğrudan emir almaksızın bu kadar yıkıcı bir şey yapacağına inanmadı.

Muhammed'in Moğollarla savaş başlatmak için kıcını yırttığına dair herhangi bir şüphe varsa, yakında sona erecekti. Otrar'da yaşanan saldırıya rağmen, Cengiz inanılmaz bir şekilde ona ikinci bir şans vermeye hazırdı. Ticaret anlaşması Moğollar için hâlâ öncelikliydi. (Bir kere, fetihler ülke tarımı açısından iyi olmamıştı, bu yüzden bir şeyler satın almaları gerekiyordu.) Onun için Cengiz, İnalıcık'ın ceza almasını, mallar için tazminat almayı ve barışın sağlanmasını talep edip Muhammed'le işleri yoluna koymak üzere bir Müslüman, iki Moğol elçi gönderdi.

Şah, özür dilemek yerine Müslüman elçinin kellesini uçurdu. Moğolların da sakallarını ateşe verip onları yanmış ve aşağılanmış bir şekilde Cengiz'e geri gönderdi.

Neden? Yani, gerçekten, bunu neden yaparsın ki? Muhammed gerçekten güneşin battığı yerler lafının bok atma olduğunu düşündüğü için mi Cengiz Han'la bir savaş başlattı?

Kesinlikle mümkün ve diğer açıklamalardan çok daha aptalca değil. Ama aynı zamanda, Muhammed'in paranoyasının aşırı kırılğan masküleniteden daha fazlası olduğunu belirtmek gerekir. Türk kökenli olduğu ve bir kölenin soyundan geldiği için Müslüman komşuları Fars ve Arap soyluları tarafından sık sık aşağılanmıştı. İmparatorluğu neredeyse Cengiz'inki kadar gençti ve kendi içinde bölünmüştü. Annesiyle zor bir ilişkisi vardı. Bu da hayatını daha da zorlaştırıyordu. Ayrıca Bağdat'ın Arap halifesi Nâsır ile uzun süredir husumeti vardı ve artık onun kendisini tahttan indirmek için Moğollarla gizlice plan yaptığından şüpheleniyordu. (Dürüst olmak gerekirse, Nâsır'ın Moğollarla birlik olup Muhammed'e komplo kurması imkânsız değildir, ancak

tarafı göz önüne alındığında, bu ters tepecek bir girişim olurdu.) 1217’de Bağdat’ı fethetmek için yola çıkan birliklerinin dağları aşmaya çalışırken karda kaybolmaları da muhtemelen Muhammed’in askeri gücü hakkında daha da hassaslaşmasına neden olmuştu.

Buna ek olarak, Cengiz’in arz ettiği tehlikeyi de hafife almış olabilir. Sakalsız Moğol elçileri Muhammed’in provokasyon haberleriyle eve doğru yola çıktıklarında, şahın elçilerinden biri Moğol kuvvetlerinin tam olarak ne kadar güçlü olduğuna dair haberlerle geri dönüyordu. Bu da mümkün olduğunca fazla bilgiye sahip olmak için beklemenin önemine ve neden düşünmeden hareket etmemek gerektiğine dair iyi bir örnektir. Karşısındaki gücün büyüklüğünü öğrendikten sonra, kabaca ifade etmek gerekirse Şah’ın tepkisi, “Hassiktir,” olmuş gibi görünüyor.

Böylece Cengiz, savaş üzerine düşünürken her zaman yaptığı gibi doğum yerinin yakınlarındaki Burhan Haldun dağının tepesine tırmandı ve üç gün üç gece dua etti. Ardından Muhammed’e son bir mesaj gönderdi. Bu sefer mesaj yanlış yorumlanamayacak kadar açıktı. “Savaşa hazırlan,” dedi. “Karşısında duramayacağın bir orduyla geliyorum.”

Cengiz 1219’da ordusuyla yola çıktı. 1222’de Harzemşah İmparatorluğu haritadan silinmişti.

Tahminler çok değişiyor, ancak Moğolların 100.000’den fazla askeri olması muhtemel. Şah’ın bunun iki katı veya daha fazla askeri olması ve tanıdık arazide savaşıyor olması bir şeyi değiştirmedir. Muhammed, Moğol kuvvetlerinin kuşatmalarda başarısız olduklarını düşünüp iyi korunmuş şehir surlarının ardında bekleyerek ev sahibi olma avantajını kaybetti. Gerçekten, kuşatmalarda *kötüydüler* ancak Muhammed’in anlayamadığı şey Moğol ordusunun son derece hızlı öğrenebildiğiydi. Savaşın ilk kuşatması (tabii ki Otrar şehri) aylarca devam etti. Sonra, geri kalan şehirlerin çoğunu almak günler veya haftalar sürdü.

Moğol ordusu çevik, şartlara uyum sağlayabilen, disiplinli ve istihbarat odaklı bir orduydü. Cengiz, beklenmedik yönlerden saldırmak, gelebilecek desteği bloke etmek veya aynı anda birden fazla hedefi ele geçirmek için güçlerini böldü. Hızlı iletişime öncelik verdiler ve tak-

tiklerini kolayca değiştirdiler. Fethettikleri düşmanların stratejilerini ve silahlarını kullanmaya başladılar. Son derece acımasızdılar.

Harzemşah İmparatorluğu'nu korkunç bir hızla silip süpürdüler. Aldıkları her şehre teslim olma şansı verildi ve bu şehirlere görece hoşgörölü ("görece"nin altını çiziyorum) davranıldı: Sahip oldukları her şey yağmalanacaktı, ancak nüfusun çoğunun yaşamasına izin verilecekti. Teslim olmazlar veya daha sonra isyan etmeye kalkıştırlarsa sonuç korkunç oluyordu.

Ömer Hayyam'ın doğduğu Nişabur'da Cengiz'in en sevdiği damadı savaşta ölünce şehrin kaderi kederli dul kadının seçimine bırakıldı: Sonuç olarak, şehirdeki herkes (birkaç yetenekli zanaatkâr haricinde) idam edildi, 17.000 kafatası dev bir piramit halinde üst üste yığıldı. Katliam 10 gün sürdü, ardından Moğollar olayı pekiştirmek için kentteki tüm köpekleri ve kedileri de öldürdü. Birkaç ay boyunca direnmeyi başaran birkaç şehirden biri olan Ürgenç'e, Amuderya nehrini tutan barajı açıp şehri tamamen haritadan silen ölümcül bir su dalgası gönderdiler (ve birkaç bölüm önce söz edildiği gibi nehrin rotasını birkaç yüzyıl için değiştirdiler.) Bu olayların her ikisi de 1221'in aynı ayında gerçekleşti. Bu da onu tarihin en yıkıcı aylarından biri haline getirmiş olmalı.

Cengiz, terörün propaganda değerini biliyordu ve İslam dünyasında okuryazar sayısının çok olmasının büyük bir yardımı olduğunu keşfetti: Fetihlerinin hikâyelerini anlatan mektuplar gönderilmesini sağlıyor, böylece yolu üzerindeki şehirlerden bazılarının savaşmadan teslim olma şansını artırıyordu.

Aynı zamanda, özellikle kutsal alanlara daha nazik davranarak dine saygılı olmaya da özen gösteriyordu. Bütün bu vahşetin yanı sıra, Cengiz yönetimindeki Moğol İmparatorluğu muhtemelen dünyanın din özgürlüğünü destekleyen ilk yasasını yaratacak derecede şaşırtıcı biçimde hoşgörölüydü. Bunun pragmatik faydaları vardı elbette: Muhallifler kutsal bir savaşta olmadıklarını bildiklerinde teslim olmanın faydalarını daha kolay görebiliyorlardı ve bu durum dini azınlıkları potansiyel müttefiklere dönüştürüyordu. İslam teolojisinin merkezi olan Buhara şehri 1220'nin ilk aylarında düştüğünde Cengiz, bütün bu yıkımın ortasında Ulu Cami'ye dokunulmamasını emretti. Hatta

camii bizzat ziyaret etti. Bu, hayatında fethettiği bir şehre girdiği tek zamandı. Tanrısı Ebedi Mavi Gökyüzü olan, büyük çadırların ve açık ovaların hayranı olan Cengiz, fethedilecek yerler olmaları dışında şehirlerin anlamını hiçbir zaman anlamıyordu.

Peki ya inanılmaz diplomatik beceriksizliği tüm bunların sebebi olan Muhammed? Buhara'nın kardeş şehri Semerkant'ta bulunan şah, Buhara düşünce başına gelecekleri anlayıp şehirden kaçtı ve nazikçe söylemek gerekirse yılı "başına gelecekleri engellemeye çalışarak", ya da daha az nazikçe "kaçarak" geçirdi. Cengiz, 20.000 askeri düşmekte olan imparatorluğunda onun izini sürmeye adadı ve yakalayana veya öldürene kadar geri gelmemelerini emretti. Onu ardı ardına sığınmaya çalıştığı birkaç adanın bulunduğu Hazar Denizi kıyılarına kadar kovaladılar. O adalardan birinde beş parasız, paçavralar içinde, aklını yitirmiş vaziyette Ocak 1221'de zatürreden öldü.

Eğer Cengiz, hiddetinin nedeni olan Muhammed öldükten sonra saldırılarını durdurmuş olsaydı, belki de Muhammed'in adı bugün sadece tarihsel bir dipnot olurdu. Ama durmadı. Harzemşah'ın yıkımı 1221 yılı boyunca devam etti ve şiddet daha da arttı. Nişabur, Ürgenç, Merv ve diğerlerinin de deneyimlediği gibi, direnen şehirlerin tüm nüfusunu yok etme emirleri daha da kesin hale geldi.

Ve muhtemelen işlerin bu kadar kolay olmasından etkilenen Cengiz, Harzemşah İmparatorluğu yok edildikten sonra da yoluna devam etti. Başlangıçta imparatorluğunu Batı'ya doğru genişletme konusundaki ilgisizliği, daha ne kadar fethedebileceğini fark ettiğinde güçlü bir arzuya dönüşmüştü. Moğollar, İslam Dünyası'nın Asya'daki büyük kısmını yutup Avrupa'ya doğru ilerlediler. Cengiz 1227'de ölünce oğulları ve torunları genişlemeye devam etti. Moğollar imparatorluklarının zirvesinde, Polonya'dan Kore'ye kadar uzanan, dünyanın gördüğü en büyük kara imparatorluğuydu.

Moğol İmparatorluğu birkaç kuşak sonra bölündü, hizipçilik başladı ve imparatorluklarda sık sık yaşandığı gibi iç kavgalar çıktı ama mirası bazı bölgelerde uzun süre, hatta yirminci yüzyıla kadar devam etti. Cengiz'in torunları Buhara Emirliği'nde 1920 yılına kadar hüküm sürdü. Han hanedanının saltanatı ancak Bolşevikler gelince sona erdi. (Buhara'yı İngiliz İmparatorluğu'na kazandırmak için diplomatik

Her Şeyin İçine Nasıl S*çtığımızın Kısa Tarihi

bir görevle 1838'de şehre gelen Charles Stoddart adında bir İngiliz askeri, ironik bir şekilde Muhammed'in aptallığını küçük çapta yeniden canlandırmayı başardı: Anlaşılmaz bir biçimde Emir Nasrullah Han'ı aşağıladığı için etlerinin böcekler tarafından yendiği Böcek Çukuru'nda birkaç korkunç yıl geçirdikten sonra nihayet idam edildi. Hanlarla uğraşmayın.)

Moğolların fethettiği yerlerin çoğunun kültürü, tarihi ve yazıları tamamen yok edildi, tüm nüfus yerinden edildi ve ölü sayısı hesaplanamaz milyonlara vardı. Bir olumlu yönü: Tüm meseleyi başlatan ticaret yollarının birleşmesi ve istikrara kavuşmasıydı. Bu Avrasya'nın çoğunda modern çağın hızlı bir şekilde yaşanmasına ön ayak olan bir kültürel alışveriş başlattı. Dezavantajı, kültürün yanı sıra milyonlarca insanı öldüren bubonik veba da dâhil olmak üzere hastalıkların da değiş tokuş edilmesi idi.

Bütün bunlar egosu kırılğan bir adam diplomasinin ezikler için olduğuna ve ticaret anlaşması gibi basit bir talebin ardında hain bir plan olması gerektiğine karar verdiği için oldu. Alaaddin Muhammed, büyük sıçtın oğlum.

Uluslararası ilişkilerde dört muazzam beceriksizlik daha

Atahualpa

1532'de İspanyol istilasıyla karşı karşıya kaldığında Moctezuma'ya benzer bir hata yapan İnka hükümdarı. Hatayı, İspanyollarla buluşmadan önce sarhoş olarak ve birliklerini gerçekten bariz bir tuzağa sürükleyerek geliştirdi.

Vortigern

Romalıların geri çekilmesinin ardından Piktler karşı savunmasız kalan 5. yüzyıl İngiliz hükümdarı, Sakson paralı askerlerini İngiltere için savaşmaya davet etti. Saksonlar savaşmak yerine İngiltere'yi ele geçirmeye karar verdiler.

Francisco Solano López

Nispeten küçük ülkesini daha büyük ülkeler olan Brezilya, Arjantin ve Uruguay'la savaşa sokmayı başaran Paraguaylı lider. Ülkenin nüfusunun yarısından fazlasının öldüğü tahmin edilmektedir.

Zimmerman Telgrafı

1917'de Almanya Meksika'ya gizli bir telgraf göndererek Amerika I. Dünya Savaşı'na katılırsa, Meksika'nın kendileriyle işbirliği yapması halinde, onlara Teksas, New Mexico ve Arizona'yı söz verdi. İngilizler telgrafı ele geçirdiğinde, tek sonuç ABD'yi savaşa katılmaya teşvik etmek oldu (üstelik Meksika bu teklifle ilgilenmiyordu bile.)

9.

Teknoloji Denen Sıcak Bokun Gündemi

Daha önce de belirttiğimiz gibi, keşfetme ve sürekli yeni ufuklar arama dürtüsü insanı tanımlayan özelliklerdendir. NASA'yı, keşfetmek ve yeni bilgileri ortaya çıkarmak için 1998'de Mars İklim Kâşifi'ni uzaya fırlatmaya iten de bu dürtüdür.

Birkaç ay sonra Mars İklim Kâşifi salak gibi kayalara çarptı.

Mars İlkim Kâşifi'ni geliştiren insanlar, Kristos Kolomb'un ölçü birimlerini karıştırarak yanlış hesap yapıp Amerika'da karaya oturma-sından yaklaşık beş yüzyıl sonra, insanlığın tekrar tekrar aynı hatayı yapma yeteneğinin harikulade bir örneği olarak yanlış hesap yaptılar ve sonunda Mars'a çakıldılar.

İnsanlık tarihi yolculuğumuzda bir sonraki büyük adım olan bilimsel devrim, 16. yüzyılda Avrupa'daki filozofların değiş tokuş ettiği mektup ve kitaplarla başladı. Başlangıçta bir devrimden ziyade arayış kapatma dönemi idi. Çoğu zaten daha önceki medeniyetler tarafından kullanılmış olan bilgileri yeniden keşfetmekten ibaretti. Ancak, yeni bilgi ve yeni teknolojiye her zaman aç olduğumuz için başlayan küresel seyahat, fetih ve ticaretin yükselişiyle birlikte, sonraki birkaç yüzyıl boyunca dünya anlayışımızda büyük bir genişleme yaşandı. Bu bize yalnızca bilimi kazandırmadı, "biraz düşünme"nin ötesine geçip kendi yöntemleriyle ayrı bir disiplin olan bilimin fikrini de verdi.

Teknolojik değişimin hızı, 15. ve 18. yüzyıllarda kuzey İngiltere'deki kasabalar, kölelerin çalıştığı çiftliklerden gelen ucuz Amerikan

pamuğuyla dolup taşınca başka bir devrim gerçekleşene kadar hızlanmaya devam etti. Bu kez kitlesel ölçekte üretimi mümkün kılan makinelerin yükselişiyle üretim yöntemlerinde bir devrim yaşıyordu. Bu devrim dünyaya yayılacak; şehirlerimizi, çevremizi, ekonomilerimizi ve gecenin üçünde sarhoşken Amazon'dan ayak spası sipariş edebilme becerimizi sonsuza dek değiştirecekti.

Bilimsel, teknolojik ve endüstriyel çağların doğuşu, insanlığa atalarımızın hayal bile edemeyeceği fırsatlar yarattı. Aynı zamanda malesef, asla tahmin edemediğimiz bir ölçekte çuvallama şansı da sundular. Kolomb ölçü birimlerini yanlış anladığında, hataları en azından dünya yüzeyiyle sınırlıydı. Mars İklim Kâşifi'nin talihsiz hikâyesinin gösterdiği gibi, artık *uzayda* da sıcıyoruz.

Kâşif'in başarısızlığı, görevin başlamasından birkaç ay sonra kontrol merkezinin uzay aracını rotasında tutmak için minik değişiklikler yapmaya yönelik girişimleri amaçlanan sonuçları vermeyince ortaya çıkmaya başladı. Ama işlerin ne kadar yanlış gittiği, ancak araç Mars'a ulaşıp yörüngeye oturmaya çalıştığı anda kontrol merkeziyle teması kaybettiğinde anlaşıldı.

Sonrasında yapılan soruşturma neler olduğunu ortaya çıkardı. Kâşif itiş gücünü (bir manevrada uygulanan toplam itme miktarını) ölçmek için Newton saniyelerinin standart metrik birimini kullanıyordu. Ancak kontrol merkezinin sözleşmeli kurum tarafından sağlanan bilgisayarındaki yazılım, Emperyal ölçü birimi kullanıyordu. Geminin motorları her ateşlendiğinde etki düşündüklerinden dört kat daha fazla olmuştu. Sonuçta Mars Kâşifi, kendisini gezegenin yüzeyine olması gerekenden 100 mil daha yakında bulmuştu. Yörüngeye girmeye çalışırken, sert bir şekilde atmosfere çarptı ve 327 milyon dolarlık uzay aracı anında parçalara ayrıldı.

Bu NASA için utanç vericiydi ama belki de bilimsel ve teknolojik sıçışlar alanında yalnız olmadıkları gerçeğinden yola çıkarak rahatlamayı başarmışlardır. Başka bir örnek uzay yarışından değil, ABD'deki bilim insanlarının 1969'da devrim niteliğinde bir keşfin gizemlerini ortaya çıkarmak için Sovyet meslektaşlarıyla rekabet ettikleri tamamen farklı bir yarıştan geliyor: Yeni bir tür su.

Soğuk Savaş'ın zirvesiydi ve her şeyi tüketen ideolojik hesaplaşma sadece jeopolitik manevralarda, nükleer tehdidi tırmandırmada ve karanlık casusluk dünyasında yaşanmıyordu. Aynı zamanda komünist ve kapitalist dünyalar arasında bilim ve mühendislik yeteneklerinin gösterilmesi adına bir yarışma başlamıştı. Yeni keşifler ve teknolojik atılımlar baş döndürücü bir hızla ortaya çıkıyordu ve sürekli olarak düşmanın gerisinde kalma korkusu vardı. Amerikan hükümeti, Sovyetler'in uzay yolculuğundaki birçok noktada ilk olma başarısına şok edici bir tepki verecek ve o yılın temmuz ayında bir insan ayın yüzeyinde yürüyecekti.

Tüm bu büyük, görkemli atılımların ortasında, yeni bir su formu başlangıçta küçük bir marifetten öte görünüyordu. 1961'de, büyük bilim merkezlerinden uzakta kırsal bir Sovyet laboratuvarında çalışan bir bilim insanı olan Nikolai Fedyakin tarafından keşfedildi. Moskova'daki Fiziksel Kimya Enstitüsü'nden Boris Deryagin tarafından farkına varılana kadar potansiyel önemi anlaşılmadı. Deryagin, Fedyakin'in çalışmalarını hızla tekrarladı ve şaşırtıcı bir şekilde bu keşif için takdir görmeye başladıysa da Sovyetler Birliği dışında çok az ilgi vardı. Ancak bulgularını 1966'da İngiltere'deki bir konferansta sunduğunda, uluslararası toplum konuya ilgi duymaya başladı. Yarış başlamıştı.

Başlangıçta "anormal su" veya "yavru su" olarak adlandırılan keşfin dikkat çekici özellikleri vardı. Fedyakin ve Deryagin, sıradan suyu aşırı dar, ultra saf kılcal kuvars tüplerden geçirerek yoğunlaştırma işleminin, suyun bir şekilde kendisini yeniden düzenlemesine ve kimyasal özelliklerini kökten değiştirmesine neden olduğunu bulmuşlardı. Bu anormal su 0°C'de değil 40°C'de donuyordu. Kaynama noktası daha da yüksek, en az 150°C veya muhtemelen daha fazla, belki 650°C civarındaydı. Sudan daha ağıdalı, neredeyse sıvı olmayan, daha kalın ve yağlı bir formdaydı. Bazı beyanlar vazeline benzediğini söylüyordu. Kesince bıçağın üzerinde izi kalıyordu.

Önce İngiltere, sonra Amerika'daki bilim adamları Sovyetler'in çalışmalarını tekrarlamaya başladılar. Kılcal tüpler yalnızca küçük miktarların üretilebileceği anlamına geldiğinden, bu zor bir süreçti: Bazı laboratuvarlar kullanılması gereken tekniği tam olarak alamadı-

lar, diğerleri ise arayış açıp daha büyük miktarda anormal su ürettiler. ABD'deki laboratuvarlardan bir sonraki büyük atılım geldi: Yeterince anormal su üretildiği için maddenin kızılötesi spektral analizini yapabildiler. Sonuçlar Haziran 1969'da, Armstrong'un ayda yürümesinden bir ay önce prestijli *Science* dergisinde yayınlandı ve makale madde araştırmalarını fazlasıyla artırdı. Makale yalnızca suyun standart sudan radikal olarak farklı özelliklerini doğrulamıyor, aynı zamanda bunun için bir açıklama sağlıyordu. Sonuçlar bunun suyun polimer versiyonu olduğunu, H₂O moleküllerinin daha kararlı büyük zincirler olarak birleştiğini gösterdi. Ve böylece anormal su bugün bildiğimiz adla anılmaya başlandı: "polisü".

Popular Science dergisi 1969 yılının aralık ayında, "kimyada kesinlikle devrim yaratacak" polisü keşfinden söz etmiş, motorlar için bir yağlayıcı veya nükleer reaktörlerde bir ısılayıcı olarak soğutma sistemlerinde olası kullanımları hakkında uzun bir yazı yayınlamıştı.

Doğal dünyayı birçok yönden anlatıyordu: Polisü kilde bulunuyordu ve kilin polisü içinden çıkıncaya kadar süper yüksek sıcaklıklara mazur bırakılıp kırmızılaşana dek neden macun benzeri yumuşaklığını koruduğunu açıklıyordu. Polisü hava durumundan, -küçük miktarları- bulutların oluşumundan sorumlu olabilirdi. Ve kesinlikle insan vücudunda da mevcuttu.

Bazı laboratuvarlar diğer kimyasal açıdan önemli polimetanol ve poliaseton gibi sıvıların polimer versiyonlarını üretmeyi başardıklarından, keşif muhtemelen yeni bir kimya dalına yol açacaktı. Ya da askeri alanda daha şeytani uygulamaları olabileceği, hatta kendi başına bir silah olarak kullanılabilmesine dair endişeler vardı. Yapısı, normal sudan daha düşük bir enerji formunda olduğunu ve normal su ile temas ettiğinde kimyasal bir zincir reaksiyonu tetikleyebileceğini hatta normal suyun polisüye adapte olmak için kendi formunu yeniden düzenleyebileceğini işaret ediyordu. Teorik olarak, stratejik açıdan önemli bir su havzasına veya nehre bir damla polisü eklendiğinde, tüm su kütlelerini yavaş yavaş dönüştürme ve her şeyi şerbet kıvamına getirme potansiyeli vardı. Bütün ülkelerin su rezervleri sabote edilebilirdi.

Science'ın makalesinin ardından ABD hükümeti devreye girdi. CIA ajanları, Amerika'nın tüm atılımları elinde tutmasını sağlamak için

araştırmacılarla görüşmeler yaptı. Polisu, *New York Times*'dan küçük kasaba gazetelerine kadar medyada yaygın biçimde tartışıldı: ABD, Sovyetler'in gerisinde mi kalıyordu? Polisu araştırmalarına öncelik verildi, fonlar ayrıldı. Yalnızca 1970 yılında yüzlerce bilimsel makale yayınlandı.

1969'da ilk fonlamanın ardından *Wall Street Journal* içi rahatlamış bir şekilde, "İyi haber. Görünen o ki, ABD polisu yarışında arayı kapattı ve Pentagon, ülkenin polisu teknolojisini Sovyetler Birliği'nin önüne geçirme çabalarını finanse ediyor," diye yazdı.

Muhtemelen şimdiye kadar tahmin etmişsinizdir, değil mi? Yani, kitapta epey bir yol kat ettik; bu noktada, polisu hikâyesinin herkesin birbirine övgüler düzduğu ve Nobellerin havalarda uçtuğu bilimsel bir zaferle bitmediği epey açık olmalı. Gerçek ancak 1970'lerin başında, çeşitli kıtalardaki en iyi laboratuvarlarda, en iyi bilim insanları tarafından yıllarca süren araştırmalardan sonra ortaya çıktı:

Polisu diye bir şey yoktu. Hiç var olmamıştı.

Aslında, Fedyakin ve Deryagin'in keşfettikleri ve dünyanın dört bir yanındaki bilim insanlarının yıllar boyunca mümkün olan her yolu deneyerek, azimle tekrarlamak ve incelemek için zaman harcadıkları şey, daha isabetli olarak "kirli su" kelimeleriyle tanımlanabilecek bir maddeydi. Polisyun mucizevi özelliklerinin tümünün, muhtemelen steril ekipmana sızan kir olduğu ortaya çıktı.

Kuşku duyan Amerikalı bilim insanı Denis Rousseau, bir hentbol maçından sonra tişörtünden sıktığı terinin birkaç damlası ile polisyun spektral analizini neredeyse mükemmel bir şekilde kopyalamayı başardı. Soğuk Savaş döneminin büyük güçlerinin kontrol edebilmek için çaresizce çırpındığı gizemli madde buydu. Ter.

Utanç verici.

Pek çok şüpheci ses de çıkmamış değildi. Çok sayıda bilim insanı keşfin mantıksız olduğunu hissetmişti. Hatta biri polisyun gerçekte olduğu ortaya çıkarsa kimyayı tamamen bırakacağını açıkladı. Ancak, bir şeyin aksini kanıtlamak genellikle zordur, özellikle de polisyunun yapması gereken şeyi yapmamasının nedeninin, sizin bir şeyleri düzgün bir şekilde yapmamanızdan kaynakladığı korkunuz varsa.

Soğuk Savaş dönemi bilimsel araştırmalarının heyecanlı atmosferine eklenen eser miktarda polisu yapma zorluğu, bilim insanlarının beledikleri şeyleri görmelerini, belirsiz veya çelişkili sonuçları da göz ardı etmelerini sağladı. Bütün mesele hayalleri bilimsel çalışmalara dönüştürmekti.

Polisuyun varlığına itiraz eden ilk makaleler yayınlandıktan sonra bile (1970’de yine *Science* dergisinde), her şeyin bir hata olduğunu herkesin kabul etmesi yıllar aldı. Polisuyun var olmadığını kanıtlayan şüphecilerden biri olan Ellison Taylor, 1971’de Oak Ridge Ulusal Laboratuvarı’nın kurum içi dergisine, “[Biz] en başından beri yanlışlıklarını biliyorduk ve bu işe dâhil olmayan pek çok insan da bunu biliyordu. Ancak ana aktörlerin hiçbiri bunu kabul ettiklerine dair bir işaret vermedi,” diye yazdı. *Popular Science*, 1973 yılının Haziran ayında “Kendi Polisuyunuzu Nasıl Yaratabilirsiniz” başlıklı bir makale bile yayınladı. (Alt başlık: “Bazı uzmanlar bu nadir maddenin var olmadığını iddia ediyor. Ancak biz kendi deneyleriniz için nasıl yeterince yaratabileceğinizi açıklıyoruz.”)

Böyle bir şey ilk kez olmuyordu. Tabii ki, bilimin ilk yüzyılları da (“bilim” terimi icat edilmeden bile önce) tamamen yanlış olduğu ortaya çıkan popüler teorilerle doluydu: 18. yüzyılda tüm yanıcı şeylerin içinde gizlenen ve bu maddeler yandığında serbest kalan gizemli madde flojiston; 19. yüzyılda ışığı ileten ve evrene nüfuz eden görünmez madde ışık saçan eter. Ancak bunlar en azından zamanın bilimi ile açıklanamayan bir şeyi açıklama girişimleri olma ayrıcalığına sahipti. Yani bilim az çok yapmasını gerekeni yapmıştı.

Bilimin (en azından teoride) epey iyi bir sicile sahip olmasının nedeni, dünyanın nasıl çalıştığına dair tahminlerimizin çoğunun yanlış olabileceğini kabul eden alçak gönüllü varsayımlarla başlamasıdır. Bilim, git gide daha az yanlış yaparak sakince doğrulara varmaya çalışır. Şöyle işlemesi gerekir: Dünyanın nasıl çalışabileceği hakkında bir fikriniz varsa bu fikrin doğru olup olmadığını anlamak için yanlış olduğunuzu kanıtlamaya uğraşırsınız. Yanlış olduğunuzu kanıtlamazsanız, tekrar uğraşırsınız veya kanıtlamak için başka bir yol denersiniz. Bir süre sonra dünyaya yanlış olduğunuzu kanıtlayamadığınızı söylemeye karar verirsiniz, bu noktada herkes yanlış olduğunuzu

kanıtlamaya çalışır. Eğer kimse yanlış olduğunuzu ispat edemezse, insanlar yavaş yavaş haklı olduğunuzu ya da en azından alternatiflerden daha az yanlış olabileceğinizi kabul etmeye başlarlar.

Tabii ki, *aslında* işler böyle yürümez: Bilim insanları, dünyaya ilişkin görüşlerinin doğru olduğunu varsaymanın ve varsayımlarının aksine kanıtları görmezden gelmenin tehlikelerine diğer insanlardan daha az duyarlı değildirler. Bu yüzden bilimin tüm yapıları meslektaşlar tarafından değerlendirme, tekrarlanma ve benzeri süreçlerle bunu engellemek için oluşturulmuştur. Ama bu kusursuz olmaktan son derece uzaktır, çünkü grup düşüncesiyle çoğunluğun görüşüne uymak, politik baskı ve ideolojik kör noktalar bilimde de mevcuttur.

Farklı ülkelerdeki farklı kurumlardan bir sürü bilim insanı, aynı hayali maddeyi gördüklerine ancak bu şekilde ikna olabilmişlerdir. Polisu hikâyesi tek hikâye de değildir: Altmış yıl önce, bilim dünyası yepyeni bir radyasyon türünün keşfiyle yanıp tutuşuyordu. Bu olağanüstü yeni ışınlara (sonunda tamamen hayali olduğu ortaya çıkan) N-ışınları adı verildi.

N-ışınları Fransa'da "keşfedildi" ve ismini, onları ilk tanımlayan bilim adamının çalıştığı Nancy kasabasından aldı. René Blondlot dört dörtlük, özenli bir deneysel fizikçi olarak büyük beğeni toplayan ödüllü bir araştırmacıydı. Yıl 1903'tü, X-ışınlarının keşfinin bu alanda ses getirmesinin ardından on yıl geçmişti. Bu yüzden insanlar orada, burada, her yerde yeni radyasyon formlarının keşfedilmesine hazırdı. Dahası, tıpkı polisuda olduğu gibi, işin içinde küçük bir uluslararası rekabetten daha fazlası vardı. X-ışınları Almanya'da keşfedilmişti, bu yüzden de Fransızlar yeni bir keşif yapmak konusunda hevesliydi. Blondlot, N-ışınlarını kazara keşfetti. Aslında, X-ışınları üzerinde araştırma yapıyordu. Deneysel ekipmanı, ışınlardan her geçtiğinde parlaklaşan küçük bir kıvılcımı içeriyordu. Hiçbir X-ışınınına maruz kalmadığı bir zamanda kıvılcımın büyümesi dikkatini çekmişti. Araştırdı, daha fazla kanıt topladı ve 1903 baharında Fransız Akademisi Konferansı'nda keşfini dünyaya açıkladı. Bilim dünyasının büyük bir kısmı hızla N-ışınları için çıldırmaya başladı.

Sonraki birkaç yıl içinde, 120'den fazla bilim insanı tarafından N-ışınlarının olağanüstü özellikleri hakkında 300'den fazla makale

René Prosper Blondlot (1849–1930)

(26'sı Blondlot'nundu) yayınlanacaktı. N-ışınlarının gösterdiği özellikler kesinlikle ilgi çekiciydi. Belirli alev türleri, ısıtılmış demir sac ve güneş tarafından üretiliyorlardı. Ayrıca, Blondlot'nun meslektaşı Augustin Charpentier bazı yaşayan organizmalar tarafından da üretildiklerini buldu: kurbağalar ve tavşanlar, pazulardaki kaslar ve insan beyni. N-ışınları metal ve ahşaptan geçebiliyor, bakır bir telle iletiliyor, ancak su ve kaya tuzu ile engellenebiliyordu. Tuğlalarda da depolanabiliyorlardı.

Ne yazık ki, herkes N-ışınları üretme ve gözlemleme konusunda o kadar başarılı olamadı. Blondlot'nun yöntemlerini tanımlayarak fazlasıyla yardımcı olmasına rağmen, diğer birçok saygın bilim insanı onları yakalayamadı. Tespit edilmeleri muhtemelen zordu, çünkü Blondlot bu noktada onları parlayan bir kıvılcımla tespit etmekten vazgeçmiş, ışınlara maruz kaldığında hafifçe parlayacak fosforlu bir tabaka kullanmaya başlamıştı. Sorun tabakanın parlaklığındaki de-

ğişimin zayıf olmasıydı. Değişim o kadar zayıftı ki, en iyi şekilde tamamen karanlık bir odada deneyi yapan kişinin gözleri 30 dakika boyunca karanlığa alıştıktan sonra görülebiliyordu. Ha bir de, doğrudan tabakaya bakamıyordunuz. Ancak gözünüzün ucuyla bakınca en iyi sonucu veriyordu.

Karanlık bir odada yarım saat oturduktan sonra gözünüzün ucuyla çok hafif bir parıltıya bakmanın gözlerinizin size oynadığı bir oyun olması mümkün değildir tabii.

N-ışınının varlığından şüphe duyanlar, ki epey kalabalıktilar, N-ışını manisinin epey etkileyici bir özelliğini fark ettiler: Işınları üretebilen neredeyse tüm bilim insanları Fransız'dı. İngiltere ve İrlanda'da da birkaç istisna vardı. Almanya ya da ABD'de hiç kimse onları görmeyi başaramamıştı. Bu sadece şüphe değil, aynı zamanda öfke de uyandırıyordu. Fransız Akademisi, Blondlot'ya çalışmaları için en büyük Fransız bilim ödüllerden birini verirken, önde gelen bir Alman radyasyon uzmanı olan Heinrich Rubens, Kaiser tarafından çağrıldı ve utanç içinde bu işten vazgeçmeden önce Blondlot'nun çalışmalarını yeniden yaratmak için boşu boşuna iki haftasını harcamak zorunda kaldı.

Bütün bunlar bir konferansa katılmak üzere Avrupa'ya gelen Amerikalı fizikçi Robert Wood'u Blondlot'nun Nancy'deki laboratuvarını ziyaret etmeye yönlendirdi. Blondlot, Wood'u ağırlamaktan ve son buluşlarını sergilemekten mutluluk duyuyordu ancak, Wood'un aklında biraz daha farklı bir plan vardı. Gizemli ışınların en garip özelliklerinden biri, sözüm ona tıpkı ışığın bir cam prizma ile kırıldığı gibi onların da alüminyum bir prizma ile kırılabilmesi ve tabakanın üzerinde bir ışın demeti yaratabilmesiydi. Blondlot hevesle bunu Wood'a gösterdi ve ona spektrum modellerinin düştüğü noktaların ölçümelerini okudu. Wood bunun üzerine ondan deneyi tekrarlamasını rica etti, o da hemen kabul etti. Wood bu noktada gerçek bir bilimsel kontrol başlattı veya başka bir deyişle, Blondlot'ya güzel bir oyun yaptı.

Karanlıkta uzanıp Blondlot fark etmeden prizmayı cebine koydu. Ekipmanının hayati bileşeninin artık yerinde olmadığından habersiz olan Blondlot, olmayan spektrumun dalga boyu sonuçlarını okumaya devam etti.

Wood, bulgularını 1904 sonbaharında *Nature* dergisinde yayınlanan kibar ama acımasız bir mektupta özetledi: “Çeşitli deneylere tanıklık ederek üç saat, hatta belki de daha uzun bir zaman geçirdikten sonra, ışınlara varlığına işaret eden tek bir gözlem bildiremediğim gibi, aynı zamanda da olumlu sonuçlar elde eden az sayıda araştırmacının bir şekilde aldandığına dair kesin bir inanç içindeyim.” Bu mektuptan sonra, N-ışınlarına olan ilgi yok oldu, ancak Blondlot ve birkaç gerçek inanan, bunca zamandır bir seraba inanmadıklarını kanıtlamak için denemekten vazgeçmedi.

Hem polisu hem de N-ışınlarının hikâyesi, bilim insanlarının bile hepimizin önyargılara nasıl kapılabileceği konusunda ibret vericidir. Ancak aynı zamanda da bilimin nasıl işlediğinin hikâyesidir. Dönüp bakıldığında her ikisinin de yarattığı heyecan epey nitelikli profesyoneller açısından utanç verici olsa da, her iki mani de kuşkuculuk ve gerçek kanıtlar tarafından ortadan kaldırılmadan önce birkaç yıldan fazla sürmedi. Yürü be bilim.

Ancak bu örnekler nispeten zararsızsa da, uyduruk bilimin sadece bazı insanların şöhretlerini zedelemekten fazlasına sebep olduğu çok sayıda örnek olmuştur. Mesela Francis Galton’un mirası gibi.

Francis Galton kesinlikle bir dâhi ve bilgindi ama aynı zamanda dehşetengiz sonuçlara yol açan korkunç fikirleri olan, tüyler ürpertici bir ucubeydi. Charles Darwin’in üvey kuzeni olan Galton, birçok disiplinde atılımlar gerçekleştirdi. İstatistiğin öncülerindendi ve korelasyon kavramını icat etmişti. Aynı zamanda meteorolojide hava durumu haritası ve adli tıpta parmak iziyle kimlik tespiti gibi çeşitli alanlardaki yaratımlarını bugün hâlâ kullanıyoruz.

Bir şeyleri ölçmek ve bilimsel ilkeleri karşılaştığı hemen hemen her şeye uygulamak konusunda takıntılıydı. *Nature* dergisi tarafından yayınlanan mektuplarından biri, (portresi yapılırken uzun uzun oturmaktan sıkıldığı için) bir resimdeki toplam fırça darbelerinin sayısını tahmin ederken, 1906’da yayınlanan “Bilimsel Prensiplerle Yuvarlak Pasta Kesimi” başlığını taşıyordu. (Kısaca: Kenarlardan kesmeyin, ortasından düz dilimler kesin, böylece kalan parçalarını birbirlerine doğru iterek kurumalarını önleyebilirsiniz.)

Ancak bu saplantı, aşırı İngiliz çay saati çözümleri bulmaktan daha ileri gitti. Daha rezil araştırmalarından birinde Galton, kadınların en

çekici olduğu yeri bulmak için bir harita oluşturmak üzere Britanya kasabalarını ve şehirlerini gezdi. Halka açık bir alanda oturup cebinde saklı bir cihaz yardımıyla (içinden iğne çıkan yüksükle işaretli bir kâğıda delikler açardı) geçen her kadının cinsel cazibesi hakkındaki görüşünü kaydetti. Nihai ürünü, hava durumu haritalarına çok benzeyen, ülkenin “güzellik haritası”ydı. Harita Londra’daki kadınların en çekici kadınlar olduğunu, Aberdeen’dekilerince en az çekici olduğunu ortaya koymuştu. En azından, sapkın bir istatistikçinin zevklerine göre. Cebinde gizli bir iğne ile kadınların çekiciliği konusunda gizlice not almak tarafsız bir ölçüm mekanizması değildir.

İşte bu niteliklerin birleşimi, yani insanların özelliklerini ölçme takıntısı ve ölçülenlerin insanlığına karşı korkunç bir saygı eksikliği, Galton’u bilim dünyasına en kötü katkısını yapmaya yöneltti: İsim babası da olduğu soy ıslahını savunması. Zekânın tamamen genetik olarak miras alındığına ve kişinin başarısının, şans veya koşullardan ziyade, yalnızca kendi iç doğasından geldiğine inanıyordu. Ve böylece, insan ırkını iyileştirmek adına uygun insanlar arasındaki evliliklerin gerekirse parasal ödüllerle teşvik edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Aptallar veya fakirlerin üremekten caydırılması gerektiğine inanıyordu.

20. yüzyılın başlarında, soyıslahı hareketi dünya çapında yayılmıştı ve (artık yaşamının sonuna yakın) Galton kahraman olarak görülüyordu. Otuz bir ABD eyaleti zorunlu sterilizasyon yasalarını kabul etti. Sonuncusu altmışlarda kaldırılana kadar, Birleşik Devletler’deki akıl hastanelerinde çoğu kadın 60.000’den fazla insan zorla kısırlaştırıldı. Benzer sayıda insan İsveç’in 1976’ya kadar yürürlükten kaldırmadığı “etnik hijyen”i teşvik etme çabaları sırasında kısırlaştırıldı. Ve elbette Nazi Almanyası’nda... Eh, ne olduğunu biliyorsunuz. Galton, yarattığı “bilim” adına neler yapıldığını görecektense kadar uzun yaşamış olsaydı şüphesiz dehşete düşerdi, ancak bu orijinal fikirlerini daha az korkunç yapmıyor.

Sovyet tarım bilimcisi Trofim Lysenko’nun son derece kötü olan fikirleri de hem SSCB’de hem de (3. Bölüm’de belirtildiği gibi) Çin’de kıtlıklara sebep oldu. Galton’dan farklı olarak Lysenko, ardında bırak-

tığı mirasın korkunçluğunu dengeleyecek meşru bilimsel ilerlemeler kaydedememiştir bile. Yalnızca korkunç derecede yanılmıştır.

Fakir bir aileden gelen Lysenko, soğuk kış sırasında ekilmeye gerek kalmadan tohumların büyümesini harekete geçirmekteki bazı erken başarıları sayesinde Sovyet tarım biliminde hızla yükseldi. Sonunda Stalin'in favorisi oldu, bu da kendisine fikirlerini Sovyet bilim topluluğunun geri kalanına empoze etmeye başlaması için yeterli gücü verdi.

Bu fikirler doğru değildi. Doğruya yakın bile değildi ama Lysenko'nun komünist amirlerinin ideolojik önyargıları için cazip olma avantajına sahipti. Genetik 1930'larda artık köklü bir disiplin haline gelmiş olmasına rağmen, Lysenko genetiği hatta genlerin var olduğunu bile, bireysenci dünya görüşünü teşvik ettiği gerekçesiyle reddediyordu. Genetik, organizmaların davranışlarının sabit ve değişmez olduğunu öne sürerken, Lysenko çevreyi değiştirmenin organizmayı iyileştirebileceğine ve bu gelişmeleri evlatlarına aktarabileceğine inanıyordu. Hatta doğru şartlar sağlandığında bir ekin, diğer bir ekin türüne bile dönüşebilirdi. Çiftçilere, ekinleri birbirlerine daha yakın eklemelerini emretti, çünkü aynı "sınıf"taki bitkiler, kaynaklar için birbiriyle rekabet etmezlerdi.

Bunların hiçbiri doğru değildi ve dahası, bunları uygulamaya koyma girişimlerinin çok sayıda ölü ürünle sonuçlandığı gerçeğinin de kanıtladığı gibi, "hiç" doğru değildi. Bu, Lysenko'nun siyasi gücünü korumasını ve eleştirileri susturmasını engellemedi. Binlerce Sovyet biyolog genetikten vazgeçmedikleri ve Lysenkoizmi benimsemeyi reddettikleri için kovuldu, hapsedildi, hatta öldürüldü. Bilim insanları ancak 1964'te Kruşçev iktidarı kaybettiğinde partiyi nihayet onun bir şarlatan olduğuna ikna etmeyi başardılar ve Lysenko sessizce gitti. Mirası, milyonlarca ölüme katkıda bulunmuş olmak ve Sovyet dünyasında biyoloji alanını onlarca yıl geriye götürmekti.

Lysenko'nun biyolojideki hatalarına komünizm imkân verdiyse, bir sonraki vakada hata tamamen kapitalizmindir. Bu, on yıl içinde yalnızca bir değil, bilim tarihindeki en feci hataların ikisini birden yapmayı başaran bir adamın hikâyesi.

Kurşun Adres Sormaz

1944 yılında, keşifleri modern dünyayı kayda değer ölçüde şekillendiren dâhi mühendis, kimyager ve mucit Thomas Midgley Jr. 55 yaşında yatağında öldü.

Evde, yatağında ölmek kulağa epey huzurlu geliyor. Ama bu vakada değil. Birkaç yıl önce geçirdiği bir çocuk felci nöbeti nedeniyle belden aşağısı felç olan Midgley, onur kırıcı olduğunu düşündüğü için başkasının onu yatağa yerleştirmesini ve kaldırmasını istemezdi. Bu sebeple inovasyon yeteneğini kullanıp kendi kendini kaldırabilmek için bir makara sistemi geliştirdi. O kasım günü kendi icadı tarafından boğulmuş olarak bulunana kadar işler çok iyi gitti.

Ölüm şekli tüyler ürpertici ve ironiktir ama Tom Midgley'in bu kitapta olmasının nedeni bu değil. Bu kitapta yer alıyor çünkü, inanılmaz bir şekilde kendi icadı tarafından yatakta öldürülmek, hayatının en büyük iki hatasından biri bile değil.

Aslında, hemen hemen her ölçekte, şimdiye kadar yaşamış en berbat bireylerden biri olarak bu kitapta yer alıyor. Midgley, hayatının çoğunu Columbus, Ohio'da geçirmiş sessiz, akıllı bir adamdı. Mucitlerle dolu bir aileden geliyordu. Kimyager olarak neredeyse hiç eğitimi yoktu ama bir taraftan sistematik incelemeler yaparak, diğer taraftan sonucu tutturana kadar azimle rastgele çözümler üreterek çeşitli disiplinlerdeki sorunları çözmek konusunda becerisi vardı.

1910'lar ve 20'lerde, özellikle zorlanmaya başladıklarında motorların teklemesi ve titremesi ile oluşan "vuruntu" sorunu üzerinde çalışıyordu. Bu durum erken dönem otomobilleri sadece berbat otomobiller yapmakla kalmıyor, aynı zamanda yakıt verimliliğini de düşürüyordu. Bu da dünyanın petrol kaynaklarının çabucak tükeneceğinden korkulan o dönem için büyük bir endişe kaynağıydı.

Midgley ve patronu Charles Kettering vuruntunun, motorların tasarımındaki temel bir kusurdan ziyade, yakıtın dengesiz yanmasından kaynaklandığından şüphelendi. Dolayısıyla bu etkiyi azaltacak bir katkı maddesi aramaya koyuldular. Önce, mantığa sığmayan birtakım nedenlerle, çözümün "kırmızı renk" olduğuna karar verdiler. Midgley kırmızı boya almak için dışarı çıktı, ama laboratuvarında hiç kırmızı boya yoktu. Fakat kendisine iyotun kırmızımsı olduğunu ve yağda

Thomas Midgley Jr. (1889 - 1944)

iyi çözüldüğünü söylediler. Bu yüzden, “Ne olacak canım,” deyip bir tomar iyotu benzine katıp motora koydu.

İşe yaradı.

Tamamen acemi şanslıydı ama doğru yolda olduklarının kanıtını bulmuş oldular. İyot uygulanabilir bir çözüm değildi. İhtiyaç duydukları miktarlarda iyot üretmek çok pahalı ve zordu. Ama bu onları çalışmalarına devam etmeye ikna etmek için yeterliydi. Sonraki yıllarda (şirketin hangi açıklamasına inanacağınıza göre değişir) 144 ila 33.000 farklı bileşen denediler. Bu size pek belirsiz bir aralık gibi görünüyorsa, şirketlerin yaptıkları araştırmaların sonuçları hakkında muğlak bilgiler paylaşmalarının nedenleri var.

Burada neden, en sonunda kullanmaya karar verdikleri maddenin kurşun (tam olarak tetraetil kurşun veya TEL adı verilen sıvı bir bileşik) olmasıdır. Ve kurşun ölümcül bir zehirdir. Başka pek çok şeyin

yanı sıra yüksek tansiyon, böbrek problemleri, doğum kusurları ve beyin hasarına neden olur. Özellikle de çocukları etkiler.

Midgley'in hikâyesi genellikle "istenmeyen sonuçların" bir örneği olarak anlatılır, ancak bu doğru değil. Tamam, aslında amacı "dünya çapında nesiller boyu insanları zehirlemek" değildi ama öte yandan, kurşunlu benzinin üretimi ve yaygınlaştırılmasıyla uğraşan hiç kimse "Ah hayır, ne korkunç ve öngörülemeyen bir sürpriz," mazeretini kullanamaz.

Kurşunun zehirli olması yeni bir keşif değildi. Kelimenin tam anlamıyla binlerce yıldır biliniyordu. İlk benzin pompası, yeni anti-vuruntu yakıtını 1923'ün başlarında tedarik etmeye başlamadan önce tıp uzmanları bunun korkunç, çok korkunç bir fikir olduğu konusunda uyarılar yapmıştı. ABD Halk Sağlığı Hizmetleri'nden William Clark, tetraetil kurşun kullanmanın "halk sağlığı açısından ciddi bir tehdit" oluşturduğunu ve (tamamen doğru bir şekilde) kurşun oksit tozunun işlek ulaşım yollarının çevresinde atmosferin alt katmanlarında kalmasının muhtemel olduğu konusunda bir mektup yazdı.

1924'te daha da üzücü ve doğru bir tahminde bulunan önde gelen bir toksikolog, "kurşun zehirlenmesinin sinsice ortaya çıkacağını", halk ve devlet duruma uyanmadan kurşunlu benzinin neredeyse evrensel kullanımda olacağını öngördü.

Ve mesele şu ki, mevcut tek çözüm kurşun değildi. İyot buluşunun ardından geçen yıllarda Midgley'in ekibi bir sürü etkili anti-vuruntu ajanı bulmuştu. Bunlardan birinin sadeliği etkileyiciydi: Etil alkol. Uygun bir yakıt olan etil alkol yalnızca fiziksel yaraları sterilize etmek için değil, içki yapımında kullanıldığından duygusal yaraları şöyle bir temizlemek için de uygundur. Aynı zamanda çok kolay üretilmesi ve ucuz olmasıyla da bir anti-vuruntu katkı maddesi olarak iyi iş çıkarır.

Aslında, Midgley'in ekibi yıllardır motorların vuruntu sorununa mükemmel bir çözüm olarak etil alkolü destekliyordu. Peki bu desteği neden herkesin acayip zehirli olduğunu bildiği bir madde sebebiyle geri çektiler? Nedenin para olduğunu öğrenince şok olacaksınız.

Sorun, etil alkolün üretiminin fazla basit ve ucuz olmasıydı. Ve en önemlisi, patenti alınabilir bir şey değildi. Charles Kettering'in şirketi Delco, 1918'de dev General Motors tarafından satın alındı. Araştırma

ekibinin üzerinde hayalci olmadıklarını ve gerçekten şirkete kazanç sağlayabileceklerini göstermeleri için baskı vardı. Etil alkol insanların kolayca evde üretebileceği bir maddeydi ve patentli bir ürüne dönüşme ihtimali yoktu. Onun için de işe yaramazdı. Böylece kurşunu seçtiler.

Zavallı Thomas Midgley'in, yalnızca icadı nüfuzlu zenginler tarafından kötüye kullanılan zararsız bir mucit olduğunu düşünüyor-sanız: ı-ıh. Aslında kurşun kullanmayı öneren ve şiddetle savunan oydu. Hatta bir TEL galonundan üç sent daha fazla kazanacaklarını hesapladı ve agresif bir reklam kampanyasıyla benzin pazarının yüzde 20'sine sahip olabileceklerini öngördü. Yaptıklarının etkisini çılgınca küçümsediği için bu konuda da yanıldı. On yıl gibi bir süre zarfında, tetraetil kurşunlu benzin, Ethyl markası altında kurnazca, "kurşun"dan hiç söz etmeden ABD pazarının yüzde 80'ini almıştı.

General Motors ve Midgley, "uyarı işaretleri" diyebileceğiniz pek çok şeye rağmen bunun güvenli olduğunu ısrarla vurguladılar. Neredeyse dev ışıklı tabelalarla yazılmış uyarı işaretlerine rağmen. Mesela Ethyl'in ilk kez satışa çıktığı Şubat 1923'te kurşun dumanlarının neden olduğu sağlık sorunları nedeniyle Midgley'in tüm ayı işten uzakta geçirmek zorunda kalması gibi. Ya da yakıtı üreten fabrikalardaki işçilerin bol bol ölmesi gibi. New Jersey'deki Bayway fabrikasında çalışan 5 işçi kurşun zehirlenmesinden öldü, 35'i hastaneye kaldırıldı. Hastaneye kaldırılanların çoğu kurşunun nörolojik etkileri nedeniyle delirdi. Bir raporda "Hasta şiddetli atak geçiriyor, bağırıyor, yataktan atlayıp mobilyaları parçalıyor, deliryum tremens gibi," deniyordu. New Jersey Deepwater tesisinde altı işçi öldü. Kurşunun neden olduğu halüsinasyonlar o kadar yaygındı ki, işçiler bu olayın adını "Kelebekler Evi" koydular. *New York Times* ölümleri ön sayfasına taşıdı. Halkla ilişkiler kriziyle karşı karşıya kalan Ethyl'in satışları durdurdu ve ABD Kamu Sağlığı Hizmetleri Başkanı güvenli olup olmadığını araştırmak için alelacele bir komite kurdu.

Ardından, Ethyl Benzin Ortaklığı (General Motors, Standard Oil ve kimyasal devi DuPont) 20. yüzyılın geri kalanında ortalığa sıçıp batıracak pek çok şirkete şablon olarak hizmet edecek önemli bir kurumsal taktik uygulayarak, halkla ilişkiler krizini halkla ilişkiler kazancı haline getirmeyi başardı.

Sorumluların yanlış soruları yanıtlamasının klasik bir örneği-ydi. Toplumsal kaygı, benzinin üretim aşamasındaki ölümlere o kadar odaklanmıştı ki, Kamu Sağlığı Hizmetleri Başkanı'nın komitesinin karara vardığı tek mesele sonuçta bu oldu. Firmaların fabrikalarında ekstra güvenlik önlemleri alacağına dair güvence vermeleri üzerine (Midgley, verdiği ifadede, TEL'in "tehlikeliden ziyade sinsî" olduğunu söylemişti) ikna olan komite, üretimin durdurulmamasına karar verdi. Egzoz dumanının teneffüs eden halk üzerindeki etkisi gibi çok daha büyük bir sorun üzerinde karar verilmedi. Bu, her zaman olduğu gibi gelecekte yapılacak araştırmalar için bir konu olarak kaldı. Ancak komitenin kararı kamuoyuna ve politikacılara benzine temiz bir sağlık karnesi verilmiş gibi yansıtıldı.

"Gelecekteki araştırmalar"da ne oldu diye merak ediyorsanız, bu olayın ardından geçen kırk yıl boyunca, hemen hemen tamamı ya benzin üreten şirketler tarafından finanse edildi ya da kendi ekipleri tarafından gerçekleştirildi. Şok haber: Araştırmalar sonuçsuz kaldı! TEL üreticileri için sorunun kesin bir yanıtı olmaması yeterliydi. Pek çok rüyanın gerçekleşmesini sağlayan bu güzel yakıtın satışını durdurmak çok, çok kötü ve yanlış olurdu.

Kurşunlu benzin sözde sınıfı geçtiği için artık yapabileceklerinin sınırı yoktu. Sadece otomobil motorlarının vuruntusunu durdurmakla kalmadı, pratik ama hantal eski arabaları hızlı, kibar, şık arzu nesnelerine dönüştüren daha güçlü yeni nesil motorların geliştirilmesini sağladı. Kurşunlu yakıt kullanmayan berbat yavaş bir arabaya sahip olma korkularına oynayan agresif bir reklam kampanyası, Midgley'in ekibinin yıllardır savunduğu etil alkolü kullananlar da dâhil olmak üzere, rakiplerin ürünlerini kalitesiz oldukları için alaya alıyordu. Diğer ülkelerde kurşunlu yakıtın pazara girişinin sağlığı bozacağı endişeleri ortaya çıktığında, Amerikalıların bu yakıtın kusursuz olduğunu söylemiş olmaları, korkuları bastırmak için kullanıldı. Kamu Sağlığı Hizmetleri Başkanı Hugh Cumming, ne kadar güvenli olduğunu anlatmak için yurtdışındaki meslektaşlarıyla iletişim bile kurdu.

Ne yazık ki; kötü bir bilim, para kazanmak için doymak bilmez bir istek, güçlü otomobillerin havalı olması ve daha fazla seyahat etmenize izin vermesi, kurşunlu yakıtın hızla dünya çapında bir standart haline

gelmesine yol açtı. Petrol sondajındaki ilerlemeler sayesinde, ilk başta anti-vuruntu ajanları üzerinde çalışmaların başlamasına yol açan sözde yakıt kıtlıkları hiç gerçekleşmedi. Bu yüzden kurşunun getirdiği tüm faydalar daha güçlü motorların yapımını teşvik etti. Otomobil devrinin gelmesi ile dünya genelinde git gide daha fazla insan kurşun dumanı içinde nefes almaya başladı.

Kurşun ile ilgili problem, ayrışmamasıdır. Bazı toksinler zamanla daha az tehlikeli hale gelirken kurşun havada, toprakta, bitki, hayvan ve insanların vücutlarında birikir. 1983 yılında, İngiltere Kraliyet Çevre Kirliliği Komisyonu tarafından yayınlanan bir rapor şöyle diyordu: “Dünya yüzeyinin herhangi bir noktasının veya herhangi bir yaşam biçiminin insan üretimi kurşunla kirlenmediğinden şüpheliyiz.” Çocukların vücutları, yetişkinlerin beş katı kadar kurşun emdiği için özellikle risk altındadır. 1920’li ve 70’li yıllar arasında yalnızca ABD’de 70 milyon çocuğun kanlarındaki kurşun miktarının zehirleyici seviyede olduğu tahmin edilmektedir.

Kurşunun etkileri şiddetlidir. Dünya Sağlık Örgütü her yıl yüz binlerce insanın kalp hastalığı gibi kurşun zehirlenmesinin sebep olduğu hastalıklardan öldüğünü tahmin ediyor. Fiziksel sağlığın ötesinde kurşun, çocukların nörolojik gelişimine de zarar veriyor, etkilenen nüfusta IQ düzeylerinde düşüşe neden oluyor. Dünyadaki zihinsel engellerin yüzde 12’den fazlasına kurşunun neden olduğu tahmin edilmektedir.

Ayrıca, Thomas Midgley Jr.’ın çalışmalarının kâbus gibi sonuçlarından biri de asosyallik gibi davranış sorunlarının artışına neden olmasıdır. Bunun henüz kanıtlanmamış bir hipotez olduğunu belirtmeliyim. Ancak bazı araştırmacılar, savaş sonrası dönemde dünya çapında meydana gelen suç seviyelerindeki büyük artış eğrisinin, kurşunun yarattığı kirlilik artışı eğrisini çok yakından izlediğine dikkat çekiyor.

Sıradan kültürel varsayımlarımızın (vahşi gençler, şehir içi gettoları ve doksanların “kurtadam” çılgınlığı) çoğuna yol açan suç seviyeleri, aslında tarihsel bir anomali, açıklanması zor küresel bir istatistiki sapmaydı ve artık (umuyorum) geçmişte kaldı. Ancak, sosyal koşulları veya siyasi eğilimleri ne olursa olsun, bütün ülkelerde kurşunlu benzin

piyasaya sürüldükten birkaç yıl sonra suç artmaya başladı. Başka bir deyişle, önemli miktarda kurşuna maruz kalan ilk çocuklar yirmili yaşlarına geldiğinde. Ve korelasyon tam tersi yönde de geçerlidir: Son birkaç on yıldır, ülkelerin hangi sosyal politikaları uyguladığından bağımsız olarak, dünyanın birçok yerinde şiddet içeren suçlarda sürekli bir düşüş izlendi. Ancak suçtaki düşüş, her bölgenin kurşunlu benzini yasaklamasından yaklaşık yirmi yıl sonra gerçekleşiyor gibi görünüyor. Kurşunu daha önce yasaklayan yerlerde daha erken, aşamalı olarak yavaş yavaş kullanımdan kaldırmak yerine birden yasaklayan yerlerde daha hızlı oluyor.

Tekrarlamak gerekirse, korelasyon kesinlikle neden sonuç ilişkisi olamaz ve bu bağlantı hâlâ bilgiye dayalı spekülasyondan öte değildir. Karşılaşacağınız etik sorunları bir kenara bırakalım, bir sürü çocuğa kurşun enjekte edip yirmi yıl sonra kaç suç işleyeceklerini görmek için bekleseniz bile sonuç bu savı da aksini de kanıtlamayabilir. Ama muhtemelen milyonlarca ölümün, gezegenin her köşesini kirlettiğimiz gerçeğinin, nesiller boyu çocukların kanlarında zekâlarını etkileyen seviyede zehir olmasının (bu arada, bu nesil SON KIRK YILDIR DÜNYAYI YÖNETİYOR), onlarca yıl süren ve toplum görüşümüzü tamamen yeniden şekillendiren küresel bir suç dalgasının, Thomas Midgley'in galon başına üç sent fazla kazanmak istemesi sebebiyle ortaya çıkması çok uzun ve çok karanlık bir şakadır.

Midgley, kurşunlu benzini icat ettikten sonra boş durmadı. Heyecanlı tamirci, hızla diğer alanlarda araştırmalara başladı. Yapacak korkunç bir hatası daha vardı.

Yıllarca süren daha iyi bir yakıt arayışından farklı olarak, bu hata hızlı bir şekilde geldi. Hatta, efsaneye göre, problem belirlendikten sonra çözüm bulmak Midgley'in üç gününü aldı. Ve kurşundan farklı olarak, bu gerçekten istenmeyen sonuçların bir örneğidir. Göz ardı edilen korkunç uyarıların veya risklerin üstü örtülmemiştir. Basitçe, herhangi bir kanıtın yokluğunda, her şeyin yolunda gideceğini varsaymanın bir sonucudur.

Bu sefer, Midgley'in ele aldığı sorun bir şeyleri soğutmaktı. Yıl 1928'di, mekanik soğutma döneminin başlamasından kısa bir süre sonraydı (bundan önce buz hasatı büyük bir işti, dünyanın soğuk

bölgelerinden büyük miktarlarda buz oyulup getiriliyor, böylece sıcak bölgelerde bir şeyler serin tutulabiliyordu.) Sorun şu ki, o zaman soğutma için kullanılan tüm maddeler (a) pahalı ve (b) son derece tehlikeliydi. Bu maddeler alev alabiliyor, sızdığında insanları zehirliyordu. Midgley, soğutma çalışmalarına başladıktan bir yıl sonra, Cleveland'daki bir hastanenin soğutma ünitesinden sızan klorometan 100'den fazla kişinin ölümüne sebep oldu.

Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bu durum soğutma teknolojisinin yaygın olarak benimsenmesini zorlaştırıyordu.

Amaç basitti: Mevcut soğutucu maddelerle aynı işi yapacak ucuz, alev almayan, zehirli olmayan bir madde bulmak. General Motors kısa bir süre önce bir soğutma şirketi satın almış ve buna Frigidaire adını vermişti. Bu sorunu çözebilirlerse köşeyi büyük dönecüklerinin farkındaydılar.

Midgley'in yaklaşımı bu sefer daha az tesadüfiydi (sonuçta on yılı aşkın bir kimya deneyimine sahipti.) Bilinen soğutucu maddelerin kimyasal özelliklerini inceledi ve zehirli etkilerini nötralize etmek için karbonla ideal bir bileşik oluşturacak şekilde florü hızla olası bir aday olarak belirledi. Ve neredeyse ilk denemesinde başarılı oldu. Ekibinin test etmek için yarattığı ilk maddelerden biri diklorodiflorometandı. Bugünlerde, kendisine verdikleri marka adıyla daha iyi biliniyor: Freon.

Midgley, bu gazın güvenli olduğunu Amerikan Kimya Derneği'nin bir toplantısında teatral hareketlerle içine çekip bir mumu üfleyerek sergiledi ve büyük beğeni topladı. Zehirli olmayan, alev almayan, muhteşem bir soğutucu. Mükemmel. Gerçekten de, yalnızca yeni bileşik değil, hepsi benzer özelliklere sahip yepyeni bir sınıf keşfetti. Kloro-floro-karbonlar veya bilinen kısaltmasıyla CFC'ler olarak tanındılar.

Ne yazık ki, 1930'ların başında kimse "ozon tabakası"nın ne olduğunu ya da stratosferdeki ince oksijen moleküllerinin dünya yüzeyini güneşin zararlı ultraviyole ışınlarından korumada ne kadar önemli olduğunu bilmiyordu. Deniz seviyesinde tamamen zararsız olan CFC'lerin atmosferin üst tabakalarına yükseldiklerinde çok daha tehlikeli hale geleceğini, ultraviyole radyasyonun onları elementlerine ayıracağını, bu elementlerden biri olan klorun ozonu yok edip gezegenin koruyucu kalkanını soyacağını bilmiyorlardı.

Dürüst olmak gerekirse, CFC'lerin kullanımının buzdolabından çok daha geniş olacağını öngörmediler. İnsanlar bu yeni, heyecan verici ve son derece güvenli kimyasalların daha birçok başka alanda, hatta en yaygın biçimiyle sprey kutularında bir itici olarak kullanılabileceğini hızlıca keşfettiler. Başka bir tarihsel kara komedi, II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, CFC'lerin doğum kusuruna sebep olan, diğer bir büyük ölçekli sızış olan DDT'ler de dâhil olmak üzere ilaçları püskürtmek için yaygın olarak kullanılmasıydı.

Savaşın sonra, deodorantlardan sprey boyalara kadar sprey kullanımı uçtu gitti. Ve gerçek anlamda, atmosfere saldıığımız büyük miktarlar stratosferde yukarı doğru yükselip ozon tabakasını parçalamaya başladı.

Buradaki iyi haber şu ki, insanlık bu sorunu büyük çapta ölümlere neden olmadan önce fark etti. He-hey! İnsanlığa bir puan! 1970'lerde (kurşunlu benzine karşı ilk hamleler de başlarken), ozon tabakasındaki delik ve CFC'lerle olan bağlantısı da keşfedildi. Bununla beraber eğer ozon tabakasındaki yırtılma mevcut hızda devam ederse, insanların zararlı UV radyasyonuna gittikçe daha fazla maruz kalacakları, birkaç on yıl içinde kanser vakaları ve körlüğün aşırı artacağı uyarısı da geldi.

Ve böylece 1970'lerden 1990'lara kadar, dünya Thomas Midgley'in mirasından yavaş yavaş kurtulmaya başladı; her iki büyük icadı da dünyanın birçok ülkesinde yasaklandı veya aşamalı olarak kaldırıldı. Hâlâ büyük miktarlarda çevresel kurşunun içinde yaşıyoruz. Ayırmadığı ve kendi kendine yok olmadığı için temizlemek bir kâbus. İyi haberlere gelirsek, en azından çoğu yerde çocuklar artık kurşun solumuyor ve birçok çocuğun kanındaki kurşun miktarı zehir seviyelerinin altında. Oley! Bu arada CFC'ler yaygın olarak yasaklandığı için ozon tabakası kendini yavaş yavaş onarıyor. Eğer her şey yolunda giderse, hmmm, ozon tabakasının 2050 gibi Midgley öncesi seviyelere geri dönmesi lazım. Yürüyün be *takım*.

Bu arada Midgley'in itibarı da belirlendi: *New Scientist* dergisinin tanımladığı gibi, "tek kişilik bir çevre felaketi." Tarihçi J. R. McNeill da *Something New Under the Sun* kitabında onun için "dünya tarihinde diğer tüm organizmalardan daha fazla etkisi oldu" demiştir.

Ancak kendisinin modern dünyayı epey beklenmedik biçimde şekillendirdiğini söylemek de mümkündür. Vuruntu önleyici yakıt, arabaların dünyanın birçok yerinde birincil ulaşım tipi haline gelmesine neden oldu ve onları sadece araçlar olarak değil, kişisel kimlik ve bireyselliğin güçlü bir sembolü haline gelen statü nesneleri yaptı. CFC'ler sadece evdeki buzdolabınızı yaratmakla kalmadı, aynı zamanda eğer olmasaydı birçok büyük dünya kentinin şu anki haliyle var olmayacakları klimayı da yarattı. Hatta iki buluşu bir araya geldi: Daha güçlü ve klimalı araçlar uzun yol sürüşünü mümkün, hatta eğlenceli bir alternatif haline getirdi. Yalnızca iki örnek vermek gerekirse, Amerika'nın batısı ve Orta Doğu'nun büyük bölümü, Thomas Midgley'in yaratımları olmasaydı muhtemelen çok farklı yerler olacaktı.

Kültürde de zincirleme bir etkisi oldu. Örneğin, Amerika'da sinema salonları klimayı en erken benimseyenlerdi. Bu durum Büyük Buhran sırasında bir eğlence aracı olarak sinemanın popüleritesini artırmaya yardımcı oldu ve filmlerin altın çağını başlatarak belki de 20. yüzyılın eğlence biçimi haline gelmesini sağladı. Aslında Thomas Midgley'in arabalar ve klimalar sayesinde, film endüstrisine ev sahipliği yapan Los Angeles'ı icat ettiğini söylemek istiyorum.

Bir dahaki sefere sinemada oturup, kurallara uymayan bir polisin tek başına bir suç dalgasını durdurmasını anlatan aptal bir Hollywood filmi izlerken, bu deneyiminize katkıda bulunan hemen hemen her şeyin Thomas Midgley Jr.'ın icat ettiği kimyasalların zararsız olduğunu var saymasından ve galon başına üç sent fazla kazanmak istemesinden kaynaklandığını hatırlayın.

Kendi bilimi tarafından öldürülen altı bilim insanı

Jesse William Lazear

Sarı hummanın sivrisineklerden bulaştığından şüphelenen Amerikalı doktor Jesse William Lazear, hastalık taşıyan sivrisineklerden birinin onu ısırmasına izin verdi ve teorisinin doğru olduğunu kanıtlayarak öldü.

Franz Reichelt

Avusturyalı-Fransız terzi 1912’de, diktiği yeni paraşüt takımını giyip (bir kukla kullanması gerekiyordu) Eyfel Kulesi’nden atlayarak test etmeye çalıştı. Ölümüne atlamış oldu.

Daniel Alcides Carrión García

Perulu tıp öğrencisi Carrión, “Carrión hastalığı”nı araştırmaya kararlıydı. Tabii ki, o zamanlar hastalık Carrión hastalığı olarak adlandırılmıyordu. Bir hastanın sığillerinden alınan kanı kendisine enjekte edip öldükten sonra hastalık onun ismini aldı.

Edwin Katskee

1936’da o zamanlar anestezi olarak kullanılan kokainin neden olumsuz yan etkileri olduğunu bulmak isteyen doktor, kendisine bir ton kokain enjekte etti. Geceyi giderek okunaksızlaşan el yazısıyla ofisinin duvarlarına notlar alarak geçirip öldü.

Carl Wilhelm Scheele

Oksijen, baryum ve klor da dâhil olmak üzere birçok elementi keşfeden İsveçli dâhi kimyagerin her yeni keşfini tatma alışkanlığı vardı. Uzun süre kurşun, hidroflorik asit ve arsenik içeren maddelere maruz kalma sonucunda 1786 yılında öldü.

Clement Vallandigham

Adli tıbbın erken dönemine öncülük eden bir avukattı. Katil olmakla suçlanan sanığı savunmak için kurbanın yanlışlıkla kendini vurarak öldüğünü kanıtladı. Kendisi öldü, ama müvekkili suçlu bulunmadı.

10.

Olacakları Görememenin Kısa Tarihi

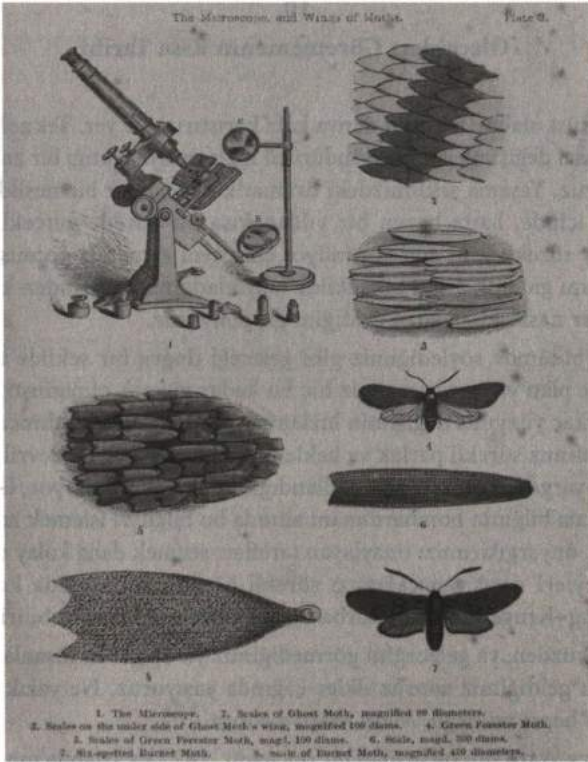
Dürüst olalım, modern dünya kafa karıştırıcı bir yer. Teknolojik ve toplumsal değişimlerin baş döndürücü hızla ortaya çıktığı bir zamanda yaşıyoruz. Yaşama şeklimizdeki dramatik değişimler bir nesilde veya on yıl içinde, hatta bazen bir yıldan kısa bir sürede gerçekleşiyor. Her şey sürekli yeni gibi görünüyor ama aynı zamanda geçmişimizin hatalarını giderek artan bir şekilde tekrarladığımız hissinden kaçmak zor. Her nasılsa hataların geldiğini göremiyoruz.

İlk bölümde söylediğimiz gibi geleceği doğru bir şekilde tahmin etme ve plan yapma becerimiz hiç bu kadar yüksek olmamıştı, ancak son birkaç yüzyılda değişimin hızlanması bize tam da yardımcı olmadı. Etrafımız sürekli parlak ve beklenmedik yeni şeylerle çevrili olduğunda, yargılara varmak için kullandığımız sezgiler sapıtıyor. Gittikçe daha fazla bilginin bombardımanı altında bu bilgileri işlemek zorlaştığından, önyargılarımızı onaylayan tarafları seçmek daha kolay oluyor. Yeni şeyleri nasıl yapacağımızı sürekli öğrenmek zorunda kalırsak, Dunning-Kruger etkisine kurban gittiğimizi nasıl söyleyebiliriz?

Bu yüzden, ya geleceğini görmediğimiz ya da gören insanları görmezden geldiğimiz sonsuz ilkler çağında yaşıyoruz. Ne yazık ki, bu ilklerin hepsi iyi değil. Mary Ward’a sorun.

Mary Ward birçok açıdan bir öncüydü. 1827’de İrlanda’nın Offaly bölgesinde aristokrat bir ailede doğdu. Bu sıradan bir aile değildi. Mary’nin etrafı, genç yaşlardan itibaren hem akrabaları hem de ziyaretçileri olan bilim insanlarıyla çevriliydi. Şanslıydı. Sadece bilime

olan ilgisini artırmakla kalmadılar, bu ilgiyi finanse de edebildiler. Çocukken, doğaya ilgisini fark eden ebeveynleri ona, ülkedeki en iyi mikroskobu aldılar. İlham verici bir hediyeydi, çünkü Mary'nin mikroskopla gözlemlediği örnekleri çizmek gibi nadir bir yeteneğe sahip olduğu da ortaya çıktı. (Gençliğinde, kuzeni Kraliyet Derneği eski başkanı William Parsons tarafından yapılan ve 1917 yılına kadar dünyanın en büyük aynalı teleskopu olan Parsonstown'daki 72 inçlik Leviathan'ın yapım aşamalarını da resimledi.)

Mikroskop Tarafından Ortaya Çıkarılan Harikalar Dünyası kitabından bir sayfa, Mary Ward, 1859

Yetişkinliğe doğru, Mary birçok bilim insanıyla iletişim kurdu ve çizim yeteneği sayesinde bu bilim insanlarının kitaplarının birçoğu için illüstrasyonlar üretmeye başladı. Daha sonra 1857’de mevcut olan mikroskopla ilgili kitapların kalitesi onu hayal kırıklığına uğrattığı için kendi çizimlerinin kitabını bastırmaya karar verdi. Hiçbir yayıncının kadın olduğu için kitabını basmayacağından korktuğundan (bu korku yersiz değildi), 250 kopyayı kendi kendine yayınladı. Kitapların tümü satıldı ve kitap, çizimlerinin güzelliği ve yazı kalitesi sayesinde belki de cinsiyet meselesinin göz ardı edilebileceğine inanan bir yayıncının dikkatini çekti. *Mikroskop Tarafından Ortaya Çıkarılan Harikalar Dünyası* (*The World of Wonders as Revealed by the Microscope*) adıyla yayınlanarak bir sansasyon haline geldi, takip eden on yıl içinde sekiz kez yeniden basılarak bugün belki de “popüler bilim” diyebileceğimiz kategorideki ilk kitaplardan biri oldu.

Bu popüler bilim kariyerinin sonu değildi. 1862’de Crystal Palace sergisinde sergilenen ve mikroskop kitabının devamı olan teleskop kitabı da dâhil olmak üzere iki kitap daha yazdı, seçkin bilim insanları için çok sayıda başka bilimsel eseri resmetti, haçlı karakurbağalar üzerine beğenilen bir çalışması da dâhil olmak üzere çeşitli dergilerde makaleler yayınladı. Kraliyet Astronomi Derneği’nin mektup listesinde yer almasına izin verilen üç kadından biri oldu. Diğer iki kadından biri Kraliçe Victoria’ydı. Yine de akademik derecesi olmadı, çünkü kadınların akademiye girmesine izin verilmiyordu.

Bütün bu girizgâha ve Mary Ward olağanüstü bir hayat süren yetenekli bir kadın olmasına rağmen, bugün onu hatırlamamızın sebebi bu değil. Belki de olmalı. Ama, 31 Ağustos 1869’da Parsonstown’da olanlar sebebiyle, değil. O gün, 42 yaşındaki Mary ve kocası Yüzbaşı Henry Ward buharla çalışan bir otomobildeydiler. Etrafında fazlaca bilim insanı olduğundan bu araç ev yapımı bir otomobildi ve kuzeni William Parsons’ın oğulları tarafından bir araya getirilmişti.

Böyle bir araca binmek o zamanlar yeni bir deneyim, gelecek çağın erken bir işaretiydi. Buharla çalışan otomobil önceki yüzyılda Fransa’da icat edilmişti; ancak bu, bugün araba olarak tanıdığımız herhangi bir şeyin ortaya çıkmasından çok önceydi. Yollara zarar vermesi sebebiyle sansasyona neden olan ve İngiltere’nin birkaç yıl

önce 1865'te kullanımını düzenleyen bir yasa çıkardığı hantal bir araç vardı ama bunlar hâlâ nadir ve deneysel yeniliklerdi. Gezegendeki yaşamış olan milyarlarca, milyarlarca insan arasında Mary Ward, bir arabaya binen yüzde birin yüzde birinin yüzde biri falan arasındaydı.

Kayıtlar, araç Parsonstown'daki ana yolu saatte yaklaşık 6 kilometre hızla alırken, kilise civarında Cumberland Caddesi'nin köşesinde keskin bir dönüş yaptığını gösteriyor. Belki de sadece bir şanssızlıktı. Belki yol engebeliydi, at ve at arabasından başka bir şey için tasarlanmamıştı. Belki de "çok keskin viraj" kavramını düşünmüyorlardı çünkü arabalarla atlar çok farklı işliyordu ve riskler aynı değildi. Belki de Mary, bu deneyimden büyük heyecan duyuyordu, gelecekteki olasılıklar adına coşkuluydu ve altından geçip giden yolu görmek için fazlaca eğilmişti.

Sebebi ne olursa olsun, araç köşeyi dönerken bir tarafa doğru hafifçe yattı ve Mary arabadan uçup tekerleklerin altında kaldı. Boyunu kırdı ve anında öldü.

Mary Ward, dünya tarihinde trafik kazasında ölen ilk insandı.

Birçok yönden öncüydü, ama her zaman neyin öncüsü olacağını seçemezsiniz. Bugün, dünya çapında her yıl yaklaşık 1.3 milyon insan trafik kazalarında hayatını kaybediyor. Gelecek, beklediğimizden daha hızlı geliyor ve olacakları öngörmekte zorlanıyoruz.

Örneğin, *Quarterly Review* 1825'te trenlerin geleceği olmayacağını öngörmüş, "Posta arabası gibi iki kat daha hızlı seyahat eden lokomotiflerin ortaya çıkması fikrinden daha saçma ne olabilir?" diye sormuştu.

Birkaç yıl sonra, 1830'da İngiliz milletvekili ve eski devlet bakanı William Huskisson, Liverpool-Manchester Demiryolu'nun açılışına katıldı. Wellington Dükü ve çok sayıda ileri gelenle birlikte trenle Liverpool'dan Manchester'a gidiyordu. Motora su eklenmesi için yarı yolda durulduğunda yolculara trenden inmemeleri söylenmişti ama yine de indiler. Huskisson, araları açık olduğu için gidip Wellington Dükü'nün elini sıkmaya karar verdi. Bu yüzden George Stephenson'ın

ünlü Raket'i¹⁷ öbür yönden gelirken rayda duruyordu. Yolcular, yaklaşan trenin yolundan çekilmeleri için uyarıldı, ancak duruma aşına olmayan Huskisson panikledi ve nereye gideceğine karar veremedi. Sonunda, hattın uzak tarafındaki diğer yolcularla ayakta durmak yerine, Wellington'ın vagonuna çıkmaya çalıştı ama açmak için umutsuzca tutunduğu kapı birden sonuna kadar açılınca trenin yoluna çıkıverdi. Ve böylece William Huskisson, tarihte bir tren tarafından öldürülen ilk insanlardan biri oldu.

1871'de Alfred Nobel dinamitin icadı için, "Belki de fabrikalarım kongrelerinizden daha çabuk savaşa son verecek. İki ordunun birbirini karşılıklı olarak bir saniyede yok edebildiği gün, tüm uygar uluslar kesinlikle irkilecek ve ordularını dağıtacak," demişti.

1873'te, spekülasyon balonu sonunda patladığında dünyanın dört bir yanındaki borsalar çöktü, küresel ekonomik bunalım yıllarca sürdü.

Nobel'den birkaç yıl sonra, 1877'de makineli tüfeğin mucidi Richard Gatling, bir arkadaşına buluşunun yeni, insani bir savaş çağına sebep olacağını umduğunu yazdı. Askerlerin neredeyse her gün cepheden yaralı, hasta ve ölü dönmesine tanık olduktan sonra neden bu silahı icat etmeye karar verdiğini şöyle anlatıyordu: "Hızla ateş edebilecek bir makine (silah) icat edebilirsem, bu bir adamın yüz adamın yapacaklarını yapabilmesini mümkün kılabilir. Böylece büyük orduların gerekliliği ortadan kalkacak, sonuç olarak savaşa ve hastalığa maruz kalma da büyük ölçüde azalacaktır."

Ayrıca 1877'de, Western Union başkanı Carl Orton, Alexander Graham Bell'in telefonun haklarını kendilerine satma teklifini, "Bu şirket elektrikli bir oyuncaktan ne yarar sağlayacak?" diyerek reddetti.

1888'de Şikago'daki bir Metodist misyoner grubunun paraya ihtiyacı vardı ve "gezgin katkı kutusu" olarak tanımladıkları bir fikir buldular. Alıcılara kendilerine on sent göndermeleri ve notu üç arkadaşlarına iletmeleri için yalvaran bir mektuptan 1.500 kopya gönderdiler. Pek çok kişi mektubu birkaç kez aldığı için çok kızmış olsa da 6.000 doların üzerinde para kazandılar. Mektup zincirleri böylece doğdu.

17 Raket, ilk buharlı lokomotif olmamasına rağmen birden fazla inovasyonu bir arada toplamıştı ve döneminin en gelişmiş lokomotifiydi. (ç.n.)

Ünlü İngiliz bilim insanı Lort Kelvin, 1897’de radyonun geleceği olmadığını öngördü. Yine 1897’de *New York Times*, Hiram Maxim’in tam otomatik makineli tüfek icadını, savaşları durduracak kadar korku saçtığı için övdü. Silahın yaratacağı yıkımın ve “barış üreten ve barışı koruyan terör” etkisinin, “ulusların ve yöneticilerin fetih projelerine girmeden önce savaşların sonucunu daha iyi düşünmesine sebep olacağını” yazdı.

1902’de ünlü İngiliz bilim insanı Lort Kelvin bir röportajında transatlantik uçuşun imkânsız olduğunu ve “hiçbir balon ve uçağın başarılı olamayacağını” öngördü. 18 ay sonra Wright Kardeşler ilk uçuşlarını gerçekleştirdi. Orville Wright 1917’de bir mektubunda şöyle dedi: “İlk insan taşıyan uçan makineyi kurup uçurduğumuzda kardeşim ve ben dünyaya, daha fazla savaş imkânsız kılacak bir icat sunduğumuzu düşündük. Bu düşüncede yalnız olmadığımız, Fransız Barış Derneği’nin buluşumuz nedeniyle bize madalya sunduğu gerçeğiyle kanıtlanmıştır.”

1908’de Teğmen Thomas Selfridge, Orville Wright tarafından kumanda edilen bir gösteri uçuşunda yolcuymdu. Virginia’da Fort Myer’in etrafında attıkları beşinci tur sırasında pervane kırılınca uçak düştü ve Selfridge öldü (Wright hayatta kaldı.) Selfridge, tarihte uçak kazasında ölen ilk kişi oldu.

1912’de radyonun mucidi Guglielmo Marconi, “kablosuz çağın gelişinin savaş imkânsız hale getireceğini, çünkü savaşın saçma olacağını” öngördü. 1914’te bütün dünya savaşa girdi.

16 Ekim 1929’da Yale’de seçkin bir ekonomist olan Irving Fisher, “hisse senedi fiyatlarının bir platoya ulaştığını ve sürekli yüksek kalacağını” öngördü. Sekiz gün sonra, dünyadaki borsalar çöktü, çünkü kolayca borçlanabilme imkânının körüklediği spekülasyon balonu nihayet patlamıştı. Küresel ekonomik bunalım yıllarca sürdü; mali krizin ardından, birçok demokraside seçmenler giderek popülist ve otoriter politikacılara yöneldiler.

1932’de Albert Einstein, “[nükleer enerji]nin elde edilebileceğine dair en ufak bir gösterge olmadığını” öngördü.

1938’de İngiltere başbakanı Neville Chamberlain, Adolf Hitler ile yeni imzaladığı anlaşmayla eve döndü ve “Barış zamanı olduğuna ina-

nıyorum,” dedi ve “evinize gidip huzurlu bir uyku çekin,” diye ekledi. 1939’da bütün dünya savaşa girdi.

Neville Chamberlain, Eylül 1938’de Hitler’in imzasını taşıyan Münih Anlaşması’nı sallıyor

1945’te, Los Alamos’ta atom bombası üretme çabalarına öncülük eden Robert Oppenheimer, “Bu silah insanları savaşa son vermenin gerekliliği konusunda ikna etmezse, laboratuvarından çıkan hiçbir şey ikna edemez,” diye yazmıştı. Umutlarının (ve Nobel, Gatling, Maxim ve Wright’ın umutlarının) aksine hâlâ savaşlar var, ama en azından şimdilik (bu kitap yazıldığı sırada) bir nükleer savaşa girmedik, dolaşısıyla Oppenheimer bu sebeple doğru tahminde bulundu diyebiliriz.

1966’da ünlü tasarımcı Richard Buckminster Fuller, 2000 yılına kadar “genel bolluk içinde yaşayacağımız için siyasetin kaybolacağını” öngördü.

1971’de Rus kozmonotları Georgi Dobrovolski, Viktor Patsayev ve Vladislav Volkov, uzay istasyonundan dönüşlerinde Soyuz modülü basınç kaybettiği için uzayda ölen ilk insanlar oldular.

Digital Equipment Corporation’ın başkanı Ken Olson, 1977’de, “Herhangi bir bireyin bilgisayar sahibi olması için bir neden yok,”

Nevada'da bir nükleer test patlaması, 1951

diyerek bilgisayar işinin her zaman niş kalacağını öngördü. Digital Equipment Corporation'ın pazarlama müdürü Gary Thuerk, 1978'de internetin en eski tezahürlerinden biri olan Arpanet üzerinden yaklaşık 400 alıcıya şirket ürünlerini anlatan bir e-posta gönderdi. Dünyanın ilk spam e-postasını göndermiş oldu. (Ona göre işe yaradı: DEC, e-posta kampanyası sayesinde milyonlarca dolar değerinde ürün sattı.)

1979'da Michigan'daki bir Ford fabrikasında çalışan Robert Williams, tarihte bir robot tarafından öldürülen ilk insan oldu.

Finansal yorumcu Larry Kudlow, Aralık 2007'de *National Review*'da şunları yazdı: "Durgunluk falan gelmiyor. Kötümserler yanılıyor. Bu olmayacak... Bush'un ekonomik patlaması hâlâ canlı ve iyi gidiyor. Arka arkaya altıncı yılını pozitif bitiriyor ve daha fazlası yolda. Bu henüz anlatılmamış en büyük hikâye." 2007 yılının Aralık ayında ABD ekonomisi durgunluğa girdi. (Bu metin yazıldığı sırada,

Larry Kudlow ABD Ulusal Ekonomik Konseyi'nin direktörü olarak görev yapmaktaydı.) 2008 yılında, dünyadaki borsalar, kolayca mevcut olan borçlanma imkânlarının körüklediği spekülasyon balonu sebebiyle çöktü. Küresel ekonomik durgunluk yıllarca sürdü; mali krizin ardından, birçok demokrasideki seçmenler giderek popülist ve otoriter politikacılara yöneldiler.

Ağustos 2016'da Sibirya'nın Yamal Yarımadası'ndaki şarbon salgını sonrasında 12 yaşında bir çocuk öldü ve en az 20 göçebe ren geyiği çobanı hastaneye kaldırıldı. 75 yıldır bölgede şarbon görülmemiştir; salgın, sıcaklıkların normalden 25°C yüksek olduğu bir ısı dalgası sırasında meydana geldi. Isı dalgası Sibirya'yı kaplayan, onlarca yıl önce oluşmuş buz tabakalarını ortaya çıkarmış ve 1941'de son şarbon salgını sırasında ölen ren geyiklerinin donmuş cesetlerinin bulunduğu kalın permafrost tabakasını eritmişti.

Buz, patojenleri canlı, ancak durağan halde onlarca, yüzlerce, belki daha da uzun yıllar boyunca koruyabilir. Hastalık, Rus kışının Hitler'in ordusunu kırdığı günlerden beri sıfırın altındaki sıcaklıklarda uyku da, donmuş kafesinin eriyeceği zamanı bekliyordu. Sonunda 2016'da (o zaman için kayıtlar tutulmaya başlandığından beri küresel olarak en sıcak yıl) ısınan dünya, bakterileri bir kez daha serbest bıraktı ve hastalık insanlara geçmeden önce 2000'den fazla ren geyiğine bulaştı.

Kimsenin bu derece şatafatlı bir felaket öngöremediğini söylemek isterdim, ancak aslında beş yıl önce iki bilim insanı, iklim değişikliği kötüleştikçe bunun gerçekleşeceğini öngörmüş, permafrostun yavaş yavaş geri çekilip uzun süredir görülmeyen tarihsel hastalıkları serbest bırakacağını söylemişti. Sıcaklık arttıkça, tarihin geri sarılmasının ilginç etkisi de devam edecek. Sanayi Devrimi'nin kümülatif etkileri etrafımızdaki belirsizliği artırdıkça Thomas Midgley'in laboratuvarında çalıştığı, Eugene Schieffelin'in parkta kafesleri açtığı, William Paterson'ın bir imparatorluk hayal ettiği tarihlere geri saracağız. Önümüzdeki yüzyılda iklim değişikliğinin kaç kişiyi öldüreceğini, toplumumuza nasıl değiştireceğini bilmiyoruz. Ancak kararlarımızın istenmeyen bir sonucu olarak mezardan zombileşmiş şarbonu çağırdığımız için kurbanlarından en az birinin öldüğünü biliyoruz. Muhtemelen son kurban olmayacak.

Her Şeyin İçine Nasıl S*çtığımızın Kısa Tarihi

7 Mayıs 2016'da, Mary Ward o uğursuz sabah araba kullanmaya başladıktan bir buçuk asırdan biraz daha sonra, Joshua Brown adında bir adam, Tesla Model S'i otomatik pilotta Williston, Florida yakınlarındaki bir yolda ilerliyordu. Daha sonra yapılan araştırma, 37 dakikalık yolculuğunun sadece 25 saniyesinde ellerini direksiyonda tuttuğunu gösterdi. Aracı kontrol etmek için yazılımına güveniyordu. Bir kamyon yola çıktığında, ne Brown ne de yazılım onu fark etti ve araba kamyonu çarptı.

Joshua Brown, dünya tarihinde sürücüsüz araba kazasında ölen ilk kişi oldu.

Geleceğe hoş geldiniz.

Son Söz

Geleceğin İçine Sıçmak

Nisan 2018’de, Avustralya’da daha önce kapanmış olan bir termik santrali yeniden açmak için anlaşma yapıldığı açıklandı. Bu bilinen nedenlerden ötürü alışılmadıktı. Dünya iklim değişikliğine neden olan fosil yakıtlardan yavaş yavaş uzaklaşırken kömür yakan bir tesisi yeniden açmak garip bir hareket gibi görünüyordu. Ancak yeniden açılması için itici gücün kripto para madenciliği yapan bir şirkete ucuz elektrik sağlayacak olması daha da garipti.

Kripto para birimleri içinde en yaygın olarak bilineni Bitcoin, ancak dijital paranın çılgın karmaşası içinde para kazanmayı uman şirketler yeni coinleri sürekli piyasaya sürdükleri için sürekli genişleyen bir ekosistem var. Bu para birimlerinin madenciliği, altın madenciliği gibi değildir. Bunlar, yalnızca her sanal paranın sembolik değere sahip bir ögeye değil, aynı zamanda işlem geçmişinin bir defterini tutan blockchain teknolojisi denen şeye dayanan bilgisayar kodu parçalarıdır. Bunları oluşturmak ve giderek karmaşıklaşan işlem günlüklerini işlemek için gereken hesaplama gücü çok büyüktür ve bu nedenle, kripto madenciliğine ayrılmış gittikçe büyüyen veri merkezlerini çalıştırmak ve aşırı ısındıkları için soğutmak, elektriği çılgınca emer.

Kripto para birimlerinin gerçek bir değeri yoktur ve tasarım gereği akışlarını düzenleyen ve kontrol eden herhangi bir merkezi otorite de yoktur. Tek sınırlayıcı faktör, bunları oluşturmak ve değiş tokuş etmek için yapmanız gereken programlama maliyetidir. Ancak bazı insanlar geleceğin para birimi olduğuna inandığı için değerleri gittikçe arttı.

Herkes bir değeri olduğunu düşündüğü için veya en azından değerinin, herkesin dediğinden daha yüksek olduğunu düşünen başka bir enayinin çıkacağını düşündüğü için belki de aniden yok olana kadar var olmaya devam edecekler. Bu yüzden değerleri tamamen piyasanın ruh haline bağlı olarak çılgınca oynuyor. Klasik bir finansal mani. Balonlar tekrar tekrar oluşuyor ve patlıyor, çünkü müzik durduğunda herkes değersiz parçayı tutan tek kişi olmamaya çalışıyor.

Ancak çoğu mani gibi, gerçek dünyaya etkileri var. Avustralya bir termik santrali yeniden açmakla kalmıyor, Amerika'nın batısındaki kırsal bölge, insanları ilk kez Batı'ya taşıyan altına hücumdan 170 yıl sonra bir gecede zenginlik beklentisiyle büyülenen insanlar nedeniyle yeni bir altına hücum yaşıyor. Ucuz güç, ucuza binalar inşa etmek için arsa ve ucuz kiranın cazibesine kapılan kripto para şirketleri; Washington, Montana, Nevada ve daha birçok eyaletteki küçük kasabalarda devasa, güce aç kripto-madenler yaratmak için yüz milyonlarca dolar yatırım yapıyor. Bu 21. yüzyıl altın arayıcılarının taşındığı kasabaların sakinleri, sunucuların 24 saat kükremesinin onları uyutmadığından, sağlıklarını etkilediğinden ve yerel vahşi yaşamı uzaklaştırdığından şikâyet ediyorlar.

2018'in sonuna gelindiğinde, yalnızca bitcoin madenciliğinin tüm Avusturya'nın kullandığı kadar enerji kullanacağı tahmin ediliyordu.

Bu kitap geçmişte yaptığımız hatalar ve başarısızlıklarımız hakkındaydı. Peki ya şimdi yaptığımız ve gelecek yıllarda yapacağımız hatalar ne olacak? Geleceğin sıçışları nasıl bir şekil alabilir?

Öngöründe bulunmak, daha önce belirttiğimiz gibi, kendinizi tarihcilere daha aptal göstermek için kusursuz bir yol. Belki önümüzdeki on yıllar ve yüzyıllarda, insanlığın tamamen özgün, yeni hatalara imza atacağını göreceğiz; belki de hata yapmayı bırakmanın bir yolunu bulacağız. Ancak, para yatırmak isteseydik, muhtemelen geçmişte yaptıklarımızla aynı hataları yapmaya devam edeceğimiz mantıklı bir bahis olurdu.

Öyleyse bariz olanla başlayalım.

Çevreye, bir şey olmaz, diye rastgele saçtığımız her şey ve Sanayi Devrimi başladığından beri neşeyle yaktığımız karbon güzel günleri berbat edecek.

İklim değişikliğine insanın neden olduğu ve dünyadaki pek çok topluluğun yanı sıra medeniyetin birçok yönü için potansiyel bir varoluşsal tehdit olduğu gerçeği, bilimsel olarak o kadar iyi kanıtlanmıştır ki, kanıtları tekrar gözden geçirmeye gerek bile yoktur. Bunun bir polisu veya N-ışını durumu olduğunun ortaya çıkıp herkesi utandırabilmesi ihtimalinin çok ötesine geçtik. Görünüşe göre yine de bunu hâlâ inkâr etmek adına yeterli (finansal, politik, sırf itiraz etmiş olmak için itiraz eden salaklar nedeni olan birçok insan) olduğu için “bu konuda bir şey yapmak” yerine sürekli “gerçek olup olmadığına dair tartışma” aşamasına geri çekilmeye devam ediyoruz. Kurşunlu benzin üreticilerinin kullandıklarıyla neredeyse aynı taktik. Fikri çürütmek zorunda değilsiniz, kâr elde etmeye devam ettiğiniz sürece kesin olmadığını iddia etmeye devam etmeniz yeterli.

Ve biz de, evimiz yanıyormuş gibi sağa sola koşturacağımıza, ki yanıyor, kulaklarımızı kapatıp “lalalalala seni duyamıyorum”un kollektif versiyonunu yapıyoruz. En sıcak on sekiz yılın on yedi tanesi 2000 yılından bu yana yaşandı. Jeolojik çağımızda ilk kez, atmosferdeki karbondioksit seviyesi Nisan 2018’de milyonda 410 birimi geçti. En son bu kadar yüksek olduğunda yaklaşık 3.2 milyon yıl önceydi, orta Pleistosen çağındaki sıcak dönemde, Lucy’nin ağaçtan düştüğü zamandı. Eğer daha önce bu kadar yüksektiye, durum o kadar da kötü olamaz diyorsanız söyleyeyim: O tarihlerde deniz seviyesi bugünkünden yaklaşık 20 metre yüksekti.

Karbondioksitin tek etkisi iklim değişikliği değil. Aslında atmosferdeki karbondioksit miktarını kontrol eden şeylerden biri, okyanusların bunun bir kısmını emmesidir. İyi haber, değil mi? Meğer değilmiş. Okyanus suyu tıpkı erkek arkadaşınız gibi, gayet basittir. Başka bir deyişle asitten ziyade alkalidir. Ancak tüm bu karbondioksit Emilimi onu daha asidik hale getirir ve okyanus ne kadar asidik olursa, küçük yumuşakçalardan büyük balıklara kadar deniz yaşamı üzerindeki olumsuz etkisi de o kadar büyük olur.

Ha, bir de okyanusların ısınmasıyla birleşince karbondioksitin etkisi daha da artar. Tabii, okyanuslar da ısınıyor. Durumun ne kadar kötü olduğuna dair bir örnek istiyorsanız buyrun: Doğanın en büyük mucizelerinden biri olan Büyük Bariyer Resifi, ardı ardına iki yıl bo-

yunca gerçekleşen ve resifin büyük bölümlerinde mercanları öldüren devasa “ağarma”lar nedeniyle endişe verici bir hızla ölüyor.

Çocuklar... Galiba biraz sıctık.

Tabii ki, bu ivedi ve kararlı bir şekilde kendimizi sürüklediğimiz tek kıyamet değil. Kendi kendimize çeşitli seçenekler yaratıyoruz, millet. Örneğin: Mayıs 2018’de, bilim insanlarının klorofloro-karbon emisyonlarında keskin bir artış tespit ettikleri açıklandı. Dünyanın bir yerinde, muhtemelen Asya’da, birisi Thomas Midgley’in sözde yasaklı icadını yeniden üretmeye başladı. Bu ozon tabakasının geri kazanılmasını on yıl geriye atabilir. “Hatalarımızdan öğrenme” anlamında gerçekten başarılı bir çalışma.

Veya antimikrobik direnci ele alalım. Antibiyotikler ve diğer mikrop öldürücü ilaçlar, 20. yüzyılın en büyük atılımlarındandı ve sayısız hayat kurtardılar. Ancak, Paskalya Adası’ndaki insanların ağaçlarını kesmesi gibi, onları çok sık kullandık. Mesele şu ki, her antibiyotik kullandığınızda, bu mikroplardan birinin direnç kazanma şansını artırıyor, rakiplerini de öldürüyoruz. Hareketlerimiz, tarihin eski berbat hastalıklarını hızla geri getirme potansiyeline sahip, antibiyotiğe dirençli yeni süper bakterilerin üremesini (ve bunun için tundranın erimesine de gerek yok) hızlandırdı.

Sonuç olarak, dünyadaki etkili antibiyotikler hızla tükeniyor. Sorunun bir kısmı da antibiyotiklerin ilaç şirketlerinin yeterli kaynaklara yatırım yapıp yenilerini üretmek isteyeceği kadar kârlı olmaması. Bir tahmine göre, her yıl zaten 700.000 kişi antibiyotiğe dirençli hastalıklardan ölüyor.

Belki de sonumuz kararlarımızı, daha iyi ve akıllıca olacağını düşünerek bilgisayar algoritmalarına verdirdiğimiz için gelecek ve onların hata yapması bizim suçumuz olmayacak. Sürücüsüz arabaları kontrol eden algoritmalar sadece bir örnektir. Diğer algoritmalar hangi hisse senetlerini alıp satacağımıza, sosyal medya zaman tünelimizde hangi haberleri gördüğümüze ve bir suçtan hüküm giymiş birinin bir daha suç işlemeye ne kadar yatkın olduğuna karar veriyor. Algoritmaların insanlardan daha akıllı olacağını düşünmekten hoşlanıyoruz; ama algoritmaların aslında onlara yüklediğimiz tüm önyargıları ve hatalı varsayımları daha da güçlendiriyor olmaları daha yüksek bir olasılık.

Kararlarımızı bilgisayarların vermesi endişesi burada bitmiyor, çünkü yapay zekâ araştırmaları gittikçe hız kazanıyor. Buradaki korkumuz insanlardan çok daha akıllı ve daha yetenekli bir yapay zekâ yaratmayı başardığımızda bunun bizim yararımıza işleyeceğini düşünürken yanılıyor olabileceğimiz. Bizi kendi amaçlarına göre manipüle edebilir, bir tehdit olarak görüp yok edebilir ya da insanların önemli olduğunu fark edemeyebilir ve sonunda daha çok ataç yaratma hedefi (ya da ona verdiğimiz başka bir görev) dolayısıyla bizi hammadde olarak kullanabilir. Kendimizi Frankensteinlaştırarak kendi kendimizin sonunu getirmemiz uzak bir ihtimal gibi görünebilir, ancak endişe verici sayıda zeki insan, bu olasılığı epey ciddiye alıyor gibi.

Ya da belki bunlardan herhangi biri gerçekleşmeden önce kendimizi bir nükleer savaşta yok edeceğiz.

Ya da belki sığışımız bu kadar dramatik olmayacak. Belki tembelliğimiz yüzünden kendi kendimizi sessizce boktan bir geleceğe mahkûm edeceğiz. Dünyanın sıkıcı sınırlarını aşıp uzay çağına girdiğimizden beri, ihtiyacımız olmayan şeylere yaklaşımımız, yarattığımız diğer tüm çöplere yaklaşımımızla hemen hemen aynı oldu: Bir kenara atmak. Alan çok büyük sonuçta, kirletmek çok mu önemli?

İşte bu noktada Kessler sendromu ortaya çıkıyor. NASA'dan bilim insanı Donald Kessler bunu ta 1978'de öngördü, ancak yine de uzaya bir şeyler fırlatıp durmamızı engelleyemedi. Sorun şu ki, yörüngeye bir şeyler fırlattığınızda orada kalır. Bir araba penceresinden cips paketi atıp unutmak gibi bir şey değildir; uzay çöpu, fırlatıldığı şeyle aynı hızda ve aynı yörüngede kalır. Ve bazen diğer uzay çöpleriyle çarpışır.

Buradaki sorun, yörüngedeki nesnelerin hareket etme hızı nedeniyle çarpışmanın inanılmaz derecede tahrip edici olmasıdır. En küçük parçanın sebep olduğu tek bir çarpışma, uyduları veya uzay istasyonlarını tahrip ederek felaket yaşatabilir. Ve bu ölümcül çarpışmalar binlerce uzay çöpu üretir. Bunlar da daha fazla çarpışmaya neden olabilir. Donald Kessler'in öngördüğü buydu. Sonunda uzay her çarpışmanın gittikçe daha fazla çarpışma yarattığı bir noktaya ulaşana kadar kalabalıklaşacak ve gezegenimiz yüksek hızda dönen bir çöp bulutu ile çevrilinceye kadar bu süreç devam edecek. Sonuçta uydular işe yaramaz hale gelecek ve uzaya mekik fırlatmak ölümcül bir risk olacak. İşte o zaman gerçekten dünyaya bağımlı hale gelebiliriz.

Bazı açılardan bu, Lucy'nin milyonlarca yıl önce başlayamadığı yolculuğa garip şiirsel bir son olmuş gibi geliyor. Tüm bu keşifler, tüm bu ilerlemeler, tüm bu rüyalar ve büyük kavramlar işte bu noktada bitiyor: Kendi çöplerimizden yaptığımız bir hapishane ile gezegenimize sıkışıp kalıyoruz.

Gelecek ne getirirse getirsin, önümüzdeki yıl, önümüzdeki on yıl, önümüzdeki yüzyılda ne olursa olsun temelde aynı şeyleri yapmaya devam edeceğiz gibi görünüyor. Diğer insanları sıkıntılarımız için suçlayacağız ve günahlarımızı düşünmemek için ayrıntılı fantezi dünyaları inşa edeceğiz. Ekonomik krizlerin ardından popülist liderlere yöneleceğiz. Para için mücadele edeceğiz. Grup düşüncesine, maniye ve onaylanma tutkumuza yenik düşeceğiz. Kendimize yaptığımız planların çok iyi olduğunu ve hiçbir şeyin yanlış gitmesinin mümkün olmadığını söyleyeceğiz.

Veya... Belki de bunları yapmayacağız? Belki de şu an, değiştiğimiz ve tarihimizden öğrenmeye başladığımız andır. Belki de tüm bunlar kötümserliktir. Bugün dünya ne kadar aptal ve bunaltıcı gözükmüşse gözüksün, gerçekte insanlık daha akıllı ve bilgili. Üstelik yeni bir çağın başlangıcında yaşayacak kadar şanslıyız ve belki de gerçekten daha iyi olma kapasitesine sahibiz.

Bir gün belki, bir ağaca tırmanıp düşmeyeceğiz.

ve bu

günümüzde de aynı durum söz konusu.

Örneğin, Türkiye'de de aynı durum söz konusu.

Örneğin, Türkiye'de de aynı durum söz konusu.

Örneğin, Türkiye'de de aynı durum söz konusu.

Örneğin, Türkiye'de de aynı durum söz konusu.

Örneğin, Türkiye'de de aynı durum söz konusu.

Örneğin, Türkiye'de de aynı durum söz konusu.

Örneğin, Türkiye'de de aynı durum söz konusu.

Örneğin, Türkiye'de de aynı durum söz konusu.

Örneğin, Türkiye'de de aynı durum söz konusu.

Örneğin, Türkiye'de de aynı durum söz konusu.

Örneğin, Türkiye'de de aynı durum söz konusu.

Örneğin, Türkiye'de de aynı durum söz konusu.

Örneğin, Türkiye'de de aynı durum söz konusu.

Örneğin, Türkiye'de de aynı durum söz konusu.

Örneğin, Türkiye'de de aynı durum söz konusu.

Örneğin, Türkiye'de de aynı durum söz konusu.

Örneğin, Türkiye'de de aynı durum söz konusu.

Örneğin, Türkiye'de de aynı durum söz konusu.

Örneğin, Türkiye'de de aynı durum söz konusu.

Teşekkür

Bu kitabı birçok insanın yardımı olmadan yazamazdım. İlk etapta şükranlarımı temsilcim Antony Topping'e iletmeliyim, onsuz bunu hiç yazamazdım. Alex Clarke, Kate Stephenson, Ella Gordon, Becky Hunter, Robert Chilver ve Headline'daki tüm ekiple çalışmak büyük bir zevkti ve teslim tarihlerini aştığım için çok üzgünüm. Ayrıca Will Moy ve Full Fact'in harika insanlarına, pek çok şeyin yanı sıra, çok uzun süre bekledikleri için teşekkür etmek istiyorum.

Ailem; annem ve babam: Don ve Colette ve gerçek tarihçi kardeşim Ben, süreç boyunca bana destek oldular. Hannah Jewell bana komik tarih kitabı ilhamı, içgörü ve ortak bir hayalet anlayışı getirdi. Kate Arkless-Gray, zekice tavsiyeler, dert ortaklığı ve en önemlisi, gerçekten harika bir evde çalışma fırsatı sundu. Maha Atal ve Chris Applegate kafa açıcı tartışmalarla çok sayıda öneri sundular; Nicky Reeves de aynı şekilde. Ayrıca güvenilir birer destek oldukları için Twitter tarihçilerime de teşekkür etmeliyim; özellikle (sayfa 16'da yorumladığım) Greg Jenner ve Fern Riddell. Lütfen onların kitaplarını da satın alın. Sadece çok fazla arkadaşım varmış gibi görünmesi için insanları eklemeye devam edeceğim. Damian ve Holly Kahya, James Ball, Rose Buchanan, Amna Saleem ve diğerleri bana akıllıca kelimeler ve bira sağladılar. Yazmanın son aşamalarında Kelly Oakes'la tekrar tekrar karşılaşmak tam olarak devam etmem için gereken motivasyondu. Ayrıca Tom Chivers'e hiç öğle yemeği yemediğimiz için teşekkür etmek istiyorum, bunun için üzgünüm. CHVRCHES grubu yazma sürecimde harika bir albüm çıkardı. Onları bu bölüme, birisi bağlamı anlamadan isimleri şöyle bir tararken gözüne ilişsin de hayatımı olduğundan daha görkemli sansın diye dâhil ediyorum. Aynı sebepten Beyoncé, Cate Blanchett ve hayalet David Bowie'ye de teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu kitaptaki herhangi bir başarısızlığın sadece benim olduğunu ve hiçbirisiyle ilgili olmadığını söylemeye gerek yok. Hayalet David Bowie hariç.

Daha Fazla Bilgi İçin

Kitabın belirli bölümleri için yoğun bir şekilde incelediğimi özellikle belirtmek istediğim birkaç kitap var. (Bazılarına zaten metinde atıfta bulunuldu.) Hepsi, bu kitaptaki alanın sadece dokunmama izin verdiği bazı konu ve olaylara daha derin bir dalış yapmak için okunmaya değer.

Daniel Kahneman'ın *Hızlı ve Yavaş Düşünme* kitabından bilişsel tuhafliklar ve aklımızın nasıl işlediğine dair anlayışımızla ilgili bölümde bahsedildi. Robert E. Bartholomew'un *A Colorful History of Popular Delusions* kitabı da manyaklar, çılgınlıklar, hevesler ve panikler hakkında harika bir okuma.

Jared Diamond'ın *Çöküş*'ünden de metinde bahsedildiği gibi Paskalya Adası'ndaki bölümde yoğun biçimde yararlanıldı. (Dahası, tüm bölüm boyunca etkisi açıktır.)

Volker Ullrich'in *Hitler: Volume I: Ascent 1889–1939* kitabı Hitler'le ilgili bilgilerin çoğunun kaynağıydı (ve zarif edebi inceliklerle ilgili subtweet'lerin hayranları da Michiko Kakutani'nin aynı kitabın muhteşem incelemesinin ana fikrini tanıyacaklar.)

Metinde birkaç kez atıfta bulunulan bir diğer kitap olan Douglas Watt'ın *The Price of Scotland: Darien, Union and the Wealth of Nations*'ı, William Paterson'ın çılgınlığının bilgili ve titiz bir çözümlemesidir.

Frank McLynn'in *Genghis Khan: The Man Who Conquered the World* ve Jack Weatherford'ın *Genghis Khan and the Making of the Modern World* adlı yapıtları Harzemşahlar bölümü için önemliydi.

Bu kitaptan önce benzer alanlarda gezinmiş diğer kitapları da buraya eklemek istiyorum: Bill Fawcett'in *100 Mistakes that Changed History: Backfires and Blunders That Collapsed Empires, Crashed Economies, and Altered the Course of Our World*'ü ve Karl Shaw'un *The Mammoth Book of Losers*'ı. Her ikisi de nefis okumalardı ve beni daha önce farkında bile olmadığım sıcişlarla tanıştırmış oldular.

Resimler

Getty Images: s.37 (PhotoQuest); s.41 (Bettmann); s.43 (© Jim Xu); s.51 (Bettmann); s.54 (© Walter Astrada / AFP); s.73 (© Robert Preston / Age Fotostock); s.103 (Keystone); s.124 (Hulton Arşivi); s.125 (Historical Map Works LLC ve Osher Harita Kütüphanesi); s.172 (Corbis Historical); s.199 (© Nicholas Kamm / AFP)

Alamy: s.68 (SOTOK2011); s.70 (World History Archive); s.146 (Granger Tarihsel Resim Arşivi); s.189 (Granger Tarihsel Resim Arşivi); s.190 (IanDagnall Computing)

Bridgeman Images: s.149 (Bibliothèque nationale de France, Paris [MS Pers.113.f.49]); s.166 (Académie des sciences, Paris / Charmet Arşivi)

Elinizde tuttuğunuz bu kitap, ağaçtan düşen ilk atamızdan günümüze kadar yaşanan salaklıkları, her şeyin içine nasıl s*çtiğimizi anlatan bir rehber.

Başarısızlığımızın kitabı.

On binlerce yıl boyunca yanlış kararlar verdik.
Eylemlerimizin ne sonuçlar doğuracağını düşünmeden yaşadık.
Nehirleri ve gölleri kuruttuk, ormanları ve verimli tarım arazilerini yok ettik, denizleri ve okyanusları plastik atıklarla doldurduk.
Farklı milletten olan insanları katlettik.
Hepsi salaklığımızdan. Bencillliğimizden. Korkunç kibrimizden.
Günü kurtarmak için verdiğimiz kararlar felaketimiz oldu.
Sonuç olarak: S*ÇİP BATIRDIK. Üstelik buna hâlâ devam ediyoruz.

Uygarlıklar nasıl dağıldı?

1859'da Avustralya'ya yirmi dört İngiliz tavşanı ithal eden bir çiftçi ülkeyi nasıl bir felakete sürükledi?

Aral Gölü hangi aptal kararlar kurumaya yüz tuttu?

Hitler ile Napolyon arasındaki salakça benzerlik neydi?

Osmanlı'yı deliler nasıl yönetti?

Tom Phillips insanlık tarihinin büyük s*çışlarını aşırı komik bir şekilde anlatıyor.

28₺	No.03	Konu:
ISBN 978-605-80166-9-9	<i>Konu Fikir Sanat Edebiyat Yapım ve Dağıtım İç ve Dış Tic. Ltd. Şti.</i>	
	www.konukitap.com #konukitap #konuyaşam	
9 786058 016699		